

Yedi Düvel'in Mustafa Kemal'e Yardımları (1918-1923)

Ömer Faruk Altay*

"Türk ordusunun reorganizasyonunda dış yardıma başvurulmuş neredeyse her dönemde yardım alınan ülkeye ya da ülkelere askerî, iktisadi ve siyasi bağımlılığın arttığı görülmüştür."¹

Sabık İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Charles Harington (1940 senesi): "1918 Ateşkesinden sonra Müttefiklerin emanetine bırakılan zulalar ve silahlar Fransız ve İtalyanlar tarafından Türklere verildi ve bu silahlar Mustafa Kemal'in teşkil ettiği ordunun çekirdeğini oluşturdu."²

"Çoğu Fransız ve İtalyan fabrikalarında yapılan silâhları kullanan Mustafa Kemal'in orduları.."³

"Mustafa Kemal'in ve Milliyetçiler'in politik güçlerinin artması [...] Fransa ve İtalya'dan ve Türk-Bolşevik Rusya'nın ortak sınırının öte yakasından (Bolşevik Rusya'dan) akan savaş gereçleri sonucudur."⁴

"Müttefikler arasında bazı devletler, açıktan açığa Anadolu Türkiye'si'ni tutuyorlar, davasına yardım ediyorlar."⁵

Fransız muharrir Maurice Pernot: "Mustafa Kemal her çeşit yardım aldı. Buna yabancı subaylar da dahil. Kızıldududan, Bulgarlardan ve bilhassa Almanlardan."⁶

"İngiliz ve Fransız askeri yetkilileri, İtalyanları, ulusalcıları açıktan desteklemekle suçladı."⁷

"Yeni Türkiye'nin nasıl idare edileceği konusunda pek çok tartışmalar cereyan etmekteydi. Sovyetler Birliği birçok finansal ve maddi yardım sağlamıştı. [Birinci Meclis'te] Sovyet tipi Cumhuriyet kurmak isteyen bir hizib vardı."⁸

Atıf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2025, Aralık 29). Yedi Düvel'in Mustafa Kemal'e Yardımları (1918-1923). *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

* Siyasî tarih talebesi & işçisi. Müellif, 1994 miladî senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Lisans tahsilini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ikmal etti. Meslekî okur-yazarlık vetiresinde, dünya görüşü ve ilmî alakası dönüşüm geçirdi ve bu vechile aynı bölümdeki yüksek lisans tahsilini terk etmek zorunda kaldı. El'ân, (1) 1918-1922 Türkiye siyasî tarihini bilhassa Kemalist cuntanın devletleşmesi vakasındaki Müttefik ve Bolşevik düvel yardımlarının etkilerini tetkik ediyor. (2) İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Partisi dikta rejimlerinde Türkiye Sabataycılarının siyasî teşkilâtını talim ediyor. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

¹ Erhan Çifci, *Türk Ordusunda Batı Etkisi*, 2022, s. 478.

² Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 228.

³ David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 224.

⁴ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 347.

⁵ Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 350.

⁶ Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. Arka kapak.

⁷ Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye [Doktora Tezi]*, 2016, s. 314.

⁸ Rifat N. Bali, *Avram Benaroya: Unutulmuş Bir Gazeteci -Hayatı ve Anıları-*, 2009, s. 25.

Zaman Akışı

1918 nihayeti-1919 bidayeti. Meclis-i Mebusan İstanbul naibi, Hürriyetperveran Avam Fırkası lideri Ali Fethi (Okyar) ile Mustafa Kemal İttihadçı ikilisi, Mütareke Beyoğlu'nda mukim İtalyan mimar Edoardo De Nari'nin hanesine gelerek İtalyan Fevkalade Komiseri Kont Carlo Sforza'yla mahremane görüşmüşlerdir:

[..] Niçindi bu buluşma ve soruşturma? Her halde İtalyanların bir başka maksatları olmalı idi. Arkadaşlar arasında bu maksadın Antalya ve çevresinden başka İzmir ve çevresine de hâkim olmak olduğuna karar verdiler. İzmir ve hinterlandını Yunanlılara bırakmamak! Bu İtalyan [Sforza] Arnavut asıllı bazı İttihatçılarla da görüşüyormuş. Onlara şöyle bir sır da emanet etmiş. İzmir ve hinterlandını Yunanlılara işgal ettireceklerdir. Türkiye şüphesiz bunu istemez. İtalya da aynı kaygıdadır. Onun için İzmir ve çevresinde Yunan işgaline karşı silahlı teşkilât yapmalıdır. Eğer karşı konulamazsa hiç olmazsa dost İtalya tercih edilmelidir. Bu iş için İtalya istenildiği kadar silâh ve cephane verecektir. Bu teklifi dinliyenler arasında akla yakın bulanlar, hattâ İtalyan gemileri ile İzmir'e giderek taraf toplama çalışmaları bile olmuş. Gene onlar böyle bir teşkilâtın başına geçecek adamı da seçmişler: Mustafa Kemal! [..]⁹

Yunanlı yazar Hristos Angelomatis'in, Dimitri Vakkas'ın "O Venizelos, Polemikos Igetis" (Savaş Önderi Venizelos) başlıklı Yunanca yapıtından aktarmış olduğuna göre, Mustafa Kemal, İtalyan unsurların da yardımıyla, Anadolu'da direniş başlatmak üzere İstanbul'dan Samsun'a gideceği günlerde, Yunan istihbarat servisi bunu haber almış ve İstanbul'daki Yunan Askeri Heyeti Şefi Albay Yeoryios Katehakis bu konuyu İngiliz işgal gücü Başkomutanı General George Milne'nin dikkatine sunarak Kemal'in tutuklanmasını istemişti. General Milne bu görüşe katılmamış, ama şu yorumda bulunmuştu: "Bırakınız, gitsin; daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizlemek fırsatını sağlamış oluruz."¹⁰

22 Nisan 1919. Yunanistan Başvekili Eleftherios Venizelos, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına nota verdi: *Venizelos, İtalyanlar'ın Arnavutluk'tan Antalya'ya kadar yaptıkları ne varsa Barış Konferansı'na şikâyet etti. Söylediklerine göre, İtalyanlar Bulgaristan'da bir İtalyan-Bulgar ittifakı oluşturmuş ve On İki Adalar halkının Yunanistan'la temasını engellemeye başlamışlardı. Dahası, Türk basınına mali yardımda bulunuyor ve İzmir Türkleri'ni Yunan işgaline karşı silahlı direnişe teşvik ediyorlar.*¹¹

Nisan-Mayıs 1919. Yunanlıların İzmir'e çıkmalarından on beş gün önce İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olan Antalya artık Türkiye'ye yapılan silah sevkiyatının başlıca giriş limanı haline gelmişti.¹²

İzmir'in işgalinden evvel Celâl Nuri'nin (İleri) kardeşi Subhi Nuri, Mustafa Kemal ile temas halinde idi. Anadolu'yu silahlandırmak için birkaç arkadaşıyla birlikte İtalya'ya gitmiş, oradan yüklüce miktar silah alarak İzmir'e getirmeye muvaffak olmuşlardı.¹³ Subhi Nuri fevkalade mühim bir faildir: Cumhuriyetin ilanından sonra, Çankaya'daki bir yemekte, "Suphi Nuri İtalyan casusudur" denilince Mustafa Kemal'in: "O ne yaptıysa benim emrimle yaptı. O casussa ben de bas casusum" (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.13.) dediği de bilinmekteydi.¹⁴

Kemalist hareketin başlangıcıyla birlikte Anadolu'da silahsızlandırma teşebbüsleri de durmuş, buna karşılık Rusya'dan ve Antalya Limanı yoluyla İtalya'dan silah ve cephane akmaya başlamıştı.¹⁵ Anadolu'daki Kemalist hareketin başlangıcında İtalyanlar'ın dağınık asilere büyük yardımı oldu. Antalya

⁹ Fali Rıfki Atay, Çankaya, 1980, s. 160. İktibasdaki vurgular ve "[Sforza]" ilavesi tarafımıza aittir.

¹⁰ Salahi R. Sonyel, Kaygılı Yıllar, 2012, s. 46. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹¹ Paul C. Helmreich, Sevr Entrikaları, 1996, s. 69. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹² Arnold J. Toynbee, Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu, 2000, c. 2, s. 35.

¹³ Deniz Şahinli, Suphi Nuri İleri: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği [Doktora Tezi], 2007, s. 26.

¹⁴ Mehmet Emin Elmacı. (2019). Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal. *Belgi*, 2(18), s. 1242, dipnot 274.

¹⁵ Alexander Anastasius Pallis, Yunanlıların Anadolu Macerası, 1997, s. 40-41.

*limanından içerilere yalnız silah ve cephanenin serbestçe geçişine izin verilmekle kalınmamış [...] üs olarak kullanmalarına da ses çıkarılmamıştı.*¹⁶

İtalyanlar, 28 Mart 1919'da Antalya, 26 Nisan 1919 Konya, 4 Mayıs 1919 Kuşadası, 11 Mayıs 1919 Fethiye, Bodrum, Marmaris, 14 Mayıs 1919 Akşehir, 21 Mayıs 1919'da Afyon, 27 Mayıs 1919'da Malkara, 28 Haziran 1919'da ise Burdur'u işgal ettiler. Ancak ışgallere rağmen İtalyanlara karşı cephe açılmayıp aksine İtalyan işgal bölgelerinde Yunan işgaline yönelik Kuva-yı Milliye üsleri kuruluyordu. Ayrıca İtalya, Ankara için hem Avrupa'ya açılan kapı hem de İtalya'dan silahları alabilme imkânı sunuyordu. Antalya'yı boşaltan İtalya, Söke ve Kuşadası'nda askerlerini tutmayı planlıyordu ancak 24-26 Nisan 1922'de olaysız çekildiler. Ancak İtalyanların çıktığı yerlere Yunanlılar geldiler.¹⁷

Kuvâ-yı Milliye kendilerinden silah talebinde bulunduğu Heyet-i Temsiliye'den belge isteyen İtalyanlar, ihtiyaçları olan zahireye karşılık silah teklif etmişlerdir.¹⁸

4 Mayıs 1919. İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporundan: *Tek çözüm, Türkiye Sultanını tahttan indirmek ve yeni Türk Cumhuriyeti'ni kurmaktır. Böylece [Şerif] Hüseyin'in [halifelikte] bağımsız bir rakibi olmayacaktır.*¹⁹

14/15 Mayıs 1919. *İzmir hapishanelerindeki Türkler serbest bırakıldı. Hapishanedeki Rumlar ve Ermeniler İngilizler tarafından daha önce serbest bırakılmıştı. Hapishanenin kontrolü İtalyan Binbaşı Carossini'nin üzerindeydi... Hapishanenin karşısında bulunan silah deposunun mahkumlar tarafından yağma edilmesi için Türk memurları fırsat yarattılar.*²⁰ Bu vaka, Yunanî tarih yazımına göre *İtalya'nın düşmanlığını ortaya koyan bir olay* idi.²¹

20 Mayıs-27 Mayıs 1919 arası bir tarih. Kahire'de, bir İngiliz Yüzbaşı, Topçu Mülâzım-ı Evvel Kavalalı Mustafa Hulûsi Efendi'nin dahil olduğu Osmanlı esir askerlere şöyle demiştir: *Efendiler müsterih olunuz. Memleketinizi Mustafa Kemal Paşa kurtaracaktır.* Mustafa Hulusi'nin belirttiği üzere, İngilizler millî hareketi tasdik ve dahi millîciliğe and içmiş esir askerleri İstanbul limanına ulaştırarak onların Anadolu'ya intikal etmelerini sağlamışlardır:

Aslında şu İngiliz siyasetine bir türlü akıl erdiremiyorum. Çok kurnazca siyaset takip eden bu millet, Mısır'daki iki senelik esaretimiz esnasında bize çok güzel baktılar. İyi geçindik. İyi içtik eğlendik. Anadolu'da belirmeye başlayan millî hareketi temsilen verdiğimiz oyunlarda onlar da bulunur, takdirle seyrederdiler. Hiçbir hareketimize mani olmak akıllarından bile geçmezdi. Bir akşam yoklamasında idi, İngiliz Yüzbaşı yoklamayı yaptıktan sonra tercümana dönerek bir şeyler söyledi. Tercüman da bize dönerek; "Efendiler dağılmayın Yüzbaşının size tebşirâtı [müjdesi] vardır" deyince birbirimizin yüzüne baktık. "Düşmanın tebşirâtı ne olabilir" dedik. Tercüman onun sözlerini tercüme etti. *"Efendiler müsterih olunuz. Memleketinizi Mustafa Kemal Paşa kurtaracaktır"* diyor.

Bu söz, 1335 (1919) senesi Mayıs ayı içinde söylenmişti. Bu kadar kat'i bir cümle ile ifade edilen bu İngiliz sözü tam iki sene sonra tahakkuk etti.

O gün için buna bir mana verememiştik. Bir gün sonra Kahire gazetelerinden "El Ehram" Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığını ve Hareket-i Milliye'nin başlamak üzere olduğunu sitayişkâr bir lisanla yazıyordu. O

¹⁶ Alexander Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, 1997, s. 87.

¹⁷ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 284-285. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁸ ATASE Arşivi, Kl.306, D.(57)26, Fh.174,178; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 192.

¹⁹ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2017, s. 86-87. ABD'nin İstanbul Fevkalade Komiserliği Bahriye İstihbarat Dairesi Şefi ABD'li Robert Steed Dunn, *Mustafa Kemal'i İngiltere'nin Anadolu'ya gönderdiğini yazıyor: Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 60, dipnot 1. ÖFA şerhi: Kürkçüoğlu, Robert Steed Dunn'ı, herhalde sehven, İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlisi zannetmiştir.

²⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 240.

²¹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 168.

zaman anladık ki, Yüzbaşı bu tarihi hadiseye dayanarak memleketimizde millî bir hareket ve kıyamın doğacağına kani olarak istikbali keşfetmiş ve bu haberi bize bir müjde olarak vermişti. Evet, iki buçuk sene devam eden Kuvâ-yı Milliye hareketinden sonra kat'i zafer meydana gelmişti. İsaetli bir görüş ve anlayışla kanaatini yürütmüş olan bu İngiliz Yüzbaşısının şahsi düşüncesini ve görüşünü hatırladıkça hâlâ hayret ediyorum.

Artık katile katile terhisler yapılıyordu. İstanbul'a gelen zabitanın bir kısmı Anadolu'ya geçiyordu. İngiliz, Fransız, İtalya'nın kontrollerine rağmen bu geçişe mani olamıyorlardı. Osmanlı Ordusu zabitanından yüzde sekseni İngilizlerin elinde esirdi. Bu esirler kendi aralarında yemin etmişlerdi. O da sonuna kadar mücadele edip istiklal ve hâkimiyetimiz almak yahut da ölmek parolamız idi.²²

25 Mayıs-12 Haziran 1919. İttihadçı subaylardan Hüsametdin Ertürk'ün Mustafa Kemal'in yaveri Cevat Abbas Gürer'den aktardığına göre, Havza'da bulunan Sovyet Rusya yetkilisi, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yaver Mustafa Kemal'e şöyle demişti: *Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamaya hazır bulunduğunu size arz etmek vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, hilafeti lağvediniz, komünistliği ilan eyleyiniz.*²³

Nitekim Mustafa Kemal, ilerleyen senelerde, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisine şöyle diyecekti: *1919'da Havza'da görüştüğümüz Sovyet delegasyonuna da açıkça belirttiğimiz gibi zaferden sonra Türkiye'de bir takım sosyal devrimler yapılacaktır. Hilafet kaldırılacak, saltanata son verilecek ve cumhuriyet kurulacaktır.*²⁴

Emekli Büyükelçi Cevat Üstün, 1959 senesi Ağustosunda, kendisiyle mülakat gerçekleştiren tarihçi Robert Robinson'a şunları söyleyecektir: *1919 yazında Kemal Anadolu'da yardım önermeye gelen bir Rus generali ile konuşmuş ve silâh yardımı önerisini kabul etmiş, ama Rus askerlerini istememiştir.*²⁵

2 Haziran 1919. İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiyadis, Paris Sulh Konferansında bulunan Başvekil Venizelos'a telgraf gönderdi. *İzmir ve İstanbul'daki İtalyan propagandasının Türkleri tahrik ederek, onları Yunanlıların ilerleyişine karşı kullandığına işaret ediyor. Ayrıca, Türklerin İtalya tarafından Avusturya silahlarıyla silahlandırıldıklarına dair bir bilgi iletmıştır.*²⁶

İtalyan İşgal Kuvvetleri, Yunan'a karşı Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerini (zamanla Sivas'daki Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliyesine bağlanacaklar) ve Kuva-yı Milliye'yi lojistik ve stratejik olarak el altından destekliyor. İtalyan tarihçi Fabio L. Grassi:

Bu arada Yunanlar ve İngilizler İtalya'nın Türk isyancılara silah sağladığından kuşkulandıklarını dile getirdiler. Böylece, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca devam edecek bir suçlamalar, karşı suçlamalar ve resmi yalanlamalar dizisi başlamış oldu. Çok geçmeden Türkler İtalya'dan silah istemeye başladılar ve bu durum, Türkler karşısındaki güvenilirliklerinin büyük bölümünü bu konuya dayandıran Anadolu'daki yetkililerimizi ve diplomamızı büyük sıkıntıya soktu.

İtalyan Silahlı Kuvvetleri'nin çetecilere de, Kemalist düzenli orduya da hiçbir zaman doğrudan silah sağlamadığı, ama bazı tüccarların etkinliğine yardımcı olduğu gerçeğe en yakın varsayımdır. Ancak bu etkinlik

²² Ahmet Atalay, *Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi Efendi'nin İstiklâl Harbi Hatıraları*, 2016, s. 67-68. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²³ Samih Nafiz Kansu & Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 377. Sovyet yetkili "Türkiye Sovyetlerin isteğine göre davranırsa, milliyetçilerin tüm ihtiyaçlarının Sovyet Rusya tarafından karşılanacağını belirtiyor; Bolşeviklerin, Türkiye'de Sultanlık ve Hilafetin kaldırılarak komünistliğin ilan edilmesinden yana olduklarını açıklıyordu." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 83.

²⁴ İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya İle İlişkileri* [Doktora Tezi], 2017, s. 246.

²⁵ Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, 1963, s. 73, 330, dipnot 18; Aktaran: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 2009, c. 1, s. 260, dipnot 6.

²⁶ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 197. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

1921 yılının ortalarına kadar, Müttefiklerarası anlaşmalar nedeniyle, zorunlu olarak yasadışı olmuş ve gizli kalmış, dolayısıyla da belgelenmemiştir. Bunun dışında İtalyan yetkililer, Yunan işgaline karşı Türk siyasi ve askeri örgütlenmesine kolaylık sağlamış ya da onu (ender durumlar dışında) hiç rahatsız etmemiş ve isyancılar saldırıları için İtalyan bölgesinde rahat üsler oluşturabilmişlerdir.²⁷

22 Haziran 1919. *Konya'daki İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa* mahrem Amasya cuntasının kararlarına tümüyle katıldığını bildirmiş “hatta İtalyanlardan yeterince silah cephane sağlayarak halka dağıtabileceği vaadinde de bulunmuştu”.²⁸

Haziran 1919. İtalya, Aydın Kuva-yı Milliyesine yardım ediyor. *Efes Metropolit İoakim, İzmir Metropolit Hrisostomos ve Tire Metropolit Smaragos, Müttefik devletlerin hükûmetlerine ve Venizelos'a* telgrafname gönderdiler: *Türk ve İtalyan egemenliği altındaki bölgelerde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar Türk çeteleri tarafından istismar edilmektedir. [Katolik] İtalyanların işgal ettiği Söke, Efes, Milas ve Muğla Hristiyanlık [Ortodoksluk] karşıtı hareketin merkezidir. Ayrıca İtalyan gemileri Türk çetelerine silah taşımaktadırlar. Eğer İtalyan birlikleri bu bölgeden geri çekilmezlerse Türkler daha fazla cesaretlenip karışıklık çıkarabilirler.*²⁹

2 Temmuz 1919. Yunan Başvekil Elefterios Venizelos, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına muhtıra verdi. “*Anadolu'daki İtalyanların Türkleri, Yunan işgaline karşı direnmeye kıskırttıklarını*” ve *Türlere askerî malzeme yardımı yaptıklarını* bildiriyor. İtalyan murahhas heyeti, Venizelos'un muhtirasını elbette reddediyor.³⁰

Ayasulug (Selçuk) Metropolitidi Yovakim, İzmir Metropolitidi Hrisostomos, Aydın Metropolitidi Smarados ve Söke Metropolitidi Aleksandros tarafından Venizelos'a aşağıdaki mektup gönderilmiştir: “Türklerle İtalyanların işgal ettikleri mevakide hristiyan ahali müthiş sû-i muamelelere hedef olmaktadır. Türk zâbitanı tarafından kumanda edilmekte olan hesapsız Türk çeteleri, Türk memurlarının himayesi altında faaliyette bulunmakta, hristiyanları kesmekte ve mallarını yağmalamaktadır. İtalyanların işgalinde bulunan Söke, Kuşadası, Güllük ve Muğla havalisi [ortodoks] hristiyan aleyhtarı hareketin merkezi olmuştur. [Katolik] İtalyan torpidoları cephane ile beraber çete reislerini taşımaktadır. İtalyan kıtalarının huzuru Türkleri teşci ve tahrik etmekte olduğundan uzaklaştırılmasını insaniyet ve adalet nâmına istirham ederiz.”³¹

4 Temmuz 1919. Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi yazıyor: *Yunan askerleri [Denizli] Ahmetli Köyü yakınlarında yaklaşık dört bin kişilik Türk çetesinin saldırısına uğradı. Yaşanan çatışmada Türklerin savaş alanında bıraktıkları silahlar yabancı desteğinin işaretlerini taşımakta, bu desteği esirler de doğrulamaktadır.*³²

8 Temmuz 1919. *Denizli Redd-i İlhak Heyeti, Aydın çevresinden Denizli'ye gelen göçmenlere yardım için bütün yurda bir bildiri yayımladı. Çağrıya Türklerden başka, Yunanlılarla çekişme halinde olan İtalyanların Antalya'daki kumandanı ve konsolosu da olumlu cevap vererek yardım göndereceklerdir.*³³

Anadolu'daki Kemalist hareketin başlangıcında İtalyanlar'ın dağınık asilere büyük yardımı oldu. Antalya limanından içerilere yalnız silah ve cephanenin serbestçe geçişine izin verilmekle kalınmamış, Yunan ordusunu

²⁷ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 62. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

²⁸ Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider: Ahmet Şerif - Süleyman Baruni*, 1981, s. 75.

²⁹ Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 293. İktibasdaki yurgu ve köşeli parantez “[]” içi ifadeler tarafımıza aittir.

³⁰ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 177-178.

³¹ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 178, dipnot 91. İktibasdaki yurgu ve köşeli parantez “[]” içi ifadeler tarafımıza aittir.

³² Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 208. İktibasdaki yurgu ve “[Denizli]” ifadesi tarafımıza aittir.

³³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 370.

güney kanatta hırpalayan çetecilerin İtalyan işgali altındaki kesimleri üs olarak kullanmalarına da ses çıkarılmamıştı.³⁴

İtalyanların; işgal bölgelerinin Yunan bölgelerine karşı bir üs olarak kullanılmasına genelde ses çıkarmamaları ve Türk birliklerine lojistik destek sağlamaları, Anadolu hareketi için avantajdı. Kendi ifadeleriyle; “İtalyan askerlerinin Anadolu’da bulunması Milliyetçilere sayısız avantajlar sağlamıştır.”³⁵

13 Temmuz 1919. İtalya Hariciye Nezareti ve Paris Sulh Konferansı İtalyan Murahhas Heyeti Katib-i Umumisi Giacomo De Martino, ilgili elçiliklere ve yetkililere şifreli talimatname gönderdi: *Türklere yaptığımız silah ve mühimmat yardımlarına ilişkin her türlü Yunan haberleri kesinlikle yalanlanabilir.*³⁶

14 Temmuz 1919. Yunanistan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Leonidas Paraskevopoulos, Başvekil Eleftherios Venizelos'a rapor gönderdi:

Burada zaman geçtikçe bizler için durum daha da zorlaşmaktadır. Çünkü pasif savunmada kalmamız, karşı taarruza geçemediğimizden, saldırıya uğramamıza neden oluyor. Her yerden kuşatılmış durumdayız. Çevredeki Türk çeteleri giderek artıyor. Bilhassa Aydın bölgesindeki çeteler İtalyanlar tarafından yönlendiriliyor. Ele geçirilen bütün Türk esirlerin ifadelerinden Aydın'daki askerî operasyonların İtalyanlar tarafından organize edildiği, yönetildiği ve sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun gelecekte de tekrarlanması olasıdır. İtalyan topçularının, İtalyan subay ve askerlerinin Türklere yardım ettiğini biliyoruz. Çatışma sırasında İtalyanlar Türklere silah, cephane ve yiyecek temin ediyor. Yakınıımızdaki Türk çetelerinin merkezleri İngiliz-Fransız tümenleri tarafından işgal edilmelidir. Eğer bu yapılamazsa Soma-Aksaray ve Denizli-Alaşehir-Salihli demiryolu hatlarını işgal ederek onları biz yok etmeliyiz. Bunu yapabilmek için müttefiklerin onayına ihtiyacımız olduğunu biliyorum. Şayet bu onay diplomatik yolla bize verilmezse, o zaman Türkler bize yeniden saldırdığında kendi birliklerimiz Türkleri İtalyan bölgesine kadar takip etmeli ve savunma hattı oluşturarak karşı saldırıda bulunmalıdır. Lütfen tüm bu dediklerimi göz önünde bulundurarak hızlıca bir karar verin. Çünkü bu durum bugün kolayca halledilebilirken gelecekte bizim için tehlike arz edebilir.³⁷

18 Temmuz 1919. Fransız raporu: *Söke bölgesinde İtalyan yetkililer yasadışı Türk çetelerine silah veriyor ya da bırakıyor.*³⁸

22 Temmuz 1919. Fransız Albay Craneourt: *Türk gerillalarının silahları, hançerlerden ve Avrupa yapısı tüfeklerden oluşmaktadır.*³⁹

*İstanbul'daki askeri istihbarat Teşkilatı'nın başına getirilen Yarbay Vitale, Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı nezdindeki İtalyan Askeri Delegasyonuna rapor gönderdi: Türkler İtalya'dan silah istemeye başladılar ve bu durum, Türkler karşısındaki güvenilirliklerinin büyük bölümünü bu konuya dayandıran Anadolu'daki yetkililerimizi ve diplomasiimizi büyük sıkıntıya sokuyor.*⁴⁰

Türklere yapılan tedariklerin net taleplere göre yapıldığı açıktır. Konuyla ilgili elimizde bulunan ilk belge, 22 Temmuz 1919 tarihlidir. Albay Vitale (İstanbul'da İstihbarat Servisi şefi) Yüksek Komutanlık'taki İtalyan delegasyonuna, Konya Komutanlığı'na İzzet adında bir albayın geldiğini bildirmiştir. İtalya'nın hizmetine girmiş

³⁴ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 87.

³⁵ ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1673-7806; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 224.

³⁶ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 260. “Elbette ki İtalyan tedariklerin İtalyan belgelerinde gösterilenlerden daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Çok kısa zamanda konuyla ilgili suçlamalar ve tekzipler yağmıştır.”

³⁷ Esra Özşüer, *Megali İdea*, 2025, s. 295. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁸ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 260, dipnot 38.

³⁹ K. Grancourt, *Yakın Doğu'da Taktik* [Rusça], s. 29, 30; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 129.

⁴⁰ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 83, sonnot 18.

olan Albay İzzet, daha sonra daha somut bir şekilde “sonunda ısrarla Yunanlılara karşı Türk ordularının güçlendirilmesi amacıyla tüfek, makineli tüfek mermisi ve dört zırhlı araç istemiştir.”⁴¹

Denizli'deki 11'inci Fırka Ahz-ı Asker Reisi Miralay Tevfik, Harbiye Nezaretine muhtıra göndererek muntazam ordunun dağıldığını, eşkiya ve firarilerden müteşekkil Kuvay-ı Milliye'nin Demirci Mehmed Efe liderliğinde bölgeye nüfuz ettiğini, İngiliz ve Fransız binbaşılarının Kuva-yı Milliye'yi desteklediklerini bildiriyor:

C. 19 Temmuz 35 ve 123 şifre (Aydın elyevm Yunanlıların elindedir. Kuvay-ı Milliye Umurlu'da bulunuyor. Çine cihetindeki köprüde İtalyanlar vardır. Elliyedinci Fırka Çine'dedir. Umurlu'da Elliyedinci Topçu Alayı Kumandanı Hakkı Beyin emrinde bir müfreze mevcut ise de kuvveti hiç mesabesindedir. Ve vaziyet üzerinde tesiri yoktur. Kuvay-ı ile muahharen onlara iltihak eden eşkiya rüesasından Demirci Mehmed'in nüfuz ve tesiri altındadır. Elliyedinci Fırka inhilâl etmiş bir haldedir. Fırkanın boşluğunu imlâ için derdest ve sevk edilen binlerce firariler ile gönüllülerin bir kısmı da Kuvay-ı Milliye'ye iltihak ediyor. Ve bunları toplayıp tanzim edecek ümera ve zâbitan askeri Çine'de bulunması kıtaatın yeniden teşkiline imkân bırakmıyor. Dün Fırka Kumandanlığı ile birinci defa olarak irtibatın tesisi üzerine telgrafa bu tarafa geçerek nevakısın ikmâli ve kıtaatının tanzimi teklif edilmiştir. Aydın'da bulunan kuvvet dört top ve mitralyöz ile onbeş otomatik top bin kadar efrattan mürekkeptir. Civardaki kuvvetlerin miktarı malûm değilse de Kuvay-ı Milliye önünde ilerleyemediklerine nazaran cüzüyeti anlaşılıyor. Tayyarelerle keşif yapılıyor. 18 Temmuz 35'de Nazilli ve Köşk e endaht ve makineli tüfek ateşi icra etmiştir. Nazilli'de bombadan bir kadın ve iki erkek şehit olmuştur.

Denizli'ye gelip avdet eden İngiliz Binbaşının ismi Havlenson'dur. İzmir'deki İngiliz Amiralinin maiyetinde olduğunu söyledi. Kendisi ihtiyat binbaşısı olup Rumeli'de çok bulunduğu anlaşılıyor. Güzel Türkçe biliyor. Yunanlıların buralara büyük kuvvet getiremeyeceğini ve Kuvay-ı Milliye'nin seri ve muntazam bir hareketi kendilerini Aydın'dan atmaya kâfi olduğu gibi İzmir'de dahi barınamayacaklarını zaten İzmir pekziyade karışık müsteidi iştial bir vaziyette olduğundan yakında orada da Yunanlılara karşı bir hareket vuku bulacağı ve Aydın civarındaki Kuvay-ı Milliye ileri hareket edebilirse Yunanlıların İzmir'i terke mecbur olacaklarını ve Düveli Mütelifinin bunlara yardım etmeyeceğini söylüyor. Ve 17 Mayıs 35 tarihinde Aydın fecayii'ni berayı tahkik buraya gelip ertesi günü Nazilli'ye oradan da Çine'ye hareket eden ve Aydın tarihiyle İzmir'e gideceğini söyleyen Karahisar Kuvay-ı Mütelifi Kumandanı ve Ceneral Frans de Spiye de Mümessili Fransız Bahriye Binbaşısı Müsyü Labon dahi Yunanlıların harekâtını bütün mevcudiyetiyle takbih ve şayet İzmir fecayii'nin yüzde birinin vaki olacağını Fransa bilseydi Yunan işgaline katıyen razı olamazdı sözleriyle hissiyatını izhardan sonra Kuvay-ı Milliye'nin harekâtını tamamen tasvip ve bu kadar rezaleti irtikâp edenlerin başı köpek başı gibi ezilir ve tâbiriyle kanaati vicdaniyesini izhar eylemiş ve bu mülâkatımı mübin mufassal bir rapor İkinci Ordu Müfettişliğine yazılmıştır. Aynı veçhile gerek İngiliz gerek Fransız binbaşılılarıyla vuku bulan mülâkat raporları Denizli Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine mufassalan yazılmıştır.⁴²

22 Ağustos 1919. İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiserliğinin ABD Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında “İstanbul'daki İngiliz yetkilileri, görünüşe göre, Kemalistlere karşı kesin bir durum alacaklardır” deniliyordu. Bu da çok önemli ve ağır sonuçlara yol açacaktır. İngilizlerin Kemal'e yaklaşması söylentileri yeniden söz konusu edildi; buna, İngilizlerin Kemal'e karşı görüşlerinin aldatmaca olduğu ve gizliden gizliye onu destekledikleri söylentisi de eklendi.⁴³

⁴¹ *Affari Politici* (AP), 7734-38-C; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 260-261. “Genelde İtalyan belgelerinde bu tür taleplere yer verilirken, İtalyan yetkililerin bu taleplere verdikleri olumsuz yanıtlar da yansıtılır. İtalyan yetkililer fazla zor durumda kalmadan, ancak dolaylı yollardan Kemalistlere yardım etmeye hazırlanmıştır. Yetkililerin tamamen anlaşılabilir olan bu direnci, İtalyan dostluğunun önemine ve yoğunluğuna dair Türklerde belli bir hayal kırıklığı yaratmıştır.”

⁴² Harb Tarihi Vesikalar Dergisi, Aralık 1961, Sayı 38, Vesika No. 918. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁴³ Laurence Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 1972, s. 184-185. İstanbul'dan 22 Ağustos 1919 tarihli ve 165 numaralı telgraf, 763.72119/913; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, p. 186-187. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Komiser Ravndal'ın 22 Ağustos 1919 tarihli telgrafında aktardığına göre İstanbul'daki İngiliz yetkililer, ilerde çok ciddi sonuçlara yol açabilecek Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele'ye mutlak bir karşı tutum sergiliyordu. Tıpkı geçmişte olduğu gibi, Türklerin milli ülkülerini temsil ettiğini öne süren ve bir zamanlar Türk ordusunun büyük bir çoğunluğu tarafından desteklenen İttihat ve Terakki Fırkası'na hala düşman gibi görünüyordular. Mustafa Kemal hareketinin tamamıyla, mutlak liderlerini kaybetse de varlık itibarıyla zayıflamamış olan Jön Türk Fırkası ile aynı olduğuna inanmaları sebebiyle, bir çeşit çatışmanın meydana gelmesi kaçınılmazdı. İzmir bölgesi komutanı İngiliz Generali Woodbury, o kısımda milliyetçi çetelerin dağıtılması emrini vermişti. Bazı insanlar, İngilizlerin karşıtmış gibi görünürken gizliden gizliye Mustafa Kemal'e destek verdiğine inandıklarını iddia etmişlerdi. Amerikan Komiseri Ravndal, bunu henüz doğrulayamadığını belirtmiştir. Ardından İngilizlerin Sivas'ta toplanacak olan kongreye temsilci göndermek için müsaade istediklerinin söylendiğini aktarmıştır.⁴⁴

24 Ağustos 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi: *Kapitalistlerin sağlıksız hırsları, katillerin* [Türk ve Arab milliyetçilerin] *kollarını silahlandıracaktır.*⁴⁵

Eylül 1919. Köprülülü Kâzım Özalp'ın Eylül 1919 devresine ilişkin bazı ifadatına göre Müttefik matbuatı İttihat ve Terakki Cemiyetinin milliyetçi fraksiyonu Kemalisteri olduğundan daha güçlü gösteriyordu. Kemalister, Fransız subaylarca destekleniyordu. Heyet-i Temsiliye cuntası mensubu Balıkesir'deki 61'nci Fırka Kumandanı Miralay Köprülülü Kâzım, Müttefik mümessilleriyle İstanbul Hükümetine karşı işbirliği yapıyordu:

Kuvvetlerimiz bilhassa düşman nazarında fazla tahmin olunuyordu. Hatta yabancı basın bile harb haberlerinin tesirinde kalarak millî kuvvetlerin miktarını fazla gösteriyorlardı. Tabii olarak, lehimize olan bu beyanat ve yazıları tekzip etmemek işimize geliyordu.

Fransız subaylarından M. Deuran ve İtalyan tabasından Mr. Parciel, o sırada millî kuvvetlerin faaliyetleriyle çok alâkadar oldular ve bizlere yakınlık göstererek yardım ettiler. Bundan başka bazı ecnebi subaylar ve memurlar kuvayı milliye'nin kuruluş şekli, mevcudu ve faaliyeti hakkında bilgiler almak üzere Balıkesir'e geldiler. Bunlardan bazılarını cephenin belirli noktalarına göndermekte ve millî kuvvetlerimizin harekâtını göstermekte bir zarar görmüyordum. Aksine fayda temin ediyordum. Vahdettin ve Damat Ferit'in taraftarlarından olan bazı propagandacılar "Yunanlılara karşı cephe tesis edenler millî kahramanlardır. Bunlar omuzlarına çok büyük bir fedakârlık yükü almışlardır. Hamiyetli olan her Türk onlara yardım etmeye ve o vatanperverler arasında yer alarak çalışmaya amadedir. Ancak, İstanbul hükümetinin daha kolaylıkla yardım edebilmesini mümkün kılmak ve millî teşkilâtı geliştirmek, mazbut bir hale getirmek için yapılan fedakârlıklardan çabuk neticeler alınabilmesi yolunda, millî kuvvetleri jandarmaya çevirmek faydalı olacaktır. Kuvayı milliye bütün teşkilât ve tertibatıyla jandarma unvanını almalıdır. Bundan sonra millî kuvvetlere para, silâh, cephane ve diğer malzeme, her şey serbestçe gönderilecektir. Maksat Yunanlılara karşı vatanı müdafaa etmek ve bu müdafaa'yı da şuurlu bir şekilde koymaktır. Fakat Sivas'ta kongre toplayanların maksatları başkadır. Bunların büyük bir kısmı menfaatlerini düşünen İttihatçılardır. Yunanlılara karşı tesirli hiç bir teşebbüsleri yoktur. Buna göre İzmir etrafında Yunanlılarla mücadele edenlerin arzuları ne kadar meşru ve fedakârane ise, diğerlerinininki o derece gayrimeşru ve menfaate dayanmaktadır. Eğer İzmir etrafında harbedenler Sivas'ta toplananlarla münasebet ve irtibatla bulunurlarsa cephe kuvvetlerinin düşmanları günden güne artacak, malzeme ve harb vasıtaları da o nispette eksilecektir." şeklinde beyanatta bulunuyorlardı. Bu teklif ve propagandacıların bu sözlerinin altında gizlenen hileleri açıkça anlıyorduk. Bizi basit, çocukça bir devlet sistemiyle kendilerine bağlamak istiyorlardı. Millî kuvvetleri dağıtmayı hedef tutan bu faaliyetin derhal önüne geçtik. Bütün milletin birleşmiş bir kütleye halinde mücadelesine mani olmak isteyenlere, lâzım gelen cevabı fiilen verdik.⁴⁶

⁴⁴ NARA, İstanbul'daki Amerikan Komiseri Ravndal'dan Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne telgraf, 22 Ağustos 1919, 867.00/913, s. 2; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 41. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁵ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 115.

⁴⁶ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, 1988, c. 1, s. 68-69. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

7 Eylül 1919. İngiliz Yüzbaşı Edward Noel'in günlük kaydına göre, Fransız Jandarma Müfettişi Yüzbaşı Brunot Defadre'yle Malatya'da görüşen Sivas Valisi (30 Ağustos'ta tayin edilmişti) Feyzioğlu Ali Galib, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine 7 Eylül'de rapor göndermiş ve *Fransızların Mustafa Kemal'i ve Sivas Kongresi'ni qizlice desteklemekte olduklarını* bildirmiştir. Zira Ali Galib, Mustafa Kemal'in Sivas Vilâyeti hududuna girdiği vakit tevkif edileceğini söyleyince Brunot, *Mustafa Kemal'in teşebbüsât-ı vatanperveranede bulunduğunu* cevap vermiştir.⁴⁷

10 Eylül 1919. Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetlerinin Batı Anadolu işgali Milne Hattı mucibince sınırlandırıldı: *Türk Hükümeti'nin şikâyeti ve İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'in uyarısı üzerine, Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Nider, birliklerine verdiği emirde, kendi tasvibi olmadan bulundukları hatlardan ileri geçmemelerini ihtar etti, karşı saldırıların ise Türklerin ilk karakollarına kadar yapılabileceğini bildirdi.*⁴⁸ Böylece Yunan ordusu, sınırlandırılmış İzmir kesiminde kalacak, 22 Haziran 1920'ye değin *Milne hattını birkaç kilometre geçerek Türk çetelerini izlemekten ve yeniden üslerine dönmekten başka bir şey yapamayacak* binaenaleyh *sinirleri bozulacak ve moral yönünden de kötü bir duruma düşecektir.*⁴⁹

Milne Hattı, Mustafa Kemal'in devletleşmesine “katkı” sağlayacaktır:

[..] hattın oluşumu, Ege bölgesinde önce kongreler, sonra çeteler halinde Kuva-yı Seyyare'nin, bunun lağvedilmesinden sonra da Kuva-yı Milliye'nin Yunanlılara direnmesine ve nihayet yenmesine katkıda bulundu.

Yunan ordusunda görevli Christos D. Karassos'un Milne Hattı'na dair değerlendirmesi de bunu doğruluyor:

İngiliz Generali Milne'nin çektiği hattın öte tarafında, Türkler istedikleri gibi ordularını ve devletlerini yeniden yapılandırmaktaydılar. Yunan ordusu, Kemal'in güçlerine karşı ilerleme özgürlüğüne sahip değildi. Ordumuz, cephe hattı boyunca Türk saldırılarına karşı pasif direniş gösteriyor ve bu hattı muhafaza etmeye çalışıyordu. 27 Ağustos'ta Yunan Genel Kurmayı'nın İngiliz Genel Kurmayı nezdinde yaptığı itirazlar üzerine, General Milne, cephe hattımızın bir ila bir buçuk km genişlemesine izin verdi. 16 Ekim 1919'da ise, hem bulunduğumuz bölgelerde operasyon yapılması için hem de saldırı olduğu taktirde geri püskürtebilmek için 3 km ilerlememize müsaade edildi. 26 Ekim'de General Milne, Barış Konferansı Komitesi'nin belirlediği hattı bize iletti...⁵⁰

Yunanistan ve Danimarka Prensi Andrew (d. 1882-ö. 1944), ki Ağustos-Eylül 1921 Sakarya Muhabesinde Yunan 2'nci Kolordu Kumandanı olacak, 1932'de Türkçeye tercüme edilen hatıratında, Müttefiklerin Mustafa Kemal'e askerî stratejik destek verdiğini zımnen ifade edecektir:

Yavaş yavaş tek mil Yunan Ordusu Küçük Asyadaki uzun ve pahalı musaraaya sokuldu. Başlangıçta, Yunan Ordusunun karşısında cephe tutan bir Türk Ordusu yoktu, yalnız bizim kıt'alarımızı türlü türlü yollar ve usullerle hırpalayıp yoran bazı gayrimuntazam kıt'alar mevcut idi, maamafih işbu Türk akıncılarına karşı yapılan her hafif ve manasız müsademe bir gün bir Ordu kumandanına, öteki gün diğer bir kumandanına şöhretler akis ve izafe ettiren büyük zaferler şeklinde işaa ve ilân ediliyordu.

Hiç şüphesizdir ki, kaide olarak her sefer için takip edilen maksat ve hedef düşmanın mağlûp edilmesi ve onun, galibin arzusuna ram edilmesidir. Bu kaide doğru ise, işbu seferin başlangıçlarının ne suretle tefsir ve tasvir edilebileceğini bilmeyorum. Basitçe söylemek lâzım ise bizim cephemizin karşısında düşman Ordusu yoktu, yalnız bazı gayrimuntazam çeteler vardı, fakat Ordumuz, Müttefikler tarafından tayin edilmiş olan muayyen bir

⁴⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 565, dipnot 298. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁴⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 96.

⁴⁹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 180.

⁵⁰ Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 430. Julyen takvime göre “27 Ağustos” Gregoryen takvimde 9 Eylül'e tevafuk etmektedir.

hattın daha ötesine ilerlemeğe izinli değildi. Bunun manası da şudur: Müttefikler, düşman Ordusunun teşkilâtının yapılarak taarruzlarına başlamasını beklemeğe Yunan Ordusunu mecbur etmişlerdi.⁵¹

20 Eylül 1919. İngiliz, işgal etmiş olduğu Merzifon'dan Mustafa Kemal lehine geri çekildi⁵²:

Bizimle görüşmek üzere Amasya'ya kadar gelen İngiliz mümessili Zolter Merzifondaki İngiliz askerini çektikleri takdirde memnun olup olmayacağımızı sormuş. Bittabi cevaben pek memnun olacağımız bildirilmiştir.⁵³

Jeneral Sallı Kledin Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir heyet -ki bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zabıtinden mürekkep idi- İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve harekâtı milliyemize kat'iyen müdahale eylemeyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı istimzaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmişti. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarla beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Badehu oradan da İstanbulu naklettiler.⁵⁴

21 Eylül 1919. Eskişehir'deki Kuva-yı İşgaliye Kumandanı Mirliya (Brigadier-General) Richard Elles Solly-Flood'un zabitanından müteşekkil İngiliz askerî heyeti, Eskişehir civarındaki Yenihan'a muvasalat ederek Garbî Anadolu Kuva-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) ile gizli görüştü. Ali Fuad, *millî hareketin Bâb-ı Âlî'ye karşı silahlandığını ve ecnebî kuvvetlere tecavüz mahiyetini taşımadığını*; İngiliz heyeti ise *Kuvayı İtilâfiyenin memleketin dahilî işlerine ve harekâtı milliyeye müdahale etmiyerek kat'iyen bitaraf kalacaklarını* bildirdi.⁵⁵ Buna mukabil Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Garbî Anadolu Kuva-yı Milliyesi *İngiliz askerinin bulunduğu İzmit, Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi yerlere girmeyecek, fakat Eskişehir'in İstanbul'dan kopması için İngilizler aracılık yapacaklardır.*⁵⁶

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin'in (Köseoğlu) hatırat kaydı: *Eskişehir mutasarrıfının hükûmet-i merkeziyeye hizmeti ve İngilizlerin kuvvetlerini arttırması halkı teessüre düşürdüğünden Fuat Paşa Kuva-yı Milliye ile Eskişehir'e dört saat mesafede Cımsır köyünde İngiliz zabitleriyle görüşerek İngilizlerin bitaraf kalacaklarını ve demiryolundan ayrılmayacaklarını temin eylemişlerdir.*⁵⁷

Müstakbel Meclis-i Mebusan ve TBMM Sinob mebusu Doktor Rıza Nur, İngiliz ile Kemalist kuvvetlerin Eskişehir'de tabiri caizse kayıkçı kavgası yaptıklarını yazacaktır: *İstanbul Ali Fuad'ı azledip yerine Kiraz Hamdi'yi (Hamdi Paşa) tayin ediyor. Hamdi Eskişehir'e geliyor. Eskişehirde İngiliz askeri var. [Selanik Dönmesi] Tevfik Rüştü [Aras] de İstanbul Hükûmetinin adamı olarak Kiraz'la beraber oraya gelenlerdendir. Ali Fuad [Cebesoy] Eskişehiri kuşatıyor. Kuvvetin çoğu Hintli asker. Ufak bir çarpışma oluyor. Hintliler bizimkilere kurşun atarken mahsus havaya sıkıyorlar. Hint askeri çekiliyor. Tevfik Rüştü de Kiraz'ın evrakını çalıp Ali Fuad'a kaçıyor.*⁵⁸

22 Eylül 1919. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Bir Anadolu Cumhuriyeti" başlıklı haber neşretti: *Asilerin başı Mustafa Kemal. Başlıca amaçları Sultan'ın değiştirilmesi.* Habere göre Sivas Heyet-i

⁵¹ Prens Andre, *Felâkete Doğru*, 1932, s. 12. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁵² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 65.

⁵³ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 265.

⁵⁴ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 122.

⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 211-212. Mirliya/Tuğgeneral Solly-Flood, Eskişehir'e kısa bir süre evvel, General Milne tarafından gönderilmişti (Şimşir, 1973, c. 1, s. 158). Fevkalâde mühimdir, İstanbul'daki İtalyan Yarbay Luigi Villari'nin Aralık 1919 raporuna göre İngiliz General Milne, "ülkesinin Türklere İtalyan karşıtı propaganda yaptığını ve Mustafa Kemal ile temasa geçmeye çalıştığını reddetti." Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 209.

⁵⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 603, dipnot 385.

⁵⁷ Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 165. "İngiliz ve Fransız mümessilleri harekât-ı milliyeye karşı bitaraf kalacaklarını yazı ile bildirmiştir." (Demirel, 2017, s. 166).

⁵⁸ Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 585-586. Köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aittir.

Temsiliyesi, Bâb-ı Âlî'den *Ulusçuların lehine olacak şekilde istifa etmesini talep etmiştir aksi takdirde Mustafa Kemal'in başkanı olduğu bağımsız bir Anadolu Cumhuriyeti'nin ilan edileceği söz konusudur.*⁵⁹

25 Eylül 1919. *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal, Erzurum Vilâyetine telgrafname keşide eyledi: Eskişehir'deki İngiliz Ceneralı Sally Clade Yirminci Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri nezdinde izam eylediği bir erkânıharbiye binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol askeri zabıtinden mürekkep bir heyet marifetiyle İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve herakâtı milliyemize kat'iyen müdahale eylemeyeceklerine dair söz vermiştir.*⁶⁰

27 Eylül 1919. Sivas'taki Heyet-i Temsiliye reislerinden Mustafa Kemal, Mamuretülaziz Valisi Haydar'a (Vaner) telgraf göndererek (i) *Ali Fuat Paşa'nın İngiliz heyeti ile mülakat ettiğini, bu heyetin İngilizlerin ahvali dahiliye ve hareket-i milliyemize katiyen müdahale etmeyeceklerine dair söz verdiklerini;* (ii) *İngilizlerin Merzifon'u terk ettikleri ve Samsun'dan da çekileceklerini bildirdi.*⁶¹

28 Eylül 1919. Sivas Heyet-i Temsiliyesi *Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmir havalisi Kuva-yı Milliyesi'nin İstanbul'a harekete hazır olduğunu duyurdu. Böylece bir çeşit [darbeci] Hareket Ordusu havası yaratılmak isteniyor.*⁶²

30 Eylül 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a telgraf gönderdi. *1. M. Kemal'in nüfuzunun gittikçe yayıldığı, Anadolu demiryollarının güvenliğinin tehlikeye girebileceği, Eskişehir'e 2000 kişilik kuvvet göndermek için Sadrazamın İngiliz Yüksek Komiserine başvurduğu, fakat Yüksek Komiserlerce bu teklifin reddedildiği* bildiriliyor.⁶³

1 Ekim 1919. Sadrazam Damad Ferid mecburen istifa etti. Mustafa Kemal'in hükümeti düşürme teşebbüsüne ABD destek vermiştir:

Bu arada, Mustafa Kemal'in 14 Eylül 1919'da yazıp Amerikalı gazeteci Edgar Browne eliyle İstanbul'a gönderdiği mektup 29 Eylül 1919'da Saray'a ulaşmıştı. Mektupta "milletin ebedi bir kullukla padişaha bağlı olduğu" söylendikten sonra "milli hareketi" haksız yere "ittihatçılıkla suçlayan" ve düşmanla işbirliği yapan "Damad" Ferid'in "vatana ihanet içinde olduğu" söyleniyor, yeni bir hükümet kurulması gerektiği belirtiliyordu. Aksi halde "milletin yapacağı teşebbüsleri" önlemek mümkün olmayacaktı! Halbuki mektubun ulaşmasından bir gün önce Sadrazam İtilaf Kuvvetleri Komiserliği'ne müracaat ederek Sivas'a 2 bin kişilik bir müfreze gönderilmesini istemiş, bu teklifi gerçekçi görülmeyle reddedilince de 30 Eylül'de istifasını vermişti.⁶⁴

22 Eylül'de Damat Ferit kabinesinin düşürülmesi için yazılan telgrafın bir suretinin Harbord'a gönderilmesi çok anlamlıdır. Aynı biçimde, eylül sonunda Deli Fuat Paşa'nın Vahdettin'in huzuruna çıkıp, Damat Ferit'in düşürülmesini sağlayan girişimi, L.E. Browne'un Sivas'tan getirdiği mektup üzerine olmuştur. [...] hesap [...] şudur: [...] hükümeti düşürmek ve meşruti bir hükümet kurabilmek için, ABD desteğinden yararlanmak.⁶⁵

İngiliz yıllık raporuna göre Ferid Paşa'yı istifaya mecbur eden hadise, Mustafa Kemal'in üzerine askerî kuvvet gönderilmesi teklifini İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin reddetmiş

⁵⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 122; Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 45.

⁶⁰ *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 24/3044; Aktaran: Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 1991, s. 96.

⁶¹ *ATASE Arşivi*, ATA-ZB, K: 16, G: 10, B: 1, 2; Aktaran: Mustafa Sarı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı Haydar (Vaner) Bey* [Yüksek Lisans Tezi], 2004, s. 194-195.

⁶² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 604, dipnot 389.

⁶³ FO, 4159/1/35892, Robeck'ten Curzon'a 1889 numaralı şifreli telgraf, 30 Eylül 1919; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 147.

⁶⁴ Ayşe Hür, *Millî Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 111.

⁶⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 550-551.

olmasıdır.⁶⁶ Bu istifayı İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Hohler ise şöyle yorumlayacaktır: *Ferit Paşa tam zamanında istifa etti, yoksa İzmit Körfezine dayanmış olan Milliyetçilerle çatışma kaçınılmaz hale gelmiş idi.*⁶⁷ Hohler ayrıca:

Damat Ferit bize karşı azamî dürüst ve dost davrandı; bu günlerde kendi memleketi için mümkün olan her şeyi yaptı... Halk harpten tamamen yorgundur, ama M. Kemal, çetesiyle... Kongreler yapmakta... birbiri ardısıra şehirlerin idaresini eline almaktadır. Ferit son dakikaya kadar... bir kuvvet göndermek için çok istekli idi, onun bu isteğini önledik. Neticede gerçekten M. Kemal'e yardım etmiş olduk.⁶⁸

4 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler'den Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston'a: *Kemalistler İttihatçı değildir ve aslında İngiltere'nin dostluğunu istiyorlar. Bildiğin gibi, Ferit son dakikaya değin bizzat bir kuvvetle gitmeye ya da bir kuvvet göndermek konusunda pek istekliydi; fakat biz ona engel olduk.*⁶⁹

5 Ekim 1919. İsviçre Bern'deki İtalyan Gizli Servisi rapor kaleme aldı. İngiliz, Mustafa Kemal'i gizlice silahlandırıyor: İngiltere'nin Mustafa Kemal ve çetelerini silahlandırmakta olduğu, Yunanları Anadolu'dan kovmaya, dolayısıyla da görüşünü desteklemek için isyancı birliklerden yararlanmaya niyetlendiği eklenmelidir.⁷⁰

Rodos'daki İtalyan General Elia'dan İtalya Hariciye Nezâretine rapor: *Fransa'nın milli direniş güçlerine gizlice para ve silah temin ettiğine dair söylenti dolaşüyor.*⁷¹

*İngiliz istihbarat raporlarına bakılırsa, Fransız subaylar İstanbul'dan Anadolu'ya gizlice silah ve insan kaçıran oluşumlara da göz yumuyordu.*⁷²

9 Ekim 1919. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı. Belirtildiğine göre *İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Milne, sadrazamın, ulusal akımı bastırması için Eskişehir'e asker göndermesine izin vermemesi ve İngiliz askerlerine iç politika bakımından tam bir tarafsızlık gütmeleri emri verilmesi yüzünden iktidardan düştüğüne kanidir.*⁷³

17 Ekim 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgili uzlaşmış olan Yüksek Konsey'in ne yapacağı, aynı Anadolu'da Yunanistan, İtalya ve Fransa'ya hangi nüfuz alanlarının verileceği sorgulanmaktadır. Buna göre, Yunanlılar aldatılacaktır. İtalyanlar, Antalya'daki planlarının yok olmasından korkarak durumu protesto edeceklerdir. Suriye'yi düşünen Fransızlar, bu kadar zengin ve Fransız hayranı bir bölgeyi terk etmemek için ne yapacağını düşünecektir. İngiltere'ye gelince, o zaten sakince Mezopotamya ve Filistin'e yerleşmiştir. Son olarak, boğazların uluslararasılaşması ve Ermenistan'ın kurulması kaçınılmazdır. Ayrıca Osmanlı baskısı altında yaşayan Hristiyan ırkları özgürleştirmek de kaçınılmazdır. Dahası Anadolu'da umutsuzca savaşılmaya hazır ve geleneksel olarak*

⁶⁶ "Sadrazam Ferid Paşa İstanbul'dan Eskişehir'e destek kuvvet gönderilmesi hazırlıklarına başladı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın iznini gerektiren bu girişim -kısa süreliğine Paşa'yı umutlandırmış olsa da- reddedildi ve bu da Paşa'yı iktidardan etti." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 38.

⁶⁷ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVI.

⁶⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142-143. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁶⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LV-LVI; *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 780-781; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 604, dipnot 387.

⁷⁰ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 77-78. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁷¹ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 260, dipnot 38

⁷² Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 262-263.

⁷³ FO/4160/150655; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 147, dipnot 87.

*çok hünerli 300 bin Türk askeri vardır. Müttefikler, fetihçiler gibi Anadolu'nun ilçelerine ilerlemeden önce çok düşüneceklerdir.*⁷⁴

20 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İtalyanlar'ın Milliyetçiler'le bir anlaşmanın eşiğinde oldukları söylentisi hem Fransızlar'ın, hem de İngilizler'in kulağına kadar gelmiştir. İtalyanlar'ın, İzmir'de Yunanlılar'a direnen Türk kuvvetlerine silah ve cephane sağladığı da yaygın olarak konuşuluyor.*⁷⁵

Kemal, yasal hiçbir gücü olmayan, silahlı bir başkaldırının lideri olmaktan başka bir kimliğe sahip değildi; Türklerin kendisine duyduğu sevgi hızla büyüyordu, ama ordusunun gerçek durumu bilinmiyordu. Bazı önemli çetebaşları hala tamamen bağımsız hareket ediyordu. Hareketinin ideolojik yönü konusunda farklı, çoğu kez de yanlış şeyler söyleniyordu. Padişah onu gıyaben ölüme mahkûm etmişti, ama kendisiyle gizlice anlaşmış olmasından kuşku duyuluyordu. Bu gizli anlaşma konusunda Fransızlar ve İngilizler de birbirinden kuşkulaniyordu.⁷⁶

24 Ekim 1919. İtalya Hariciye Nâzırı Tittoni, Batı Anadolu'daki İtalyan İşgâl Kuvvetleri Kumandanı General Elia'ya telgraf gönderdi. *İtalyan birliklerinin Mustafa Kemal'in çeteleriyle hiç bir şekilde çatışmamaları*⁷⁷ ve dahi *Konya'daki İtalyan askerî kumandanlığı vasıtasıyla Mustafa Kemal ile irtibat kurulması ve takib ettiği hedeflere İtalyan Hükûmetini ibraz etmeksizin sempati gösterilmesi talimatını* verdi:

Ekselanslarının, hedefleri için her türlü sempatinin gösterilmesi gerektiği Mustafa Kemal ile temasa geçmesi için Konya tabur kumandanına acil ve son derece gizli talimatlar göndermenin bir yolunu bulması gerekiyor. Kumandan, şahsî tasarrufuyla hareket ediyormuş gibi görünmek zorunda kalacak ve bu sebeble İngiliz makamlarının önünde kendinden ödün vermeden Mustafa ile herhangi samimî bir ilişki kurabilecektir. Sonunda bu Kumandanlık, eylemini daha başarılı kılmak için O'na [Mustafa Kemal'e] mâlî imkanlar sağlamak zorunda kalacak. Konya Kumandanı, Mustafa'nın çete saldırılarından birliklerimizin etkilenmemesini her hâlükârda sağlamalıdır. Ekselanslarının ve Konya Kumandanının bu eylemin başarılı olması için her türlü çabayı göstereceğine güveniyorum. Bu talimatların takibine ilişkin yazışmaları Ekselanslarından bekliyorum.⁷⁸

İtalya Doğu Akdeniz Donanması Başkumandanı Tuğamiral De Grossi, Roma'ya Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi: *Sadrâzam Ali Rıza Paşa görüştüğü bir İtalyan vatandaşına; "Türklerin; kendilerine yardım ettikleri ve Birinci Dünya Savaşı boyunca, Avrupa medeniyetinin baş temsilcisi olarak davrandığı için İtalyanlara sempati beslediklerini söylemiştir."*⁷⁹

İzmir'deki İtalyan İrtibat Subayı Yarbay Eduardo Giordona, 24 Ekim 1919'da aynı şikayeti [Kuva-yı Milliye çetelerinin İtalyan işgal mıntıkalarını saldırı üssü olarak kullanmalarını] dile getiren Yunan ve İngiliz

⁷⁴ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 267. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Kuva-yı Milliye'nin 300.000 mevcudlu olduğu iddiası mübalağadır, gerçek dışıdır.

⁷⁵ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 150, sonnot 5.

⁷⁶ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 77.

⁷⁷ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 176.

⁷⁸ *I Documenti Diplomatici Italiani*, Sesta Serie 1918-1922, Volume IV, 2017, p. 452. Bir kaynakta şöyle zikrediliyor: "Zat-ı alinizin, Mustafa Kemal ile ilişki kurması ve onun hedeflerine her türlü yakınlığı göstermesi için, Konya tabur komutanına acil olarak gizli emirler ulaştırmanız gerekir. Komutan kendi başına hareket eder görünmeli, böylece İngiliz yetkililer karşısında tehlikeye düşmeden, Mustafa ile her türlü samimi ilişkiyi kurabilmelidir. Duruma göre, komutanlık girişimin başarıyla sonuçlanması için gerekli mali kaynakları kendisine sağlamalıdır. Konya komutanı en azından, birliklerimizin Mustafa'nın çetelerinin saldırılarına maruz kalmamasını sağlamalıdır." Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 76.

⁷⁹ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 131, dipnot 289.

*askeri yetkililerine, Türk birliklerine yardım ettikleri iddiasını yalanlamış ve Türklerin, kendi bölgelerindeki köprüleri kullanarak Yunanlılara saldırma teklifini geri çevirdiklerini söylemiştir.*⁸⁰

İstanbul'dan Anadolu'ya silâh, mühimmat, teçhizat, nefer sevk edecek askerî istihbaratçılardan İttihadçı İhsan (Aksoley): *1919 yılının sonbaharında İtalya'dan kaçmak üzere iken, İtalya hükümeti İstanbul'a dönmeme müsaade etti ve Birendizi'den bir İtalyan vapuru ile İstanbul'a hareket ettim.*⁸¹

30 Ekim 1919. ABD'de münteşir Kraliyetçi *Atlantis Greek Daily* gazetesi sahib-i mesulü Demetrius J. Vlasto, ABD Hariciye Nâzırı Robert Lansing'e telgraf keşide eyledi:

30 Ekim 1919

Robert Langing Hazretlerine,
Hariciye Nâzırı,
Washington D.C.

Efendim,

New York'da münteşir Yunan yevmî gazete *National Herald*, 30 Ekim 1919 Perşembe günü 1647 numaralı nüshasında, Atina muhabiri Bay Damvergis'in -ki Damvergis Yunanistan Başvekili Eleftherios Venizelos Cenablarının hususî kalemlerindendir- Yunanca telgrafını büyük bir şaşa ile, ilk sayfadan neşretmiştir. Telgrafın tercümesi ber vech-i âtîdir:

Atina, 30 Ekim (*National Herald*'a hususî telgraf) "Eleftheros Typos" (Hür Matbuat), Amerikalı yetkililerin Mustafa Kemal'in milliyetçi Türkleri lehine yaptıkları en skandal bir müdahaleyi mündemiç son derece vazih, İstanbul mahreçli bir yazışmayı neşretti. Muhabirler, İstanbul'da mukim ekabirden Amerikalıların, Türkler lehine fevkalade gayret gösteren bazı Amerikan ordusu subaylarına müteveccihen öfkelerini gizlemediklerini belirtiyorlar. Amerikalı Miralay [Louis Edgar (ÖFA notu)] Brown, Mustafa Kemal'in kuryesi olarak kullanılmıştır ve Damad Ferid Hükümeti'nin devrilmesine yol açan tehdit mektubunu Padişah'a ileten kişi o idi. Tahkikat maksadıyla Ermenistan'a [*Vilayat-ı Sittaye: Erzurum, Sivas, Mamûratü'l-Aziz/Harpur, Bitlis, Van ve Diyarbekir vilayetlerine (ÖFA notu)*] gönderilen sair Amerikalı subaylar, Ermeni nüfus ekseriyeti olmadığı vechile buralarda millî bir Ermeni teşkilatlanmasının imkânsız hale geldiğine dair korkunç raporlarını sundular.

İstanbul'da, Fevkalade Komiserlerin yeni taleplerine cevap vermek üzere bir Şûra-yı Saltanat toplandı. Mustafa Kemal'in askerleri ile Devrimci Hareket'e katılmak istemeyen halk arasında Konya'da kanlı çatışmalar yaşandı. Her iki taraftan da ölen ve yaralananlar var. İstanbul'daki Yüksek Komiserler, Kemal'in hareketine karşı adımlar atıyorlar.

(İmza) Damvergis.

Yunan yevmî gazete *Eleftheros Typos* (Hür Matbuat), Eleftherios Venizelos Cenablarının ve onun hararetli taraftarlarının yayın organlarından biridir ve Yunan Hükümet-i hazrının yarı resmî yayın organı kabul edilmektedir.

Bu mesele Paris Sulh Konferansında Türkiye ile alakalı devam eden mevcut müzakereler nazar-ı dikkate alındığında, efkâr-ı umumiye için büyük ehemmiyeti haizdir.

Binaenaleyh, Hariciye Nezâretine mezkûr istihbaratın doğru olup olmadığını ve Türkiye'deki Amerikalı subayların iddia edilen eylemleri hakkında ABD Hariciye Nezâretinin herhangi bir tavsiyesi olup olmadığını ihtiramla soruyoruz.

Arz-ı ihtiram efendim,
Atlantis Greek Daily

⁸⁰ USSME, E3-11/5; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 178. Yarbay Giordano, İtalyan İşgal Kuvvetlerinin Kuva-yı Milliye yardımı ve yataklık ettiğini Müttefikler nezdinde kabul edecek değildi elbette.

⁸¹ Hayat Tarih Mecmuası, Eylül 1969, Sayı 8, Cilt 2, *İstanbul'da Millî Mücadele*, s. 23.

(İmza) Demetrius J. Vlasto⁸²

2 Kasım 1919. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nden Aydın ve Menteşe Kuva-yı Milliyesi Umumî Kumandanı Demirci Mehmet Efe'ye talimat: *Kendi kuvvet miktarını açıklamayarak İtalyanların silah, cephane, elbise gibi maddî yardımlarının kabul edilmesi.*⁸³

4 Kasım 1919. Rodos'daki İtalyan Doğu Akdeniz Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Vittorio Elia, Roma'ya rapor gönderdi: *Milliyetçi yöneticilerin öncekilerin yerini alması sarsıntısız, çatışmasız gerçekleşti. Bizimkiler tarafından korunan silah ve cephane depoları, İngiliz yetkililerin emri üzerine, milliyetçi birliklerin korumasına verildi.*⁸⁴

14 Kasım 1919. Fransız Konsolos Max Choublier, Fransız Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Belirttiğine göre İngilizler Fransa'yı tuzağa düşürmüştür. Hem Fransa'yı Suriye ve Kilikya mıntıkalarına celbetmiş hem buralardaki Arab ve Türk unsuru direnişe teşvik etmiştir. İngiltere, Türkiye'yi İttihad-ı İslâmcılıktan tecrit etmeyi amaçlamaktadır:

Rapor, Türkiye'de bir Fransız Muhipleri Cemiyeti kurmayı tasarlayacak derecede Fransa lehinde bir hava doğmuşken Kilikya'nın Ermeni Lejyonu tarafından işgaliyle bozulduğunu, ilk defa Mustafa Kemal'in protestolarına muhatap olduklarını belirtiyordu. Bunun da sebebi, şüphesiz, Fransız siyasetinin İngiltere'den esinlenmiş olmasıydı. İngilizler bir yandan Fransızları Suriye ve Kilikya'yı işgale teşvik ediyor, öte yandan Araplarla Türkleri direnmeye sevk ediyorlardı. Yunanlı, Türk ve İtalyanlarla araları bozulsun diye kendilerine Menderes Ovası'nı işgal ettirmeye çalışmışlardı. Van-Sivas-Adana üçgenini onlara işgal ettirip, Fransa'nın ar[k]asından Mısır'la Hindistan rahatça birleştirilecekti. İngilizler bir yandan Denikin'e yaptıkları yardımlarla övünürlerken, öte yandan Kafkas cumhuriyetlerini destekliyor ve Batum'u elde tutuyorlardı. Bunun da amacı, Rusya ve Hindistan arasında tampon devletler oluşturmaktır. İngilizler Hindistan-Mısır hattını böyle tamponlarla koruyup pekiştirdikten sonra, tamponları da kaldırabileceklerdi. İngilizler Türkiye'yi ortadan kaldırmak istiyorlardı, zira onun bir gün Müslüman âlemini ayağa kaldırabileceğinden çekiniyorlardı.⁸⁵

Kasım 1919. İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Maissa'nın tarihsiz fakat ekim-kasım ayları zarfındaki vakıaların zikredildiği bir telgrafına göre, İtalya, *silah isteyen Türkler ile, silah almalarına engel olunmasını emreden Milne arasında sıkışıp kalmıştır.* Maissa, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz General George Francis Milne'nin emirlerini kendine göre yorumlayarak, gönülsüz mizahın (yoksa İtalyan kurnazlığının mı demeli?) en güzel örneği olan şu emirleri gönderdi: *"Komutanlıklarımız Türklerin cephane sağlamasını engellemek için güç değil, yalnızca ikna yöntemleri kullanmalıdır".*⁸⁶

2 Aralık 1919. İstanbul İstidlâât Başmemuru Ali Osman İstanbul Emniyet Müfettişliğine tezkere gönderdi. Mevsuk istihbarata göre İngiliz, hem Kuva-yı Milliye'yi hem Yunanı teşvik ve tergib etmiştir, etmektedir. Maksud, iki tarafı birbirine kırdırmak ve iki taraf üzerinde nüfuz kurmaktır:

⁸² U.S. Department of State, 867.00/9, From Demetrius J. Vlasto to Robert Lansing, October 30, 1919. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁸³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 208.

⁸⁴ *Affari Politici* (AP), 7732-3802-R; Aktaran: Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 79. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal'den Sivas Heyet-i Merkeziyesine 19 Şubat 1920 tarihli telgraf: "Osmanlı ve İngiliz nöbetçileri tarafından müştereken muhafaza edilen Eskişehir ve Afyon Karahisar'daki cephane depolarını nöbetçilerini kaldırarak tamamen bize teslim edeceklerini, İngilizlerin mahalli kumandanlıklarına tebliğ eyledikleri ve mahali mezkûrede bulunan İngiliz askerlerinin hâreketi hazırlandıkları bildirilmiştir." *TİTE Arşivi*, 10/2732; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 223.

⁸⁵ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 169, p. 197-205; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 321, dipnot 731. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁸⁶ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 79.

İstanbul Emniyet Müfettişliği Cânib-i Âlîsi'ne

El-yevm alt alta Yunanîlerin Aydın ve civarı harekâtına muâvenetde bulunan İngilizlerin bundan akdem Kuvâ-yı Milliye'nin kazıyye-i teşekkülünde de aynı teşvikât ve tergîbâtta bulunmuş olduğu bu defa ayrıca telakkî ettiğim rivâyât ve ihbarât-ı mevsûkadan müstebân olmasına ve her iki tarafa da şu itibarla yekdiğeri aleyhinde ibrâz-ı mümâşât ettiği sâbit bulunmasına nazaran birbirinin hasm-ı cânî olan işbu iki grubu yekdiğerine bu suretle ezdirerek bir kısmını telefâtla ve kısm-ı diğerini de mühimmât ve vesâitin fıkdanı dolayısıyla acze düşürerek ve âkibet kendisinin menvî-i zamiri olan te'min-i mevki' ve nüfuz siyâsetine germiyet vererek bu hâllerden ve şu devam eden şûriş ve keşmekeşden istifadeye şitâbân olacağı müteyakkin ve müstatli' bulunmağla arz olunur, efendim.

Fî 2 Kânûn-ı Evvel sene [13]35 / [2 Aralık 1919]

İstanbul İsttlaât Başmemuru Ali Osman⁸⁷

Sivas'taki Mustafa Kemal, Balıkesir'deki Heyet-i Temsiliye azası Refet'e (Bele) şifreli telgraf gönderdi: *Teşkilât-ı Milliye'ye mensûb olanların ve bilhâssa Hey'et-i Temsiliye a'zâsından olmak haysiyetle zât-ı âlîlerinin hiçbir sûretle İngilizlerle temâsını arzu etmeyiz. Hatta İngilizlerle anlaşmak lüzûmuna dâir bir fikrin etrafa ihsâs olunmasını dahi zararlı ve mühlik addeyleriz.*⁸⁸ Çünkü İngilizlerin Kuvâ-yı Milliye müzaheret ettiği şuyu bulmaktadır. Bu şayanın izalesi gereklidir. Ayrıca, bu talimattan 3 gün sonra 5-6 Aralık 1919'da Sivas'da sabık Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri François Georges-Picot ile Mustafa Kemal mahremane mülakat edecek olmaları, manidardır.

7 Aralık 1919. *Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı verilen silahlı hareketin önde gelen iki lideri Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe, İtalyanlardan gördükleri muameleden dolayı memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Demirci Mehmet Efe, "altı yüzden fazla" adamıyla 7 Aralık 1919'da Isparta'dan Burdur'a gelmiş ve ertesi gün oradaki İtalyan birliklerinin komutanı Teğmen Bozza ile bir görüşme yapmıştır. İtalyan subaya karşı oldukça nazik davranan efe, İtalya'ya karşı sempati gösteren sözler söylemiştir.*⁸⁹ *Yörük Ali Efe de Kuşadası'nda görüştüğü İtalyan komutana, kendilerine karşı gösterdikleri dostluğu övmüş Söke'de görüştüğü İtalyan komutana da, "İtalya ve kralı hakkında beslediği dostluk duygularından" söz etmiştir.*⁹⁰

11 Aralık 1919. İtalyan General Marini, Roma'da bulunan Galib Kemal'i (Söylemezoğlu) ziyaret etti. İtalya ordusunun *terhisi münasebetiyle elde kalan silahların uygun bir fiyatla elden çıkarılacağını* söylüyor.⁹¹

12 Aralık 1919. *Gerek Fransızların gerekse İtalyanların en çok başvurdukları hilelerden biri, resmi olarak askeri değil de spor amaçlı silahları ihraç etmeleridir. İtalyan hükümeti, düşük potansiyelli tabancalar dışında bu tür ticaretin yapılmasına ilişkin izin verdiği iddialarını reddetmiştir. Başka bilgilere göre İtalyan şirketi Pilloni, 650.000 "cartridge sporting cases" [sporcu mermi/fişek kovani] ve 500.000 "percussion caps" [müsademe kovani] tedarik etmiştir. Bunun sonucunda Derby, Paris'ten bu işi sonlandırması için İtalya'ya talepte bulunulması konusunda Curzon'a Fransa ile birlikte hareket etmesi talebinde bulunmuştur. Bu silahları satmak için bazı İngiliz şirketlerinin düzenli lisanslara sahip oldukları bir olgudur. Bu nedenle "Foreign Office", lisansları iptal etmenin ve bununla birlikte herhangi bir şirketin Türkiye'ye herhangi bir tür silahın ihracatını yapmasına izin veren her türlü ruhsatın geri alınması*

⁸⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 62.

⁸⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 434.

⁸⁹ USSME, E3-2/4; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 176.

⁹⁰ USSME, E3-21/4 & E3-26/5; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 176.

⁹¹ Söylemezoğlu, *30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi*, s. 250; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 315.

*talebinde bulunulmasının uygunluğu üzerinde çalışmalar yapıyordu. 12 Aralık 1919'da Curzon, silah trafiğine ilişkin yürürlükte olan anlaşmaları İtalyan hükümetine hatırlatması için Buchanan'a yazmıştır. Bunu bir dizi resmi uyarılar izlemiştir.*⁹²

31 Aralık 1919. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı ve Heyet-i Temsiliye azası Mirliya Kazım Karabekir, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi: [...] Rawlinson, *Fransızların Suriye'ye ve Adana'ya ancak on iki bin müstemlekât askeri getirdikleri[ni], bir tek Fransız gönderemediklerini, İtalyanların Yunanlılarla anlaşdıklarını fakat İtalya'nın dâhili[nin] berbâd olduğunu ve Bolşevik cereyânlarıyla sarsıldığını ve [p]arası bitdiğini, Almanlara ajanlık yapmaya başladığını, Anadolu'ya silâh satıldığını, Yunanlıların her tarafda şarlatan ve Venizelos'un Türkler aleyhinde yapmadık bırakmadığını fakat artık Yunanlıların [ne tarafa nazardan] düşdüğünü, Amerika'nın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu, Vilson'un kendi mütâla'âtı olarak meydana atdığı Cem'iyet-i Akvâm ve milliyet prensiplerini Amerika halkının bile kabûl etmediğini, Ruslara gelince biz artık Denikin'e dedik ki 'Biz işe karışmıyoruz. Gidin Bolşeviklerle uzlaşın.'* Ruslar[ın] on seneden evvel kendilerini toplamaları gayr-i mümkündür. Birçok ufak hükûmetler teşekkül edecek fakat neticede yine birleşecekler zannediyoruz dedi. [...] ⁹³

Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı tarafından neşredilen "Anadolu Harekatının Muhtasar Tarihi"nde belirtildiğine göre; *Fransız ve İtalyanlar Mondros'ta Müttefiklere teslim edilen silahların yerine kılıç, süngü, silah mühimmatı ve kama mekanizmaları üretilmesi amacıyla Türklerin mühimmat fabrikaları kurmasına yardım ettiler. Örneğin Fransızlar Adana'da mühimmat üretimi için fabrikalar kurmuştu. Ayrıca Türkler, Fransa'dan telefon teçhizatı da satın almıştı.*⁹⁴

10 Ocak 1920. İngiliz Yüzbaşı Hadkinson'un İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Webb'e gönderdiği muhtıradan, *Muğla'da millî hareketin çok kuvvetli olduğu, İtalyanların da bunlara silah yardımı yaptıkları, hatta askerî depolarından Türklere kaçak silahlar satıldığı* bildirildi.⁹⁵

11 Ocak 1920. Paris'deki İtalya Hariciye Nazırı Scialoja, *İtalyan hükümetinin giysi ve sağlık yardımları tedariki yapabileceğini, ancak silah tedariki yapamayacağını belirterek* İtalya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sforza'ya, Roma'ya gizli bir Kemalist görevlinin gönderilmesini organize etmesi yönünde talimat verdi.⁹⁶

13 Ocak 1920. Sforza, Scialoja'ya 11 Ocak 1920 tarihli talimat için cevabî telgraf gönderdi. *Eski Türk politik çevrelerine göre maç baştan kaybedilmişti; yalnızca Kemalistlerle ilişkiler bağlamında beceri ve önyargısızlık, para ve "evet efendim"ci zihniyetin önüne geçebilirdi. Ancak Türk devrimciler talepkâr kişilerdi. Gelecekteki ekonomik yararlar konusunda söz verdiler, ama bir temsilcilerinin Roma'ya gitmesini; kendilerine silah sağlanmasını ve Konya'nın boşaltılmasını istediler. Sforza bu girişimleri fazla tavizkâr buldu.*⁹⁷ *Dışişleri Müsteşarı, aşırı itibar zedeleyici bulunduğu bu girişime karşı çıkmış ve telafi*

⁹² Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 262.

⁹³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomamız*, 2023, s. 437.

⁹⁴ Esra Özşüer, *Megali İdea*, 2025, s. 661.

⁹⁵ Bilâl N. Şimşir. (1973). *İngiliz Belgelerinde Atatürk* içinde (c. 1, s. C). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁹⁶ *Affari Politico* (AP), 7749-68; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 263.

⁹⁷ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 93.

olarak Kemalistlere İtalyan birliklerin muhafaza ettikleri 2.000 Osmanlı tüfeğinin verilmesini önermiştir.⁹⁸

16 Ocak 1920. İngiliz Yüzbaşı P. Hadkinson, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'e, Anadolu'daki Nasyonalistlere verilen İtalyan silâh ve mühimmatının nakli hakkında vazih bir rapor verdi:

Burdur'da tesadüf ettiği Demirci Mehmet Efe ona [Hadkinson'a] demişti ki: "Gerçi çok terbiyeli davrandıklarından ve her türlü yardımı yaptıklarından dolayı İtalyanlardan şikâyet edecek bir şeyimiz yok ise de, eğer herhangi bir hükümet bizi kontrol edecekse bu işin daha büyük ve daha aydın bir devlet tarafından yapılmasını yine de tercih ederdik". "İtalyanların daimî surette geldikleri. . . bütün maksatlarının Türklerin gururunu okşamak ve bu hususu göz önünde tutarak onların Nasyonalist hareketlerine yardımda bulunmak olduğu" kendisine Antalya'da temin ve teyit edilmiştir.⁹⁹

28 Ocak 1920. 6 gün sonra Harbiye Nazırı tayin edilecek olan Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Akbaş cephaneliğinden bir çok esliha çalındı. Fransız nöbetçiler esir.*¹⁰⁰

İstitrâd: Akbaş Cephaneliği baskını meselesinde enteresan bir hesap vardır. Sovyet Rusya'yı tatmin etme gayreti söz konusudur. Mustafa Kemal, Nisan 1922'de, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov'a şunları ifade edecektir:

Gelibolu'ya yakın Akbaş iskelesinde, daha Birinci Dünya Savaşından kalma bir silah ve cephane deposu vardı. Bu depoyu Fransız askerleri koruyordu. Fransızlarla İngilizler bu silahları General Vrangeli'ye vermeye karar vermişlerdi. Beyazlara [Sovyet Rusya Hükümetinin, Kızıl Rusların siyasî rakibi Beyaz Ruslar, Çar taraftarları (ÖFA notu)] ait bir Rus gemisi, silah ve cephaneleri almak üzere Akbaş'a gelmişti. Biz bu silah deposunu biliyor, İtilaf Devletlerinin niyetlerini seziyorduk. Bu deponun korunmasında, Osmanlı hükümeti de Fransızlara yardım ediyordu. Cesaretli ve fedakâr arkadaşımız Köprülülü Hamdi Bey bu silahları ele geçirme işini düzenledi. Telgraf ve telefon kablolarını kesti. Kendisi gibi cesur ve fedakâr arkadaşlarıyla, 1920 yılı 26/27 Şubat gecesi, sallarla yavaşça Boğaz'ı geçerek Fransız askerlerinin silahlarını aldı. Çabucak silah ve cephaneleri yükleyerek onları Lapseki'ye getirdiler. Köprülülü, silahlarını aldığı Fransız askerlerini de birlikte getirmeyi unutmadı. Silah ve cephaneler hemen memleket içine gönderildi. Böylece biz 8000 Rus tüfeği ve 40 Rus makineli tüfeği almış olduk. Bu, çok işimize yarayan, çok güzel bir hediye idi. Böylece, siz bize, biz de size yardım etmiş olduk.¹⁰¹

Şubat 1920. İtalyan İşgal Kuvvetleri ile Heyet-i Temsiliye gizli müzakere yürütüyorlar:

1920 yılının ilk günlerinde Mustafa Kemal Rodos'a gizli bir anlaşma önerisi göndermiştir: İtalyanların silah ve gıysi temini yapmaları karşılığında Türkler kendilerine gelecekte ekonomik ve ticari ayrıcalıklar sağlayacaktır. Mustafa Kemal, İtalyanların anlaşmayı kabul etmemeleri durumunda başkalarına (yani Fransızlara) başvuracağını anlaşılmıştı. Anlaşmayı imzalayacak olan De Bisogno'nun Konya'daki eski tanıdığı, Albay Refet (Bele) olacaktır.

Refet, İzmir İtalya konsolosluğu Senni ile Antalya'da görüşmüştür. Senni raporunda, onu "açıkgöz ve çok hırslı" biri olarak tanımlıyor. Nitekim Refet, Kemal'in direktiflerini yerine getiren basit bir kişi değildi, ayaklanma hareketinin ilk gerçekleştircileri arasındaydı, ancak Rauf ve Bekir Sami ile birlikte ulusalcı düzenin ılımlı kanadına aitti. Bu kanat, gerek müttefik güçleri, gerekse İstanbul'un "yasal güçleri" karşısında daha yumuşak bir eğilim tercih ediyordu. Kısacası İtalyan yetkililer için mümkün olan en iyi muhataptı, özellikle de ılımlıların Ankara'da üstünlüğü ele geçirme olasılığı dikkate alındığında.

⁹⁸ *Affari Politici* (AP), 7749-17; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 263. "Bu olayda da Sforza'nın her zaman Türk ulusalcı güçlere yardım etmeye son derece hazır bir İtalyan siyasi adamı olmadığını görüyoruz, oysa kendisi sonraki on yıllarda tam tersi bir izlenim yaratmaya çalışmıştır."

⁹⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 215.

¹⁰⁰ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 683.

¹⁰¹ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, 2010, s. 123-124. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

Refet sadece ekonomik imtiyazlara ilişkin geniş vaatleri yinelemekle kalmamış, *İtalya'dan silah gönderilmesinin imkânsızlığını kabul etmiş ve Antalya'da kalan Türk silahlarının tesliminden de memnun olmuştur.* (O günlerde bu operasyon tüm hızıyla devam ediyordu ve daha sonra Scialoja bunun için belli bir mahcubiyet yaşamıştır.) Her şeye rağmen ılımlı olsa da, Refet de sakin bir şekilde İtalyanların Konya'yı terk etmelerini istemiştir, öyle ki Senni Türkiye'deki İtalyan askeri varlığının *basit bir şekilde ve anlık olarak tolere edildiğini*, ancak elbette ki iyi karşılanmadığını fark etmişti. Dışişleri Bakanlığı müzakere etmeyi sevdiği ulusalcılardan daha aşırı uçta bulunan ulusalcılar olduğunu iyi biliyordu; ayrıca Kilikya'da Fransızların başına gelmekte olanlar, bunların er ya da geç İtalyanların başına da gelebileceğinin iyi bir göstergesiydi. Yani, daha İstanbul'un işgali denilen olayın öncesinde Konya Sorunu çok ciddi idi.¹⁰²

11 Şubat 1920. Ankara'daki Mirliva Ali Fuad'ın (Cebesoy) komutasındaki 20'nci Kolordu Kumandanlığı, 10'uncu Kolordu Kumandanlığına (şifreli?) telgraf gönderdi. *Tiflis'deki heyetlerinden Azerbaycan'a silah vereceklerini söyleyen İtalyanlardan, gerekirse Anadolu için de silah alınabileceği* bildiriliyor.¹⁰³

Anadolu Milliyetçileri ile İtalya arasında silah ticareti iki yoldan yürütülmüştür. Birincisi; Anadolu'daki [işgalci] İtalyanlardan sağlanan savaş malzemesi, ikincisi de, kurulan özel bir komisyonun İtalya'ya giderek çalışmalar yapmasıdır. Millî Mücadele'ye katılanların ve İtalyanlarla ilişkileri olanların da anlattıklarıyla sabittir ki, İtalyan subayları el altından makinalı tüfek, silah ve cephaneyi ucuz fiyatla satmışlardır. İşgalleri altındaki Antalya'daki deponun malzemesinin boşaltılarak milliyetçilere gönderilmesine ses çıkarmamışlardır. İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçıranlara para karşılığında yardım eden İtalyanlardan, malzeme de satın alınmıştır.¹⁰⁴

15 Şubat 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalade Komiseri Albert Defrance, Fransa Hariciye Nezaretine telgraf gönderdi. Meclis-i Mebusan Amasya mebusu ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi azası (ikinci mensubiyeti kamuoyundan gizlidir) Bekir Sami (Kunduh) Fransız Baştercüman Ledoux'a demiştir ki *Maraş ve Urfa'daki olaylar Fransız makamlarının Ermeni yanlısı siyaseti ve Fransız askeri olan Ermenilerden kaynaklanıyor. Halkın elindeki silahları çekilmeden önce İngilizler dağıtmışlardır.*¹⁰⁵ Diğer bir deyişle, Max Choublier'in 14 Kasım 1919 tarihli raporunu hatırlayacak olursak, İngilizler Güneydoğu Anadolu Kuva-yı Milliyesini Fransızlara karşı el altından destekliyor.

Olabilecekleri öngören İngiltere, Fransa'yı zor durumda bırakmak amacıyla, Kilikya ve çevresinden ayrılmadan önce olası bir direnişi destekleyici bir tutum takınmıştı.¹⁰⁶

Örneğin Kilikya'da İngiliz subay ve askerleri, Türklerden alınmış silahları satarak büyük paralar kazanmışlardı. Bir tüfek 20-25 altın liraya, bir fişek 5 kuruşa satılıyordu.¹⁰⁷

16 Şubat 1920. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, realiteye muvafakaten Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğini yazıyor: *Türkiye, eski İttihat ve Terakki Partisinin mirasçıları olan "milliyetçiler"in elinde. Bundan yakınma ya da sevinç duyulabilir, bunun nedenleri kabul ya da reddedilebilir. Önemli değil. Gerçek ortadadır ve gerçekleri gözlemekle işe başlamalıdır (...)* Müttefiklerin önünde iki yol var: *Türk milliyetçiliğini zayıflatmaya çalışabilirler, ya da her millî duygunun hakkı olduğu gelişmeye barışçı biçimde ulaşması için ona yardım edebilirler. Türk milliyetçiliğini zayıflatmak, yeni bir*

¹⁰² Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 211. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁰³ ATASE Arşivi, Kl.324, D.(63)-6-A, Fh.40; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 315.

¹⁰⁴ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 316. İktibasdaki vurgu ve "[işgalci]" ifadesi tarafımıza aittir.

¹⁰⁵ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 92, p. 72-75; Aktaran: Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 470. Defrance "İngilizlerle ilgili söylediklerinin doğru olabileceğini; ama genelde, alınan bilgilerin Bekir Sami'nin sözlerinin içten olmadığını gösterdiğini" şerh düşünüyor.

¹⁰⁶ Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 125-126.

¹⁰⁷ M. Nurettin, *Gaziantep Müdafası*, s. 38; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 129, dipnot 13.

*politika başlatmak olamaz (...) Farzedelim ki Anadolu'da iç savaş çıktı ve milliyetçi subaylar aç askerlerine söz geçiremez oldular. Doğuya barış getirme işi bundan ne yarar sağlar ve ne kadar ileri gider? "Parçala ve hükmet" politikası asla tavsiye edilecek bir yöntem değildir. "Parçala ve kimse hükmetmesin" politikası ise, tek mevcut dayanakları söküp dağıtmak ve bunu herşeyin tam bir kargaşa (kaos) içine gömülmesi için yapmak ise, yöntem değil, çılgınlıktır (...) Türkiye'de olumlu (positif) bir iş yapmak söz konusudur ve bunu başarmanın tek yolu vardır: Samimî olarak milliyetçi rejimi denemek...*¹⁰⁸

19 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Safa'yı iade-yi ziyaret etti. Robeck, Mustafa Kemal'in bir Konya gazetesinde basılan ve Heyet-i Temsiliye adına imzaladığı bir mektubunda Akbaş olayına sahip çıkıp bununla övünmekle "baklayı ağzından çıkarttığını" söylüyor.¹⁰⁹ Robeck, Curzon'un 16 Şubat tarihli telgrafını tebliğ etti:

Müttefik kuvvetlerden maksat sadece İtalyan, Fransız ve İngiliz kuvvetleri olmayıp Yunan kuvvetleri de bu kavram içine girmektedir. Hücum kavramına sadece düzenli kuvvetlerin hücumu değil, milliyetçi kuvvetlerin saldırıları da dahildir. Nazırın Milliyetçi kuvvetlerin hareketlerinden sorumluluk kabul etmek istememesi üzerine Amiral de Robeck, mevcut Sadrazamın milliyetçilerin de onayı ile iş başına geldiğini, parlamentonun açılışından sonra milliyetçilerle görüşerek güven oyu aldığını Hükümetin isterse milliyetçilere söz geçirebileceğini söyledi.¹¹⁰

Bir başka kaynakta biraz daha tafsilata muttâl oluyoruz. İngilizlerin Mısır'dan İstanbul'a getirmiş olduğu Osmanlı esir askerler, Mustafa Kemal'e iltihak etmişlerdir:

19 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nazırı'na iade ziyaretinde bulunan Robeck, Millî Mücadele [Milliyetçi] Hareketi'ni organize edenlerin, İtilâf Devletlerini yenilgiye uğratmış gibi konferans kararlarını etkilemeye çalıştıklarını vurgulayarak Millî Hareket'in İtilaf karşıtı bir tutum sergilediğine dikkat çekti. Robeck, Kilikya'da yapıldığı iddia edilen "Ermeni katliamına" da atfen bu olaylardan Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlu olduğunu ileri sürdü. Bununla kalmayan Robeck, yaşanan olaylardan Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu iddia etti. Hariciye Nazırı ise Millî Hareket'le bağlantılarının olmadığını savundu. Bunun üzerine Robeck, Ali Rıza Paşa'nın Millî Hareket'le uzlaştığını, meclisin bu şekilde açıldığını, birkaç nazırın bu uğurda feda edildiğini, hükûmetin "Millî Hareket'in yansıması" olduğunu ileri sürdü. Robeck Millî Mücadele yanlılarının vatansever olduklarını ileri sürdüklerini oysa hareketleri ile kendi halkına ihanet ettiklerini düşünüyordu. Türk askerî yetkililerinin tutumundan da şikâyet eden Robeck, askerî yetkililerin çeşitli bahaneler üreterek taleplerini yerine getirmediğini ve Milne hattı konusunda da aynı sorunlarla karşılaştıklarını izah etti. Akbaş cephaneliği baskını da gündeme getiren Robeck bu tür davranışları tasvip etmediklerini özellikle belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelerde bu olayı kendilerine bağlı gurupların yaptığından bahsettiğini, bu gurup üyelerinin bir kısmının İstanbul'da bulunduğu farkında olduklarını dile getirdi. Osmanlı Hükûmeti'ne her zaman itimat ettiklerini ve iç işlerine müdahale etmediklerini de dile getiren Robeck bu itimatın karşılığı olarak Mısır'daki Türk esirlerini serbest bıraktıklarını ancak bu esirlerin son zamanlarda Kuvâ-yı Milliye'ye katıldıklarına dair raporlar aldıklarını ifade etti. Mebusların ve nazırların verdiği demeçlerden rahatsız olduklarını bu nedenle sansür uyguladıklarını belirten Robeck bu konularda dikkatli olunmasını istedi. Kuvâ-yı Milliye'ye saldırdıkları

¹⁰⁸ Le Temps, 16 Février 1920, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 164-165. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁰⁹ *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 6; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 375, dipnot 90.

¹¹⁰ Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 72. Rauf (Orbay) Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta şu mülâhazası oldukça mühimdir: "Zatî şahane" yani Sultan Vahideddin "hükûmete meclisten ziyade hâkimdir." Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1206, Vesika No: 236. Bu veçhile, İstanbul'daki Meclîs-i Meb'ûsân'ın 16 Mart işgâliyle dağıtılması, Sultan Vahideddin'in hâkimiyetine ciddi bir darbe vuracaktır.

için iki Ermeni gazeteci hakkında kovuşturma yapılmasını da gündeme getiren Robeck, bu saldırıların duracağına dair söz aldı.¹¹¹

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, Sivas Heyet-i Merkeziyesine telgraf keşide eyledi: *Osmanlı ve İngiliz nöbetçileri tarafından müştereken muhafaza edilen Eskişehir ve Afyon Karahisar'daki cephanedepolarını nöbetçilerini kaldırarak tamamen bize teslim edeceklerini, İngilizlerin mahalli kumandanlıklarına tebliğ eyledikleri ve mahali mezkûrede bulunan İngiliz askerlerinin hâreketeye hazırlandıkları bildirilmiştir.*¹¹²

20 Şubat 1920. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Eğer Ekim 1918 mütarekesi Türk ordusunu silâhsızlandırsaydı, eğer bizden önce Kilikya'yı işgal eden İngiliz kuvvetleri arkalarında silâh bırakmasalardı, eğer Fransa'nın menfaat gözetmeyen politikası Türk milliyetçilerine açıklansaydı ve bu politika yabancı ajanlar tarafından durmadan çarpıtılarak gösterilmeseydi işler bu kerteye gelir miydi?*¹¹³

24 Şubat 1920. Fransız taşra gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *İngiliz işgali haksız yere bir yıl uzadı ve yer yer Fransa'ya düşmanlık propagandası yaptığı gibi Araplara silâh dağıttı, Türkleri silâhsızlandırmayı da beceremedi. İşte şimdi sonuçlarını çekiyoruz.*¹¹⁴

5 Mart 1920. İtalyanlar, Antalya silah deposundan nöbetçilerini çektiler. Refet Bey'in görüşmeleri sonucu İtalyanlar, tüfek ve cephanenin Ege'deki Kuvayı Milliye'ye taşınmasına göz yumuyorlar.¹¹⁵

8 Mart 1920. Paris'de münteşir *Le Journal* gazetesi, Saint-Brice imzalı makale neşretti. Yazar, *İstanbul'un aslında İngiliz kuvvetlerinin ağır bastığı Müttefik işgali altında bulunduğunu hatırlattıktan sonra, "Boğaziçinde ve sahilde bir kaç yerde yapılacak güç gösterisinin anlaşmazlığı daha da kızıştırmaktan başka bir sonuç vereceği ileri sürülmesin, diyor: Olaylar bize, Türkler Asya'ya atılınca ortaya çıkacak şeylerin öncü tadını veriyor. Gerçek Osmanlı hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. Onbeş milyon Türkü ortadan kaldırmak için gerekli çabayı göstermeye razı olanlar bu hükümeti gidip orada arasınlar. Fransa ise, onlarla anlaşmaya çalışmanın daha uygun olacağını düşünmeye devam ediyor.*¹¹⁶ Bir başka ikincil kaynaktan makalenin tam metnini okuyabiliyoruz. *La Journal*, İngilizlerin Mustafa Kemal'i kurnaz bir şekilde silahlandırmış olduğunu yazıyor:

¹¹¹ FO, 371/5042/E 969; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 293-294. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹¹² *TİTE Arşivi*, 10/2732; Aktaran: Atatürk'ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 223.

¹¹³ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹¹⁴ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹¹⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 411. "Paşam ne olur, hâtrâtınızı yazsanıza, niçin yazmıyorsunuz? [...] O zaman Refet Paşa susar, acı acı güler: *Bu milletin her şeyi yıkılmış, bir İstiklâl Harbi ayakta, hâtıralarımı yazayım da, onu da ben mi yıkayım?*" Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, 2014, s. 13.

¹¹⁶ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97. "Le Journal İstanbul'un işgaline karşı çıkıyor: İstanbul aylardır işgal altında değil mi? Gerçek Osmanlı Hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. 15 milyon Türk'ü ortadan kaldırmak isteyenler, bu hükümeti gidip orada arasınlar. Fransa, Türklerle anlaşmanın daha uygun olduğunu düşünüyor." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 418. Bir başka kaynaktan farklı lafızlar bulunuyor: "Le Journal'dan Saint-Brice de İngilizlerin halkın saflığı ile alay etmemeleri gerektiğini belirterek şöyle diyordu: *Şu an gerçek Türk hükümeti İstanbul'da değil Sivas'tadır. 15 milyon Türk'ü ortadan kaldırmaya gücü yetenlerin gerçek Türk hükümetini bulmak için oraya [Sivas'a] gitmeleri gerekir. Fransa ise onlarla anlaşmayı yeğlemekte ısrar etmektedir.*" Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 179.

İstanbul'un İngiliz askerleriyle işgali lüzumundan bahseden İngiliz gazeteleri halkın saflığını kötüye kullanıyorlar. Osmanlı hükümet merkezinin aylardan beri askeri işgal altında bulunduğu Londra'da bilinmiyor mu? Fransa'nın İstanbul'da bir tümen ile bir tugaydan oluşan bir kuvveti vardır. Bu kıtanın kumandanı ise pek tabii olarak General Franchet d'Esperey'dir. İstanbul'da asayiş mükemmel biçimde temin edildiğine göre bu işgal için başka sebepler aramak gerekir.

Versailles, ya da Sen Germain antlaşmaları tarzında bir antlaşma Türklere verildiği gün, çıkacak olan zorluklar böyle mi bir yana itilmek isteniyor? Doğu'nun durumuna uygun bir antlaşma yapılması daha doğru olmaz mı? Mesele pek basittir. 1918 bozgununda Türk meselesini Müttefikler istedikleri gibi hal edebilirlerdi. Harbin tek sorumlusu olan İttihat ve Terakki çetesini fırtına ortadan kaldırmıştı. Bu fırsattan istifade edilemediği gibi Mütarekeyi yalnızca yapan İngilizler Türklerin silahlarını kasden bıraktılar. Diğer yandan, Müttefikler Mütareke şartlarını iki kez bozdular. Mütarekeye birinci darbe İtalyanları Antalya'ya, ikincisi Yunanlıları İzmir'e göndermekle oldu. Bunun sonucu olarak harekete gelen Türk millî hissi, Mustafa Kemal başta olmak üzere İngilizler tarafından bırakılan silahlarla bir ordu vücuda getirdi. Trakya'nın, Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, kısacası topraklarının dörtte üçü alınacağı söylendiği bir sırada Türklerin de böyle hareket etmesi çok olağandır.

Maraş meselesi etrafında da çok gürültü yapılıyor. Halbuki bu mesele pek basittir. Adana'yı ve civarını askerlerimiz bu yılın başlarında işgal ettiler. Adana'nın işgali, Sultan'ın, (Vahdettin) İstanbul'dan uzaklaştırılmasını isteyen Lloyd George'un Osmanlı çevrelerinde uyandırdığı galeyan sıralarına rasladı. Tedbirsizliğimize ek olarak bu kente Ermenilerden oluşan kıtalar gönderilerek önceden tahmini pek kolay olan olayların çıkmasına sebebiyet verildi. Sekiz gün bombardımandan sonra Maraş'tan geri çekilmek gerekti.

Ermeniler, askerlerimizle beraber gayet kötü koşullar içinde Maraş'tan çekildiler. Kar ve soğuktan birçokları öldüler. Şimdi Maraş'ta tam bir sessizlik vardır. Türk Hükümeti Maraş'ın askerimiz tarafından işgalini ve oraya uluslararası bir tahkik heyeti gönderilmesini istiyorlar. Oysa bu meselede bu kadar yaygara koparmaya gerek yoktu. Türkiye gerçekten paylaşılmaya başlandığı zaman bu feryat daha da yükselecek ve olaylar çıkacaktır. Boğaziçinde, ya da sahillerin bazı noktalarında yapılacak gösterilerin olayları hızlandırmasından başka bir işe yarayacaklarına bizi inandıramazlar. Türkler Asya'ya sürüldükleri gün ne olacağını olaylar bize şimdiden hissettiriyor. Gerçek Türk hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. On beş milyon Türk'ü ortadan kaldırmaya yeterli bir kuvveti hazırlayabilecek olanlar, asıl hükümeti bulmak için Sivas'a gitmelidirler. Fransa, Sivas'takilerle anlaşmayı tercih etmektedir...¹¹⁷

10 Mart 1920. Londra Konferansında söz alan Yunan Başvekil Venizelos, *askerlerinin ileri yürüyüşüne ve böylece 20 000 Türkün dağıtılmasına müsaade edildiği takdirde Mustafa Kemal'in prestijinin ağır bir darbe yiyeceğini, Türklerin nihayet gerçekten harb etmek istemediklerini belirtti*. Bunun üzerine Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Venizelos'a, *İngiltere'den insanca hiçbir yardım beklememelisiniz* dedi.¹¹⁸ Venizelos'un teklifi reddedildi.¹¹⁹ Britanya Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *Mustafa Kemal'le temas aranmasını önerdi*.¹²⁰ Churchill, *Mustafa Kemal'in birliklerinin asıl kısmının Venizelos'un öne sürdüğü gibi Batı Anadolu'da değil doğuda olduğunu belirterek, onun "Türk imparatorluğunda Yüksek Konsey'in aldığı kararlara direnebilecek veya bu kararları engelleyebilecek tek güç" olduğunu vurguladı. Bu sebeple, İstanbul hükümetine baskı yapılmasını, bir yandan da "gerçek şef" olan Mustafa Kemal ile temas kurulmasını öneriyor. Zira onu görmezden gelmek mümkün değildir*.¹²¹

Churchill, Yunan'ın ordusuz Mustafa Kemal'i yok etmesine onay vermiyor:

¹¹⁷ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1982, s. 20-21. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹¹⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90.

¹¹⁹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176-177.

¹²⁰ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. XLI.

¹²¹ *Birinci Londra Konferansı Tutanakları*, 3 Mart 1920, Belge No: 149; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 444-449; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 169.

Yunan lider, Kemalist askeri gücün fazla abartıldığı, küçük bir müttefik ordusunun hızlı ve amaçlı bir faaliyetle onları rahatlıkla yenebileceği konusunda güvence vermeye devam ediyordu. Bu vahim karar, en az 10 Mart tarihli Londra oturumundan itibaren gündemdeydi. Bu oturumda İtalya Dışişleri Bakanı Scialoja, İstanbul'daki Osmanlı Meclisi'nin feshinin Anadolu'da bir meclisin kurulmasını provoke edebileceğine dikkat çekti. O zaman sürpriz olarak Venizelos araya girdi ve ulusalcı direnişi yok etmeye yönelik askeri görevi tamamıyla ülkesinin üstlenmesini teklif etti. Dönemin Savaş Bakanı olan Churchill, buna karşı çıktı. Oturum, İstanbul ile ilgili İngiliz planının onaylanmasıyla ve Yunanlılara önceden işgal ettikleri bölgenin hafif bir şekilde sınırları dışına çıkmalarına izin verilmesiyle sona erdi.¹²²

16 Mart 1920. İngiliz, zahiren başka sebeblere binaen fakat zımnen ve hakikaten Harekat-ı Milliye'nin mutlak lideri Mustafa Kemal olsun ve Meclis Ankara'da Mustafa Kemal hakimiyetinde toplansın için İstanbul Hükümetinin Harbiye, Bahriye, Telgraf ve Polis nezaretlerini işgal etti.¹²³

Halide Edip Adivar: *Ve ona [General Milne'ye] minnettar olmamız için büsbütün bir sebebe malikiz, çünkü İstanbul'da aldığı tedabir-i katiye, Harekat-ı Milliye'nin itibarının artmasına büyük bir katkı sağladı.*¹²⁴

14 Nisan 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. *Yunan yetkililerin, Milliyetçilere askeri mühimmat sağladığı ve Mustafa Kemal'i ziyaret ettikleri konusunda Fransızları suçladıkları rapor edilmiştir.*¹²⁵

22 Nisan 1920. İtalya'daki San Remo Konferansında *Fransız Berthelot, Batum'daki İngilizlerin Mustafa Kemal ile Bolşeviklerin entrikalarına engel olduklarını söyledi. Fransız temsilci, Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin rüşvet verilerek kandırılabilirliğini söyledi.*¹²⁶

Müttefiklerin rüşvet vererek Mustafa Kemal'le anlaşmak gayeleri bağlamında, İngiliz ajanı Mustafa Sagir'in Mayıs 1921'de İstiklal Mahkemesi Heyeti tarafından sorgulanacağı sırada beyan edeceği hususlar dikkat çekicidir: *Hindistan'da toplanan 10 Milyon Lira, Roma'da bulunan 1,5 Milyon Lirayı Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmak üzere Ankara Hükümetine vermek istiyoruz.*¹²⁷ Hüsamettin Ertürk'ün rivayeti de teyid eder niteliktedir: *Mustafa Kemal'e teslim edilmek üzere mukaddes bir sandık ile Hint*

¹²² Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 152. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹²³ Daha tafsilatlı bir tetebbu okumak için şu çalışmaya müracaat edilebilir: Ömer Faruk Altay. (2025, Temmuz 24). Britanya'dan Mustafa Kemal'e Cemile-yi Müdhîşe: 16 Mart 1920 İşgali ve Tevkifatı [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

¹²⁴ Halid Edib, *The Turkish Ordeal*, 1928, p. 64. Bu cümleye, *Türk'ün Ateşle İmtihani* nam Türkçe çeviride yer verilmemiştir.

¹²⁵ NARA, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından İstanbul'dan ABD Dışişleri'ne çekilen telgraf, 14.04.1920, 867.00/1213, s. 1; Aktaran: Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 64.

¹²⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 497.

¹²⁷ Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 205-206. "İngiltere [...] Mustafa Kemal'i satın almayı [...] denemiştir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, s. 158. Harekat-ı Milliye devri Kilikya Kumandanı, TBMM Seyhan (Adana) mebusu Ratip Sinan Tekelioğlu'nun da belirttiğine göre; Hint Hilafet Komitesinin Mustafa Kemal'e gönderdiği nakdî bağış, 11.000.000 lira tutarındaydı: *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*, 15 Aralık 1950, Cilt 3, s. 244. Bir başka rivayette Mustafa Sagir "Ankara'ya geldiğinde, Hintli Müslümanlar tarafından toplanan 2,5 milyon İngiliz Lirası'nı aktaracağını ileri sürmüştü." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 170. Maliye Vekili Hasan (Saka), 11 Nisan 1922 tarihli meclis celsesinde iken, TBMM adına Hilâl-i Ahmer Cemiyetine bağışlanan nakdî yardımların Maliye Vekâletince denetlenmediğini belirtmiştir. Bu vechile, Genelkurmay'ın resmî kayıtlarında 780.000 lira civarında görünen nakdî yardım, aslında milyonlarca liraya ulaşmakta idi. Zürcher'in İngiliz istihbarat raporundan naklettiğine göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Doktor Adnan'ın (Adivar) elindeki şifre vasıtasıyla "yabancı ülkelerdeki İttihatçılar'la iletişim kurmak için bir araç ve gizli ödemeler için bir kanal olarak kullanılıyordu." Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 141.

*Müslümanlarının millî hükümete yardımı olan milyonları aşan altını getirdiği söylenen Hintli İngiliz casusu Mustafa Sagir.*¹²⁸ Doktor Rıza Nur'un belirttiğine göre 8 Aralık 1920'de Ankara'ya gelen Mustafa Sagir, 30.000 İngiliz Lirası da getirdi. Bu parayı Mustafa Kemal aldı, uyuttu idi.¹²⁹ Mustafa Sagir, bütün Türk milletini yok etmeksizin yalnızca Mustafa Kemal'in öldürülmesiyle Millî Mücadele'nin ortadan kaldırılamayacağını açık olduğunu belirterek kendisine yöneltilen suikast suçlamasını reddedecektir.¹³⁰ İstanbul'dan İnebolu'ya top mermisi getiren, İnebolu'dan Ankara'ya muvasalat edip Mustafa Kemal'e nakit hibe eden Mustafa Sagir'i, Londra Konferansı TBMM murahhas heyeti kâtibi Ahmet Naci'nin belirttiğine göre, John Godolphin Bennett ile Doktor Robert Rahib Frew vazifelendirmişti.¹³¹ Binaenaleyh, stratejik hedefin Mustafa Kemal'le anlaşarak Türkiye'yi kontrol altında tutmak olduğu söylenebilir. Dahası, mezkur nakit yardımında kayıtdışı para transferi ve zimmete geçirme gibi şaibeler mevzubahistir:

[...] Hint Müslümanlarının Türk milli hareketine para yardımıyla ilgili bir dizi rakam daha veriliyor. 867.00/1694 no'lu dosyanın içinde, ABD'nin Karaçi Konsolosu Avra M. Warren tarafından Washington'a gönderilmiş 19 Temmuz 1923 tarihli bir rapor vardır. Bu rapora göre, Hint Müslümanları, "milli mücadele veren Angora Türklerine silah, uçak ve başka askeri teçhizat satın almaları için" yardım göndermiş ve "Müslümanlar [Kemalist harekete] topluca ve cömert bir tepki vermiş ve 1921 ve 1922 yıllarında 36^{1/2} lakh rupi, yani yaklaşık 1.180.000\$ toplanarak Angora hükümetine iletilmek üzere Central Kalifat [Merkez Hilafet] Kurulu Başkanı Seth Chetani'ye emanet edilmiştir." Bununla birlikte, bu para yardımının ancak küçük bir kısmının Kemalistlere ulaştığı rivayet ediliyordu. Raporda, etraflı bir incelemeden sonra, "toplanan toplam 36^{1/2} lakh rupinin görünüşte yalnızca 19'unun ya da yarısından biraz fazlasının Angora'ya gönderildiğine" de işaret ediliyor. Sonradan Seth Chetani, bu kaynağı "zimmete geçirme" sorumluluğunu üstlenmiştir. Ankara'daki Kemalist hareketin halifeliğin kaldırılmasına değin Hint Müslümanlarından parasal yardım aldığını biliyoruz ama bu belge bize Ankara hükümetinin Hindistan'dan aldığı para miktarı konusunda kesin bir bilgi veriyor. Ankara'ya ulaşan miktar 600.000\$ dolayındaydı ki bu, 1921-1922 yıllarında fena halde nakit gereksinimi olan bir hareket için önemli bir miktardı. [...]¹³²

26 Nisan 1920. Amerikan gazetesi *Chicago Daily Tribune* muhabiri Paul Williams, Ankara'da Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirdi. Williams'ın sualine cevaben Mustafa Kemal, *İngilizlerin milli harekâtın başlamasına yardım ettiği yolundaki raporları tekzip etti. Ancak, Mütareke'den sonra Türklerin teslim ettiği silahların bir deponun arka kapısından nasıl yeniden dağıtıldığı hakkında bir misal verdi.*¹³³

İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi Cenevre Şubesi rapor kaleme aldı: *Son iki haftada Fransa hükümetinin Basle'da satmakta olduğu ABD malı üniforma, muşamba, hastane gereçleri vb. ulusçular tarafından satın alınmaktadır. Parası Zürih'teki Leu Bankası'nda Talat'ın arkadaşı Necmettin Molla'nın kayınbiraderi Kemal Bey'in hesabından çekilen bir milyon İsviçre frangıydı. Alıcı, Zürih'teki Rıza ve Sami Bey Şirketi adına Levy idi. Mallar Avusturya'dan Adriyatik'e, oradan Karadeniz'e, görünüşte Bulgaristan ve Romanya'ya gönderiliyor. Silah ve cephaneye de aynı yoldan, ayrıca İtalya ve İspanya'dan geliyor.*

¹²⁸ Samih Nafiz Tansu & Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 298.

¹²⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 318. Mustafa Sagir, Ankara'ya, firarî sabık 10'uncu Kafkas Fırkası Kumandanı İttihadçı Yarbay Kemaleddin Sami (Gökçen) ile beraber gelmiştir: "Hint Hilafet Komitesi adına çalışan Mustafa Sagir, Kemalettin Sami Bey ile Anadolu'ya geçmeden önce iletişime geçmiş ve Milli Mücadele'ye destek sağlamak için Hintli Müslümanlar'dan toplanan parayı Mustafa Kemal Paşa'ya götüreceğini söylemiştir. [...] Anadolu'ya gitmek üzere birlikte yola çıkmışlardır (BCA, İHF, Klasör 570, 570/104/2)." Yasin Öztürk, *Kemalettin Sami Paşa (1884-1934)* [Yüksek Lisans Tezi], 2022, s. 31.

¹³⁰ Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 203.

¹³¹ FO 371/6472/E 8417, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, No: 285, 15 Temmuz 1921, Paris'ta Türk eylemleri, SW/20, Cenevre, 8 Temmuz 1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 184.

¹³² Hakan Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri: Osmanlı'nın Çöküşü Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)*, 2022, s. 151-152.

¹³³ Chicago Daily Tribune, 4 Mayıs 1920; Aktaran: Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2004, Cilt 8, s. 117.

*İspanya'dan bu ticareti bir Almanla evli olan Kürt Ragıp Bey yürütüyor. İsviçre'de bu işle ilgili İzmirli ithalatçı Reşat Bey de var. Lozan'daki İtalyan Konsolosluğu'nda çalışan Guist, yardımcı oluyor.*¹³⁴

2 Mayıs 1920. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: Osmanlı Hükümeti, Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa, başkanlığında bir heyeti barış görüşmeleri yapmak üzere Paris'e gönderdi. Ancak heyet İtilaf Devletleri tarafından dayatılan maddelere itiraz ederek, antlaşma taslağının hafifletilmesini istedi. İzmir ve Trakya'nın Yunanlılara verilecek olması, Türkler arasında çok ciddi huzursuzluk ve rahatsızlığına neden oldu, İstanbul Hükümeti antlaşmayı imzalarsa dahi Milliyetçiler'in, antlaşma şartlarını kabul etmeyerek mücadeleye devam edecekleri biliniyor. İtilaf Devletleri, Milliyetçiler'i etkisiz hale getirebilmek için Anadolu'da bulunan askeri gücünü takviye etmelidir. İstanbul ve çevresindeki 50 bin İngiliz askeri ancak bulundukları bölgeyi kontrol edebiliyor. İzmir'de 100.000, Trakya ve Anadolu için de hazır bekletilen diğer 100.000 Yunan askerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa'nın 50 ile 200 bin arasında değişen askeri gücü bulunuyor. İstanbul'da basına çok ciddi sansür uygulanmasına rağmen gazeteler, San Remo Konferansı'nın sonuçları ile ilgili karamsar haberler yapıyorlar. Trakya ve İzmir'in kaybedilmesini kabullenmiyorlar ve bunun tekrar görüşülmesini umut ediliyorlar. İstanbul'daki Türkler, İzmir ve Trakya için duydukları hassasiyeti Çukurova ve Suriye için hissetmiyorlar. Onlar için Avrupa'daki toprakları çok daha önemlidir. İstanbul'da bulunan 13.000 civarındaki Türk subayından sadece 7.000'i işgale razı gibi görünüyor. Çok ağır cezası olmasına rağmen diğerleri, İtilaf güçlerine itaat etmiyor. Mustafa Kemal Paşa, Ermenistan, Çukurova ve Marmara Kıyıları olmak üzere 3 cephede savaşıklarını geçici bir süre için de Aydın bölgesinde sessiz kalmak zorunda olduklarını dile getirdi. İtalyanlarla Türkler arasında başlayan yakınlaşma ve iyi ilişkilerin neticesinde, İtalyanlar, Türklere cephane yardımı yapmaya başladı.¹³⁵

8 Mayıs 1920. TBMM Hükümeti, Sovyet Hükümeti'yle anlaşma yapmak üzere Rusya'ya gidecek olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'e [Kunduh] bir talimat verdi. Talimatta özetle şöyle deniyor: Türkiye'nin istediği, şimdiki millî sınırlar içinde tam bağımsız yaşamaktır. Tüm hayatî ihtiyaçlarımızı içerden sağlamakla birlikte, dış yardım da gerekiyor. Boğazlardan Karadeniz ülkeleri ortaklaşa yararlanacak, ortak çıkarlar uğruna Türkiye dindaş ve ırkdaşları üzerinde nüfuzunu kullanacak. Aramızdaki ulaşımın engelsiz ve güvenli olması gerekir. Para, silah, makinalar, gerekirse askerî birlikler istiyoruz.¹³⁶ Bu talimattaki önemli noktalar, "kader birliği" konusundaki biçimsel sayılabilecek cümlelerin ötesinde, "şimdiki millî sınırlar" denip Misak-ı Millî'den söz edilmemesi ve Boğazların birlikte savunulması önerisidir. Bunlar da o günlerdeki Anadolu hareketinin bunalımlı durumunu ve Sovyet ilişkilerine verdiği önemi belirtir.¹³⁷

12 Mayıs 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Cenevre'den alınan 12 Mayıs 1920 tarihli ve J/S/867 No.lu bir raporunda, Berlin'de Egyptian Committee'nin silâh ve cephane satın aldığını ve İtalya üzerinden Türkiye'ye ve Mısır'a yolladığını bildirdi. Taşıma işini Lloyd Trestino adlı bir İtalyan şirketi yapmaktadır. Amiral de Robeck, bu raporun eldeki istihbaratı doğruladığını belirtti.¹³⁸

Ankara Hükümeti ile İtalya arasında silah ticaretinin yapıldığı ikinci yol, TBMM'nin açılmasından sonra oluşturulan bir "Mübayaât Komisyonu"nun İtalya'ya giderek silah ve diğer savaş malzemesi satın almak için

¹³⁴ FO 371/5262, E 6549/6549/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 407, sonnot 373.

¹³⁵ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 154-155. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

¹³⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 31. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

¹³⁷ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 142.

¹³⁸ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 125.

yaptığı çalışmalardır. Meclisin açılmasından bir süre sonra Galip Kemalî Bey'e bir telgraf gönderen Fevzi Paşa, Antalya'da teslim edilmek üzere İtalya'dan uçak benzini istemişti.¹³⁹

15 Mayıs 1920. İttihadçı Halil (Kut) ve İttihadçı Doktor Fuad Sabit (Ağacık)*, Moskova'ya muvasalat ettiler. Aynı gün içinde ilk görüşmeler zuhur etmişti: "Türk heyeti, Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin, onun yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan ve General Sergey Sergeeviç Kamenev ile bir araya gelmişti."¹⁴⁰ Halil, *İtilaf Devletleri'nin saldırısından sonra Türkiye'nin içine düştüğü ağır durumu anlattı ve "kısa bir süre sonra Anadolu' da ulusal bir hükûmet kurulacağını ve bu hükûmetin Sovyet Rusya'yla dostluk ve barış antlaşması imzalamaya hazır olduğunu" bildirdi.*¹⁴¹ Sonra, Sovyet Rusya destek verirse saltanatın kaldırılacağını vaad etti:

Görüşmede Halil Paşa ve Çiçerin arasında öncelikle iki ülkenin yaşadığı gaile ve ortak düşman üzerine bazı konuşmalar geçti. Türkiye'de şekillenen yeni hükûmeti ve ideolojik tutumunu aktaran Halil Paşa, şu sözleri ifade etmişti: *Sizin inkılâbınızın gayesi kapitali yıkmaktır. Kapitalin merkezleri Londra, Paris ve Roma olduğuna göre Türkiye'ye saldıranlarla Sovyetlerin düşmanı aynı ülkelerdir. Binaenaleyh Rusya ile Türkiye'nin bu durumda dost olmaları gerekmektedir. Bu en tabîî ve mantıkî yoldur. Türkiye'de saltanat bile ortadan kaldırılacaktır... Millet, halk arasından seçilmiş vekilleri ile kendi kendini idare yoluna gitmektedir. İngiltere tarafından takviye edilen Yunan orduları Anadolu'ya çıkmışlardır. Türkler, başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde kadınlı erkekli, müstevilere karşı savaş vererek memleketi karış karış savunmaktadırlar. Bu sonuna kadar da böyle olacaktır. Bunu hiçbir kuvvet hatta bütün dünya devletleri bile durdurmaya muktedir değildir...*¹⁴²

Halil Paşa, öncelikle Moskova'da Ankara'nın bir temsilcisi vasfı ile bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra Fuat Sabit Bey ile birlikte Sovyet heyetine Milli Mücadelenin amacını izah ederek, bu mücadelenin sürdürülebilmesi için onlardan silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım talep etmiştir. Halil Paşa her iki tarafın da aynı düşmana karşı savaştığını, bu durumun tarafları ortak hareket etmeye yönelttiğini vurgulamıştır. Üç saatten fazla süren görüşme sonunda Çiçerin Milli Mücadele hareketine gerek para gerekse silah ve cephane yardımı yapacaklarını dile getirmiştir. Bu görüşmede Sovyet Hariciye heyeti 60.000 tüfek ve bu tüfeklere yeterli miktarda fişek vermeyi kabul etmiştir. Yine Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in görüşme ile ilgili Kazım Karabekir Paşa'ya yazdıkları mektuplarda 10'u ağır olmak üzere toplam 122 top göndermeyi kabul ettikleri ifade edilmiştir.¹⁴³

16 Mayıs 1920. Çiçerin, Halil (Kut) mülakatı hakkında Lenin'e rapor sundu: *Halil Paşa, ulusların kendi kaderini kendilerinin belirleme hakkını kabul ettiklerini ve Türkiye'de ayrı bir hükûmet kurulacağını dile getirdi. Fakat bunu gerçekleştirebilmek için önce işgalcilerin ülkeden kovulması gerektiğinin üzerinde durdu. Ayrıca Türkiye'de işgalcilere karşı mücadele edenlerin silah, para ve cephaneye ihtiyacı olduğunu bildirdi. Halil Paşa "Sovyet Rusya'yı Asya halklarının tek dostu", Harekat-ı Milliyeyi de "tüm Asya halklarının Avrupa emperyalizmine karşı mücadelesinin" bir örneği olarak telakki etmeleri gerektiğini*

¹³⁹ Söylemezoğlu, 30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi, s. 428; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 318.

* İttihadçı Fuad Sabit, Teşkilat-ı Mahsusa mensubuydu ve birçok gizli vazifelerde bulunmuştu: Nurettin Çakıcı. (2023). Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922). *Atatürk Yolu Dergisi*, (73), s. 89. "Moskovaya gönderdiğimiz doktor Fuat Bolşevik olmuş, bir Bolşevik kızile evlenmiş, şarka avdetinde fikri büsbütün değişmiş ve Bolşevikler hesabına çalışmıştır. Tafsîlât gelecektir. Bunun gibi Azerî Binbaşı Yusuf Ziya da vardır." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 75, dipnot 1.

¹⁴⁰ İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 277.

¹⁴¹ *NKİD'nin Rus SFSC (1919-1920) VIII. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu* [Rusça], s. 67; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 187-188.

¹⁴² İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 277, dipnot 543. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁴³ Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2023, s. 91. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. İsmet Konak, Halil-Fuad Sabit ile Çiçerin-Karahan-Kamanev mülakatının 15 Mayıs'da vuku bulduğunu yazıyor.

ifade etti. Bunların yanı sıra Halil Paşa Anadolu hareketine destek sağlayabilmek adına Bolşeviklerin Orta Doğu politikasına yardım edebileceğinin de sözünü verdi. Yardım girişimini “ajanları” ve “Türk partizanları” vasıtasıyla İran, Afganistan ve Hindistan coğrafyalarında yapacağını belirtti. Bunun üzerine SovNarKom Orta Doğu politikalarının ağırlık merkezinin Türkiye’ye aktarılacağını ifade etti. Türkiye ile temas kurulabilmesi için ise Ermenilerin demir yollarının kullanılması gerektiğini, bunun sağlanmasının da Ermenilerle bir anlaşma imzalamamızdan geçtiğinin altını çizdim. Ayrıca İngilizlerin etkisi altında olan Gürcistan’ın da Harekat-ı Milliye temsilcileri ile irtibatlarını kesmek için yapmış oldukları faaliyetlerden dolayı tehdit edilmesi gerektiğini vurguladım. Halil Paşa; Türkiye’de matbaalar, kütüphaneler, dergi ve yayın evleri kurmamızı aciliyetle talep etti. Kanaatimce Türkiye’de komünizm için bir taban yoktur fakat Bolşevizm son derece popülerdir. Bu duruma Türkiye’de Batı’ya karşı oluşan “nefret” sebep olmaktadır. Türkiye’de “en üst seviyede propaganda özgürlüğümüz olacak” ve “Sovyet sistemini orada tanıtmamız mümkün olacak”. Türkiye’de toplum katmanlarının topraklarını sevmesinden dolayı Türkiye’de komünizmin yerleştirilebileceğine katılmamaktayım. Ancak zaman içerisinde burada komünizmin benimsetilebileceğinin ihtimal dâhilinde olduğunu da ifade etmek isterim.¹⁴⁴

Halil Paşa Moskova’ya gelir gelmez Çiçerin ve yardımcısı Lev Mihailoviç Karahan ile görüşür. Antiemperyalist bir cephe önererek silah ve maddî yardım ister, Ayrıca Anadolu’dan bir heyetin dostluk ve ittifak anlaşması yapmaya geleceğini müjdeler. Çiçerin doğudaki millî hareketlere yardım etmeye kararlı olduklarını, ancak verecekleri silahların bir gün kendilerine karşı yöneltilmesinden çekindiklerini belirtir. Bunun üzerine Halil Paşa ile birlikte bulunan Fuat Sabit, Anadolu hareketinin niteliği konusunda ayrıntılı açıklamalara girer, ilerde Kemalist ideolojinin temelini oluşturacak olan değerlendirmeler yaparak, Anadolu hareketini sınıfsız bir toplumun tümü ile emperyalistlere karşı verdiği bir mücadele olarak nitelendirir. Çiçerin bu konuda bir rapor ister, Fuat Sabit’in hazırlayıp 24 Mayıs’ta Çiçerin’e vereceği bu rapor Anadolu hareketinin ideolojisini gösteren ilk belgelerden biri olması nedeniyle çok önemlidir.

Daha sonra yardımın niteliğini kararlaştırmak için Harbiye Komiseri Kamenev’le görüşülür, bir milyon altın lira, 60.000 tüfek, 180 milyon fişek, 108 sahra topu ve 12 ağır top yardımı yapılmasına karar verilir ve bu yardımın açıklanmaması, gizli tutulması kararlaştırılır.¹⁴⁵

19 Mayıs 1920. İtalyan General Porta, İtalya Hariciye Nezaretine rapor gönderdi: *Türkler Rusya’dan silah almaya devam ediyor*.¹⁴⁶

20 Mayıs 1920. TBMM Kozan mebusu Mustafa Fevzi (Çakmak), gizli celsede söz aldı: [...] *deniz aşırı esliha ve cephane kaçakçılığına da teşebbüs ettik*. [...] ¹⁴⁷

Mayıs-Haziran 1920. Askerlerini kademeli olarak terhis eden İngilizler, depolarındaki üniformaları TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekâletine satmıştır. Ali Fuad Cebesoy, bu hususu tabiri caizse gargaraya getiren bir üslubla şöyle zikredecektir:

Anadolu’da, İzmit çuha fabrikasından başka Türk ordusuna elbiselik kumaş çıkartacak esaslı bir fabrika yoktu. İngilizler tarafından o tarihlerde memleketimiz etrafında sıkı bir ablukanın te’sîs edilmesi sebebiyle başka taraftan askere elbiselik kumaş veya elbise alınması mümkün değildi. Halbuki terhis dolayısıyla İngiliz kıt’alarının stok halinde bırakmış oldukları ve başka taraflara satamadıkları bol miktarda elbise ve elbiselik

¹⁴⁴ RGASPJ, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya’dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 140-141. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁴⁵ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144-145. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁴⁶ *Affari Politici* (AP), 7749-2547-R; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202, dipnot 31.

¹⁴⁷ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Mayıs 1336(1920), c. 1, s. 44.

kumaş vardı. Bunları Millî Müdâfaa Vekâletimize satmak zorunda kalmışlar, biz de başka çare bulamadığımızdan yüksek fiyatla satın almıştık.¹⁴⁸

10 Haziran 1920. *Fransız istihbarat raporuna göre büyük bir İtalyan firmasının müdürü, Milliyetçi bir ajanın, 100.000 adet Lebel, Mauser ve Mannlicher tüfeği ve fişeklerini satın almak için kendisiyle temas kurduğunu Fransızlara haber vermiştir: "Ankara Hükümeti, Banco di Roma'nın İstanbul şubesine avans olarak 180.000 Türk Lirası yatırdı. Mustafa Kemal, silahların teslimi için Fransız Hükümeti ile ilişki kurmayı becerebilecek tek kişi olduğuna inandığı bu tüccara başvurmuş".*¹⁴⁹

Bankayı, "Doğu'da yayılmanın öncüsü" olarak gördüğüne daha önce işaret ettiğimiz İtalyanlar, işgalden sonra da çeşitli bankaların şubelerini açtılar. [...] Antalya'daki İtalyan bankaları TBMM döneminde Ankara Hükümeti'nin Avrupa ile olan para işlerinde (yoğun olarak silah alımında) görev üstlenmiş ve önemli bir hizmeti yerine getirmiştir. [...] Tıpkı Trablusgarb'da olduğu gibi, özellikle Banco di Roma, bir bölgede İtalya'nın hâkimiyet kurması için bir öncü olarak faaliyet göstermiştir.¹⁵⁰

15 Haziran 1920. Fransız kaynaklarına göre Mustafa Kemal ile Vincenzo Fago, TBMM Hükümetinden gizli olarak mahremane andlaşmaya varmışlardır:

15 Haziran 1920'de Kont Sforza'nın yakın arkadaşı Kont Fago ile Mustafa Kemal arasında gizli ve geçici bir protokolün yapılması ile son bulmuştur. Bu protokole göre, İtalya Ankara Hükümeti'ne 4 Milyon Türk Lirası borç vermeyi ve Yunanlıların Anadolu'da yayılmasını engellemeyi taahhüt etmiştir. İtalya, ayrıca Ankara Hükümeti'nin dışarıdan satın alacağı silah ve ceph[an]enin Antalya'ya boşaltılmasına engel olmayacağına dair söz vermiştir. Bunların karşılığında ise Ankara Hükümeti, İtalya'ya, Anadolu madenleri imtiyazını vermeyi ve Anadolu'daki tahıl fazlasını İtalya'ya ihraç etmeyi taahhüt etmiştir. Bu protokolün akabinde İtalyanların, 7 Ağustos 1920'de Kemalistlere söz verdikleri büyük miktarda silah ve cephaneyi Antalya'ya getirdikleri ve ayrıca Zonguldak, Ereğli ve Bartın'a da "Rossi" şirketi gemileriyle yine silah ve cephane göndermelerinin söz konusu olduğu istihbarat raporlarıyla Fransa'ya bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türk-İtalyan sözleşmesini Büyük Millet Meclisi'nden gizli olarak yapmıştır.¹⁵¹

21 Haziran 1920. Fransa'nın İstanbul Fevkalade Komiseri Albert Defrance, Paris'e rapor gönderdi. Ankara'da bir gün misafir kalıp İstanbul'a avdet eden Binbaşı Labonne, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Albay Mustafa İsmet (İnönü) ile mülakat yapmıştır. 20 günlük *ateşkesin uzatılması reddedilmiştir. Nedenleri, Mersin'de bazı kişilerin tutuklanması, özellikle Ereğli'ye çıkarma yapılması ve oradaki vuruşmalardır. Labonne'a göre, Ereğli işi olmasaydı ateşkes 10 Temmuz'a değin belki uzatılabilirdi. Ulusçular Ereğli yöresini kömür gereksinimi dolayısıyla elde tutmak ve asıl Türkiye sorununun tümünü görüşmek istiyorlardı. Yüzbaşı, Ereğli ve Zonguldak'a yönelik dört-beş bin kişilik bir yığınak görmüş. Ereğli'de maden sahibi olan Heslouin'in önerileri geri çevrilmiş. Ankara'da ona bir İtalyan temsilcisinin San Remo'dan Ankara'ya gelip üç gün kaldığını, yakında başka bir İtalyan temsilcisinin geleceğini, Bolşeviklerden 30 bin tüfek, cephane, 77'lik 4 batarya ve 4 tank alındığını, Azerbaycan'daki Bolşeviklerden yardım almak konusunda tereddüt edildiğini, Faysal'la ilişkilerin eskisi denli yakın olmadığını, Mısır'dan son bir ayda Mudanya üzerinden 10 bin Osmanlı tutsağının geldiğini anlatmışlar.*¹⁵²

¹⁴⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 413; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 125, dipnot 91.

¹⁴⁹ *Fransa Askerî Arşivi (FMA) 20N1104 C38/1 Dos2*; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 35.

¹⁵⁰ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 156-157. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁵¹ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 76-77; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 229-230. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁵² *Ministere des Affaires Etrangères*, c. 45, s. 52; c. 93, s. 147; Aktaran: : Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 101-102. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*İtalyanlar, 24 Mart 1919'dan beri işgal altında tuttukları Fethiye'yi boşalttılar.*¹⁵³

1919 yazında İtalya'da iç durum karışmıştı ve bir ihtilal tehlikesi vardı. İtalyan Hükümeti kendi birliklerini Anadolu'dan geri çekti ve toprak kazanma düşüncesinden vazgeçti. Fakat giderayak, İtalyanlar silahlarını ve cephanelerini, bunların kendi müttefiklerine karşı kullanılması ihtimaline rağmen, Milliyetçilere sattılar.

Roma'daki bir İngiliz ajanının Londra'yı uyardığı gibi, İtalyan Hükümeti, komşu devletlerin emperyalist emellerini dengeleyebilmesi için, Yakın Doğu'da güçlü ve bağımsız bir Türkiye'den yanaydı: "...sizin de farkında olduğunuz gibi, en azından hoşgörıldükleri olgusuyla birlikte - İtalyan işadamları ve zanaatkarları en kritik anlarda Anadolu kuvvetlerine malzeme desteği sağlamaktalar." Yukarıdaki altı çizili ibareye, Londra'da, "Bundan çok daha fazlasını yapmaktalar" diyen bir not düşülmüştü.

Aynı İngiliz ajanına göre İtalyan Hükümeti, Kuvay-ı Milliye ile merkezi Osmanlı Hükümeti arasında, bunlardan ilkiyle resmi görüşmelere girişmeksizin arabuluculuk etmek arzusundaydı. Bu istihbarat doğru ise, İtalyanlar, mümkündür ki, Milliyetçiler'i resmen tanıyan ilk ulus olmak istemiyorlardı.

1920 Ekim'inde, İstanbul'daki İngiliz istihbaratı, çok sayıda İtalyan malı petrol varilinin, Kuvay-ı Milliye tarafından kullanılması amacıyla, Antalya'dan Anadolu'nun içlerine doğru gönderilmiş olduğunu doğrulamaktaydı. Bir başka istihbarat, Kemalistler'e gönderilen sahra toplarının, Antalya'da İtalyanlar tarafından gemilerden boşaltılmış olduklarını gösteriyordu.¹⁵⁴

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi yazıyor: Yunan teklifinde General Milne, Yunan kuvvetlerini engellemekle suçlanıyor. Anadolu'daki Yunan kuvvetleri Milne'nin emrinden alınıp, serbest bırakılması isteniyor.¹⁵⁵

30 Haziran 1920. Bir çok diplomatik yazışma ve notaların incelenmesinden anlaşıldığına göre Bulgaristan şu veya bu yolla Anadolu'daki Kemalistlere silâh temin etmekteydi. Bunlardan sadece bir kaç tanesinin üzerinde duracağız. 30.6.1920 de Bulgaristandaki müttefik ordularının Genel Kumandanı, Dışişleri Bakanlığına verdiği notada şunları belirtiyordu: "Türk bandralı üç geminin Burgaz limanına kömür almak üzere geldiklerini öğrenmiş bulunmaktayım. 16.6.1920 de gelmiş olan bu gemilere 19.6.1920 gecesi askerlerin refakatinde bulunan dört arabanın kışla ile gemiler arasında üç sefer yaptığı bildirilmektedir. Bu arabalarda bulunanlar, gemilere boşaltıldıktan sonra bunlar kömür yüklemekten hareket etmişlerdir. Gemilerin Burgaz'da bulunduğu sırada bunlardan birinin kumandanı bir Bulgar askeri tarafından, Bulgar kumandanlığına ziyarete davet edilmiştir. Bu faktörleri göz önünde tutarak Türk milliyetçileri ile yapılan silâh ticareti konusunda Bulgar hükümetinin sorumluluğuna dikkatinizi çekmekten şeref duymaktayım."¹⁵⁶

3 Temmuz 1920. Düşman ilerlemesi karşısında ne gibi tedbirler alındığını soran bir önerge üzerine Meclis'in gizli oturumunda bir konuşma yapan Mustafa Kemal, Batı'da 1500-3500 kişinin 100 kilometrelik cepheyi savunamadığını, gerilla savaşı verildiğini söyledi. Bolşevik olmayacaklarını, ancak Bolşeviklerle birlik olunacağını anlatan Mustafa Kemal, silah ve cephane olmadığı için genel seferberlik ilan edemediklerini, Türkiye'de milletlerin kendi kaderlerini tayin sorunu olmadığını, çünkü Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi İslam milletlerinin gönüllü bir birlik içinde bulunduğunu da söyledi.¹⁵⁷

¹⁵³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 92.

¹⁵⁴ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 33-34. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁵⁵ Ergun Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 633.

¹⁵⁶ BİA, F. 3, Arşiv Ed. 2763; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 118.

¹⁵⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 109. TBMM gizli üçüncü celsesinde Mustafa Kemal: "[...] Hiç birinin iddia edemezsiniz ki, bize hücum edecek düşmana karşı umumî bir seferberlik yapacağız. Eğer böyle bir şey tasavvur ediyorsanız hata ediyorsunuz, bunun gayri kabil olduğunu herkes takdir eder. [...] Umumî seferberlik yaparak ordular vücuda getirmek bir şeye mütevakıftır; o da silâh ve silâhı idame edecek cephane

10 Temmuz 1920. Giresun'da Kemalist Topal Osman'la mülakat eden İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Perring rapor kaleme aldı: Topal Osman, *Britanya Hükümeti'nin Türklere ve milliyetçilere karşı olduğunu, bunun kanıtı olarak Fransa ve İtalyan gemilerinin ona silah ve mühimmat sağladığını söyledi ancak bana detay vermeyi reddetti. Muhtemelen bunu engelleme ihtimalimiz olacağı için daha fazla detay vermek istemedi.*¹⁵⁸

13 Temmuz 1920. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Alaşehir yakınlarında, Yunan uçakları, Milliyetçiler'e karşı hava saldırısı düzenledi ancak İtalya, Yunanistan'ın kendi bölgesine girmesine izin vermedi aynı zamanda Fransızlar da İtalyanlarla aynı tavırdadır. Bu durum da Türk Ordusu'nu, Yunan Ordusu'na karşı daha etkili kılmıştır. Yunanlıların ne İtalyan ne de Fransız hattını geçememesi Milliyetçiler'i güçlendirdi ve Müslümanların, Yunanlılara olan tepkisini artırdı.*¹⁵⁹

20 Temmuz 1920. Moskova'da bulunan TBMM İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), komünist Mustafa Suphi'ye mektub yazdı: *İstanbul'da iken senin Rus inkılapçıları arasında çalışmakta olduğunu işitiyor, iftihar ediyordum [...] dakika geçirmeksizin Anadolu'ya para, silah, cephane vs yardım edin ... gün geçirilmeden imdat edilmezse, zaten ezilmiş olan Anadolu bitecektir.* Hariciye Vekili Bekir Sami Bey de arz-ı hürmet ediyor. Mustafa Suphi ise Bakü'de neşrettiği *Yeni Dünya* nam mecmuasında cevabî yazı kaleme alacaktır:

Yusuf Kemal ve Bekir Sami, her ikisi de Avrupa'da tahsillerini ikmal eden Türkiye'nin en temiz ve muteber simalarındandır. [...] Bu zatların beynelmilel Rusya ile münasebete vasita olarak seçilmeleri BMM namına bir muvaffakiyettir. [...] Her türlü güçlüğü, fedakarlığı göze alıp ve her türlü tereddütlerden vazgeçerek kıyamcı [isyancı] Türkiye ve onun bu sefer Moskova'ya gelen hakiki vekillerine mümkün yardımı yapmak, bugünün bize yüklediği borçtur.¹⁶⁰

29 Temmuz 1920. İngiliz parlamentosunda Mr. Melone'un başkana sorusu: *"İtalyanların Mustafa Kemal'e yaptığı silah yardımı konusunda bir teşebbüste bulundunuz mu" Başbakan'ın cevabı: "Dikkatlerini çektik!"*¹⁶¹

5 Ağustos 1920. Halil Paşa 5 Ağustos 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e Bolşeviklerin Milli Mücadele hareketi için verilmesi kararlaştırılan silahlardan ilk kısmını 20 Temmuz'da Rostov'dan gönderdiklerini bildirmiştir. Bahsi geçen silahlar "ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, iki batarya obüs, iki batarya sahra ile yüz Lewis veya Gold hafif mitralyöz"den oluşmaktadır. Ayrıca Halil Paşa bu silahların Yavlah'tan (Yevlah) Türkiye'ye aktarılması için iki yüz arabanın hazırlanması emrinin verildiğini dolayısıyla bu durumun silahların aktarılmaya başladığını gösterdiğini de Karabekir'e iletmiştir.¹⁶²

7 Ağustos 1920. 7 Ağustos'ta Çiçerin'e, Rostov'daki Kafkas Cephesi kumandanından bir telgraf gelmiştir. Telgrafta, Mustafa Kemal'in yaveri Rauf Bey başkanlığında yeni bir heyetin Rostov'a geldiği ve acele silah yardımı istediği bildirilmektedir. Bunu öğrenen Bekir Sami, Rauf Bey'in hemen Moskova'ya gönderilmesini ister.¹⁶³

ve para... Yoksa birbirimizi aldatmak için hiçbir mecburiyetimiz yoktur. [...] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 70.

¹⁵⁸ *British National Archive*, Foreign Office, 371/5054, 130-131; Aktaran: Merve Doğan-Kader. (2021). İngiliz Belgelerinde Topal Osman Ağa ve Giresun (1919-1923). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(254), s. 23.

¹⁵⁹ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 199.

¹⁶⁰ Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 160. "Heyet üyelerinde Yusuf Kemal'in Sovyetçi olduğuna ilişkin yorumlarda haklılık payı olsa gerek." İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁶¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 148.

¹⁶² Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 143.

¹⁶³ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 159. "Kheifets bu bilgiyi Sovyet arşivlerini kaynak göstererek vermektedir. Ancak Türk kaynaklarında böyle bir olaydan söz edilmediği

9 Ağustos 1920. TBMM gizli ikinci celsesinde Müdafaa-yı Milliye Vekili ve Kozan mebusu Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) söz alıyor: [...] *Askerin iâşe ve ilbası ve teçhizat hususundaki noksanlarının ahalinin himmeti vatanperveranesiyle az zamanda ikmal olunacağına emniyet berkemaldır. Cephaneler İtalyadan veyahut Avrupadan geliyor. Bu da tanzim olunan ordumuz ve bilhassa topçu vesaire kuvvetlerimizin tekasüfünü görerek bunun mutlaka Avrupadan ve İtalyadan geldiğine kani olmuştur.* [...] ¹⁶⁴

10 Ağustos 1920. İstanbul Hükümeti murahhas heyeti Sevr projesini mecburen imzaladı. ¹⁶⁵

Sevr projesi, Mustafa Kemal cuntasının tabiri caizse ekmeğine yağ sürüyor. İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill'in dediği gibi *"Batı Dünyasının, Türkiye'deki tutumu sonucunda yaratmış olduğu kin ve nefret ateşi üzerine dökülen bu taze akaryakıt," milliyetçilerin davalarında ne kadar haklı olduklarını ispata yaradı. Artık Mustafa Kemal, yalnız bir avuç yurtseverin değil, bütün Türk ulusunun desteğini elde edecekti.* ¹⁶⁶

12 Ağustos 1920. Fransız Donanma Kuvvetleri İstihbarat Teşkilatından Üsteğmen Rollin rapor kaleme aldı. *İtalyanların Mustafa Kemal'le uzlaşma girişimleri 15 Haziran 1920'de İtalyan Hariciye Nâzırı Kont Sforza'nın yakın arkadaşı Kont Fago ile Mustafa Kemal arasında gizli ve geçici bir protokolün yapılması ile sonuçlanmıştır. Bu protokole göre İtalya, Ankara Hükümeti'ne 4.000.000 Türk lirası borç vermeyi ve Yunanlıların Anadolu'da yayılmasını engellemeyi taahhüt etmiştir. İtalya, ayrıca Ankara Hükümeti'nin dışarıdan satın alacağı silah ve cephanenin Antalya'ya boşaltılmasına engel olmayacağına dair söz vermiştir. Bunların karşılığında ise Ankara Hükümeti, İtalya'ya Anadolu madenleri imtiyazını vermeyi ve Anadolu'daki tahıl fazlasını İtalya'ya ihraç etmeyi taahhüt etmiştir.* ¹⁶⁷

15 Ağustos 1920. Fransız Donanma Kuvvetleri İstihbarat Teşkilatından Üsteğmen Rollin rapor kaleme aldı. *İtalyanların, 7 Ağustos 1920'de Kemalistlere söz verdikleri büyük miktarda silah ve cephaneyi Antalya'ya getirdikleri, ayrıca Zonguldak, Ereğli ve Bartın'a da "Rossi" şirketi gemileriyle yine silah ve cephane göndermelerinin söz konusu olduğunu söz konusu istihbarat raporlarıyla bildiriyor.* ¹⁶⁸

18 Ağustos 1920. Londra'daki Yunan elçiden İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a nota: *M. Kemal'in bir adamı, Söke'de İtalyanlarla işbirliği yapmakta. Yeni askere alınanların yeni üniformaları İtalyanlarca sağlanmış gibi görünüyor ve Mondros Mütarekenamesi kapsamında toplanmış silâhlar geri veriliyor.* ¹⁶⁹

gibi yaver Rauf Bey hakkında da bir şey bilinmemektedir." (Yerasimos, 2000, s. 159, dipnot 230). Acaba mezkûr Rauf, Rize mebusu Albay Rauf Benli miydi?

¹⁶⁴ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 9 Ağustos 1336 (1920), Cilt 1, s. 124. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁶⁵ Bu meseleye dair bir tettebbu okumak için şu çalışmaya müracaat edilebilir: Ömer Faruk Altay. (2025, Ekim 1). Sevr Tezgâhı: Padişah Hükümetinin Tasfiyesinde Britanya Muhafazakârları ile Mustafa Kemal İşbirliği [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir

¹⁶⁶ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, 1984, s. 354. "Müttefik Yüksek Komiser ve Generallere göre San Remo Konferansı'nda şekillenen ve büyük ölçüde dışarıya sızan barış koşulları, Milliyetçi harekete devinim kazandırabilir ve neredeyse bütün Türklerin Milliyetçi olmasına yol açabilirdi." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 94. 11 Ekim 1920'de Halife-Padişah Vahideddin, kendisini ziyaret eden İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e, "İttihat Terakki'nin evrim geçirmiş hali olan Milliyetçilerin tehdidi altında kaldığını, Sevr Antlaşması'nı onaylamaları hâlinde Milliyetçilerin suçlamaları ile karşı karşıya kalacaklarını, böylelikle Anadolu'da ateşe benzin dökcekleri, daha açık bir ifadeyle Milliyetçilerin güçlenmesine sebebiyet verecekleri"ni belirtecekti (Bozkurt, 2021, s. 115).

¹⁶⁷ *Chateau de Vincennes*, 7 N 3211, D.2; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 76.

¹⁶⁸ *Chateau de Vincennes*, 7 N 3211, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 76.

¹⁶⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXIX.

Ankara Hükümeti ile İtalya arasındaki silah ticareti İngiltere ve Yunanistan tarafından yakından takip edilmiştir. İtalyan kaynaklarından milliyetçilere devamlı olarak askerî malzeme ve lojistik destek temin edildiğini iddia eden İngiliz raporlarına göre; 1920 başlarında Lloyd Triestino ve Societa Italiana Servizi dei Marittimi adlı İtalyan gemicilik firmalarına ait gemilerle İtalya'dan Türk milliyetçileri hesabına getirdikleri silah ve mühimmatı Söke, Antalya ve diğer limanlara çıkarıyorlardı.¹⁷⁰

28 Ağustos 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *Almanya'dan alınacak silahların İtalya kanalıyla Anadolu'ya getirilmesi konusunda İtalya Dışişleri Bakanı Sforza ile Talat Paşa arasında anlaşmaya varılmış, milliyetçilerin görüşmeler yaptığı Banco di Sconto, 2500 eski ve 800 yeni kamyonu Selanik'ten Antalya'ya nakletmeyi üzerine almıştır.*¹⁷¹

29 Ağustos 1920. Kumandan Fitzmaurice İzmir'den gönderdiği bir raporda, 4.000 İtalyan tüfeğinin ve 2.500 İtalyan el bombasının 29 Ağustos'ta Söke yoluyla Ankara'ya ulaştırıldığını bildiriyordu. İstanbul'dan gelen bir başka raporda İtalyanların yalnızca silah değil, Kemalist orduya katılmak isteyen kişileri Kuşadası'ndan Denizli'ye taşıyan kamyonlar da temin ettiğini bildiriyordu. Ve belki de abartarak ekliyordu:

Kemal, görevlilere yayınladığı bir tamimle "her zaman onların dostu olacak olan İtalyanlara güvenmeleri" gerektiği talimatı veriyordu.¹⁷²

30 Ağustos 1920. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), TBMM Riyasetine muhtıra gönderdi. Rusların teklifi mucibince *Ermeniler için istenilen toprak parçasının verilir verilmeyeceği sorulmakla beraber, Bolşevikleri darıltma yoluna gidilmemesi tavsiye edilmektedir.*¹⁷³ Bekir Sami Bey Moskova'da iken silah ve cephanenin yanında Ankara Hükümeti adına bir milyon altın ruble isteyeceğini Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı raporda belirtmiştir.¹⁷⁴

1920 Güzü. İtalyanlar, İtalya'ya gelen Kurmay Yüzbaşı Feridun vasıtasıyla TBMM Hükümetine *ucuz fiyatla tüfek ve cephane vermiş ve dahi nakliyyata da emîn bir surette başlanmıştır.*¹⁷⁵

1 Eylül 1920. Komintern'in himayesiyle Bakü'de, en geniş katılımlı kongre özelliğine sahip olmak üzere Doğu Halkları Kongresi içtima ediliyor. Rusya Komünist Partisi Genel Sekreteri ve kongre reisi Yahudi Grigori Zinovyev, açış konuşmasında: *Kemal'in hükümeti halife sultanı kurtarmak için savaşa atılmıştır ve bu yanlıştır. Sultana olan iman kırılıp atılmalıdır; Türkiye'nin yürüttüğü siyaset, Komintern'in siyasetine uygun değildir ama, İngilizlere karşı olan bütün inkılap hareketleri desteklenecektir* dedi.¹⁷⁶

10 Eylül 1920. ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Yunan Ordusu, Bağdat Demiryolu üzerindeki Afyonkarahisar'ı ele geçirdi. İzmit'i İngilizlerden devraldı. Bunun yanı sıra İtalya ve Fransa'nın protestosu sonucu da 20.000 Yunan askerinin İnebolu'ya çıkarılması engellendi.*¹⁷⁷

¹⁷⁰ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 329.

¹⁷¹ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 329.

¹⁷² Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 264. "Kısa bir süre sonra Ereğli ve Antalya bölgelerinde başka büyük silah satışları ve daha sonra doğrudan doğruya Mısır'dan *numerous barrels of petrol* ve *2 field guns* tedarikleri ihbar edilmiştir. Sonra Yunan kaynakları, silahların ve gönüllülerin Trabzon'a İtalyan gemileriyle geldiğini ve bir İtalyan şirketi tarafından Kemalistlere 25.000 *military mantles* tedarik edildiğini bildirmiştir. D'Annunzio'nun işgal döneminde belki Fiume de Müslüman doğusuna doğru silah trafiğine katılmıştır, her ne kadar ilgili rapor özel olarak Türkiye'den söz etmese de..."

¹⁷³ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 255.

¹⁷⁴ Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 160.

¹⁷⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 179.

¹⁷⁶ Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 200. İktibasdaki *vurgu* tarafımıza aittir.

¹⁷⁷ Şebnem Oğuz-Uzun, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 201.

21 Eylül 1920. *Rus limanlarından Karadeniz kıyılarına yapılan ulaştırmayı düzenlemek amacıyla, Bahriye Kaçakçı Müfrezesi kuruldu. Sovyetlerden silah ve diğer savaş araçları gelmeye başladı.*¹⁷⁸

27 Eylül 1920. Mustafa Suphi'nin Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Ankara'dan Bakü'ye avdet etmiş bulunan Süleyman Sami konuşuyor: [...] *Hükümetin İtalyanlarla münâsebeti iyidir. İtalyanlar telsiz telgraf gelmişti. Silah almak için komisyon kurdurmuşlar. Semiramis vapuru iki vagon Trabzon'a gönderdiler.* [...] ¹⁷⁹

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin Lenin'e rapor sundu. Mustafa Kemal Hükümetine 60.000 tüfek ve bunlara uygun miktarda fişek verileceği kabul edilmiştir. Enver Paşa, Almanya'dan "Kemalistler" için silah alabileceğini teklif etmiştir. Çiçerin, *Enver Paşa'nın Almanya'dan temin ettiği silahları Sovyet Rusya limanlarından geçirerek Türkiye'ye ulaştırmayı üstlenmiştir.* Bu halde sadece Ermenistan'ın değil aynı zamanda Gürcistan'ın da Sovyetleştirilmesi gerekmektedir.¹⁸⁰

29 Eylül 1920. Çiçerin, Politbüro'ya muhtıra göndererek Bekir Sami (Kunduh) görüşmesine muvafakaten Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine vermek üzere *İtalya'dan silah alımı için 2.000.000 İtalyan lirası ayrılması gerektiğini belirtti:*

TBMM açıldıktan sonra hükümetin kurulmasıyla Bekir Sami Bey başkanlığında ilk resmi Türk heyeti Moskova'ya gönderilmişti. Bekir Sami Bey heyeti de çeşitli başlıklar altında Sovyet Hariciye heyeti ile görüşmeler yapmıştır. Bunlardan biri de yardım konusudur. Bekir Sami Bey Moskova'daki temaslarında TBMM Hükümetinin silah, cephane, askeri teçhizat ve mali anlamda zor durumda olduğunu Çiçerin'e ileterek Sovyet Hükümetinden belirtilen bağlamda destek istemiştir. Bekir Sami Bey Heyeti Sovyet Hükümeti heyetinden mali olarak 8.000.000 altın ruble, silah ve cephane olarak ise 250.000 tüfek ve bunlara yetecek kadar mühimmat talep etmiştir. Sovyet Hükümeti Bekir Sami Bey heyetine 5.000.000 altın ruble vereceklerini beyan etmiştir. Bekir Sami Bey silah, cephane ve askeri teçhizatın az olmasından yakınan Sovyet Hariciye heyetine İtalya'da TBMM Hükümeti adına silah ve cephane alımı için bir kredi açmalarını önermiştir. Bu şekilde silah ve cephane temini sağlanmaya çalışılmıştır. Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiserliğinden 29 Eylül 1920 tarihinde Politbüroya yazılan belgede İtalya'dan silah alımı için 2.000.000 İtalyan lirası ayrılması gerektiği belirtilmiştir.

Sovyet Hükümetinden TBMM Hükümeti adına silah, cephane ve mali destek talep edenlerden biri de Enver Paşa'dır. Sovyet arşiv belgelerinde geçen bilgilere göre Enver Paşa Sovyet temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde Almanya'ya giderek oradan Milli Mücadele hareketi için silah ve cephane satın alabileceğini dile getirmiştir. Sovyet Hükümeti ise Almanya'dan satın alınan silah ve cephanelerin TBMM Hükümetine ulaştırılmasını üstlenmiştir. Bu kapsamda 29 Eylül 1920'de Dışişleri Halk Komiserliği Politbürodan Enver Paşa'nın Almanya'dan silah alımı için 10.000.000 Alman markı ayrılmasını istemiştir.¹⁸¹

4 Ekim 1920. *Sovyetlerin ilk elçilik kurulu Ankara'ya geldi (Birinci Temsilci Verboff, yardımcısı Upmal-Angarski). Mustafa Kemal, kurulu saygı ve dostlukla selamladı ve onların kullandıkları "Yoldaş" lakabını aynen benimsediklerini söyledi.*¹⁸² Padişah'ın Kemalistleri ezmesi ve Sovyet Rusya'ya karşı cihad ilân etmesi ihtimaline binaen, *elçilik katibi Y. Y. Upmal (Upmal-Angarski) başkanlığında 4 Ekim 1920 günü*

¹⁷⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 218.

¹⁷⁹ Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 56.

¹⁸⁰ RGASPI, Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 159-160.

¹⁸¹ RGASPI, 159-2-57-3; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2023, s. 91. "Çiçerin, Bekir Sami Bey'in önerisinin mantıklı olduğunu ve Türklerin bu krediyi daha sonra göndereceği mallar ile ödeyebileceklerini Lenin'e iletmiştir." Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 160.

¹⁸² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 233.

Ankara'ya ulaşan 200 kişilik Sovyet elçilik kuruluyla üç sandıkta 200 kilo kadar külçe altını Kemalistlere yardım olarak getirilmiştir. Bilindiği gibi, Sovyet para ve silah yardımları hep sürecektir.¹⁸³

6 Ekim 1920. Miralay Refet (Bele) kumandasındaki 8.000 mevcudlu ve Rus yardımı silahlarla donanmış vaziyetteki kolordu, Konya'daki Delibaş Ayaklanmasını şiddetle bastırdı.¹⁸⁴

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin Ankara'da münteşir gazetesi *Yeni Gün*, hilafet-saltanat rejiminin ilgasını talep eden Sovyet Rusya heyetini medh ü senayla istikbal ediyor: *Rus-Türk fikir ve silah arkadaşlığının ilk resmi tezahürünü bir daha selamlarız.*¹⁸⁵

14 Ekim 1920. TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü); Şark, Garb, Elcezire ve Adana cepheleleri kumandanlarına şifreli telgraf gönderdi. TBMM murahhas heyetinin Moskova görüşmeleri hakkında malumat veriyor, *ilk para ve silah yardımının geldiğini bildiriyor ve Van ile Bitlis'in Ermenilere verilmesi konusunda fikirlerini soruyor.*¹⁸⁶

15 Ekim 1920. 21 Eylül'den beri Rusya'dan gönderilen ilk parti silah ve cephanenin tamamı teslim alındı: 2815 tüfek, 1885 sandık cephanesi.¹⁸⁷ Sarıhan bazı mühim tafsilatı iktibas etmemiştir. Bir başka kaynakta ayrıntıları okuyoruz: *Birinci parti olarak 21 Eylül 1920'den 15 Ekim 1920'ye kadar 2 bin 815 adet İngiliz tüfeği ile 1.885 sandık İngiliz piyade cephanesi Trabzon'a yollanmıştı. 500 adet İngiliz piyade tüfeği ile 250 sandık İngiliz piyade cephanesi de Giresun Alayı için Osman Ağa'ya verilmişti. 2 Kasım 1920 günü ikinci parti olarak Rostov'dan otuz iki vagon silâh ve cephaneye sekiz adet 7,5'lik İngiliz sahra topu gelmişti.*¹⁸⁸

28 Ekim 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının mahrem muhtırasına göre 15'inci Kolordu Kumandanı Miralva Kâzım Karabekir'in TBMM Reisi Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu şifreli telgraf deşifre edilmiştir. Sovyet Rusya Cumhuriyeti, siyasî ve içtimaî devrimler yapılmasını Mustafa Kemal'den istemektedir. Kemalist devrimlerin adeta habercisi niteliğindeki bazı maddeleri fevkalade dikkat çekicidir:

(1) Türkiye Komünist ilkeleri kabul edecek.

(2) Padişahlık hükümet şekli iptal edilecek.

¹⁸³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 311.

¹⁸⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 235.

¹⁸⁵ Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 272.

¹⁸⁶ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 1264; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 181.

¹⁸⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 245.

¹⁸⁸ İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 280. "Ruslar, Fischer'e göre, İtilâf Devletleri'nin Yudenic, Denikin, Miller, Kolçak gibi Beyaz generallere sağladıkları, fakat Bolşeviklerin ele geçirdikleri silâh, top ve cephaneyi Türk Ordusu'na vermişlerdir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 856-857. "Sovyet askerî yardımı, geniş ölçüde Yudenic, Denikin, Miller, Kolçak gibi Beyazların ordularına müttefikler tarafından verilmiş olup da, Bolşeviklerin eline geçmiş savaş malzemesidir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 169, dipnot 159. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine göndermiş olduğu silâh ve mühimmat aslında hurdaydı. Britanya, Beyaz Ordu Başkumandanı "General Denikin'e 11.000.000 poundu değerinin ancak onda birinde hurdaya çıkarılacak veya satılamayacak durumda toplam 15.000.000 poundluk askerî mühimmat, iaşe ve muhtelif askerî malzeme gönderilmişti." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket*, 2021, s. 174, dipnot 159. Kızıl Ordu, İngiliz menşeli teçhizatı, önemli oranda, Beyaz Ordu'dan ganimet elde etmişti. Sovyet Rusya, işte bu eskimiş askerî malzemeleri cemile diye Anadolu'ya gönderiyordu. TBMM Hükümetini asıl ihya eden, Müttefiklerin sattığı esliha ve mühimmat; muhtelif cins vaziyetindeki askerî teçhizatın standardizasyonudur.

(3) Halifelik, komünist bir Türk Hükümeti'nin başındakine devredilecek. Bu nedenle Komünist Türk Hükümeti Başkanı bir Müslüman olmalıdır.

(4) Devlet, laik bir devlet olacak ve vicdan hürriyeti sağlanacak.

(5) Türk kadınlarının sosyal ve siyasi hayatta esas etkisini güvence altına almak ve onların milli hayatta uygun bir pay almalarını sağlamak için peçe sistemi ve bu sistemin yaptığı iptal edilmelidir.

(6) Erivan Cumhuriyeti'ne karşı yapılan intikal durdurulmalıdır. Çünkü bu devlet, Sovyet Cumhuriyeti'ne dosttur ve Türkiye'deki Ermenilere kötü davranılmamalıdır.

(7) Türkiye, Sovyet Hükümeti'nin imzaladığı önceki ve gelecekte imzalayacağı tüm antlaşmaları kabul edecek.

(8) Türk Sovyet Hükümeti, Rus Sovyet'iyle bir hücum ve savunma ittifakı ile askeri bir sözleşme imzalamalıdır. Bu sözleşmenin, Asya'daki Müslümanları kışkırtmayı ve onların Avrupa'ya saldırısını kolaylaştırmayı hedeflemesi gerekmektedir. Türkiye söz konusu saldırı için coğrafi olarak iyi bir yerdedir.¹⁸⁹

Güvenilir kaynaklardan gelen bilgilere göre, 28 Ekim sabahında, Mustafa Kemal'e bağlı bir albay İstanbul'a geldi, Ankara Hükümeti adına Sadrazamla görüştü, Türk Hükümeti ile Küçük Asya arasındaki müzakerelerin, Sadrazam'ın müttefiklerin aşağıdaki 5 hususu kabul edeceğini yazılı olarak beyan etmesi halinde hemen başlayabileceği ifade edildi:

1. İzmir ve çevresinin Osmanlı hâkimiyeti altında Boğazlar bölgesine dâhil edilmesi,
2. Trakya'da Osmanlı hâkimiyeti altında otonom bir rejim kurulması,
3. Sevr Antlaşması ile öngörülen tarafsız bölgenin idari komisyonuna İzmir, Trakya ve Anadolu'dan birer temsilcinin eklenmesi,
4. Sevr Antlaşması'nın bazı maddelerinin, özellikle de finansal ve ekonomik konulardaki maddelerin Türkiye lehine düzenlenmesi,
5. Hilafetin saltanattan ayrılması. Saltanat Osmanlı hanedanının elinde kalmaya devam edecek, hilafet ise peygamber soyundan gelen ve İslam dünyasının güvendiği birine devredilecekti.¹⁹⁰

2 Kasım 1920. TBMM Hükümetine Sovyet Rusya'dan gönderilmekte olan ikinci parti silah yardımı Rostov'dan yüklendi. Bugün yüklenenler: 32 vagon silah ve cephane, 7,5'luk İngiliz sahra topu. Yardım getiren ilk motor 23 Eylül'de Trabzon'a gelmişti.¹⁹¹

6 Kasım 1920. Bakû'de bulunan Sovyet Rusya Milliyetler Komiseri Joseph Stalin: *Elde silah itilafa karşı savaşıyan Kemal Hükümeti'nin kişiliğinde, diğer bütün sömürgeleri ve yan sömürgeleri etrafında toplanan devrimci bir çekirdeğimiz var.*¹⁹²

Roma'daki İngiliz Büyükelçi Buchanan, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi: *Bu ülkelerdeki [Türkiye, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan] İtalyan ajanları, kendilerinden bekleme hakkımız olan içten desteği bize sağlamadılar ve onların sempaticilerinin daha çok bizim düşmanlarımızdan, özellikle de Türk Milliyetçilerinden yana olduğu görüldü.*¹⁹³

¹⁸⁹ Fatih Turgay Eldem. (2021). 1920 Tarihli Çok Gizli İngiliz İstihbarat Notundan Türk-Rus İlişkilerine Dair İki Belge ve Analizleri. *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), s. 132. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁹⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 196. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁹¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 268.

¹⁹² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 273.

¹⁹³ FO 371/5057, 6 Kasım 1920, Sir G. Buchanan'dan Curzon'a; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 34.

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 480 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Türklerin Ermenistan'ı istilâ etmeleri sonucunda Orta Doğu'daki durumun değiştiğini; Kemalistlerin, Azerbaycan'ı kendi kontrollerine almak amacını güttüklerini, ama Bolşeviklerin buna engel olmaya çalışacaklarını; dolayısıyla iki ülke arasında ayrılık tohumları serpileceğini; Ruslara karşı Türklerin dostluğunu kazanmak zamanının geldiğini ve İtilâf devletleri, Türkiye'de Yunan yayılmasını destekleyen siyaseti bir yana bırakmakla, bu dostluğu elde edebileceklerini, böylece tüm İslâm dünyasını kendilerinden yana çekebileceklerini bildiriyor; Mustafa Kemal'le ilişki kurmayı öneriyor.*¹⁹⁴ Stokes: [...] *Türklerle Bolşeviklere karşı birleşsek Yunanlıların Türkiye aleyhine geliştirilmesi politikamızı terk etmeliyiz. Böyle hareket edersek İslâm dünyası bizim Doğu İmparatorluğumuzun devamı için hayati bir sorudur. İslâm devletlerin bize karşı birleşmeleri korkusunu ortadan kaldırmalıyız. Sunnîler ile Şiiler arasındaki zıtlık büyüktür, biz bu zıtlığı daha da geliştirebiliriz. Mustafa Kemal ile Tiflis'ten temas kurabiliriz, emrinizi bekliyorum.*¹⁹⁵

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı muhtıra kaleme aldı. *Harput'tan İstanbul'a dönen bir gezginci İtalyan'ların Ulusçulara Antalya yoluyla yardımda bulunduklarını işittiğini söylüyor.*¹⁹⁶

“İngiliz Özel Elemanlar Bürosu” ajanı ve Liman Müdürü Pandikyan Efendi, Fransız gemicilik şirketi müdürü Charles Kalchi ve Kemalist “Felâh” gizli cemiyetinin ajanı Hüsnü Himmetoğlu işbirliğinde İstanbul'dan Anadolu'ya silah, top ve cephaneye sevkiyatı yapılmaktadır. Söz konusu sevkiyatın en büyük partisi bugün *Ararat* nam gemiyle İstanbul'dan yola çıktı. Malî işlemler ise ekseriya İngiliz-Fransız iştiraki “Imperial Ottoman Bank” vasıtasıyla gerçekleştiriliyor:

Banka'nın İkinci Müdürü Berç Keresteciyan Efendi (Türker, 1870-?) Ankara'dan transfer edilen parayı, tanınmış bir işadamı olan Osman'ın adına açılmış özel bir hesapta tutuyordu. “Osman” aslında Felâh'ın bir üyesiydi. Kaçak malzemelere ödenen para bu yoldan yeraltı örgütüne erişiyordu. Berç Keresteciyan Efendi'nin bu banka dalavereleri yüzünden başının derde girmemiş olması hayli ilginçtir.¹⁹⁷

Esbak Teşkilat-ı Mahsusa ve Müdafaa-yı Milliye mensubu, İttihadçı, Miralay Hüsametdin (Ertürk), *aslen Bulgaristanlı olup ermeni milletinden olduğunu belirttiğin Pandikyan efendi hakkında şu malumatı vermiştir:*

Arzusu Türkiye'nin İngiltere himayesinde bir devlet kalması idi. Fakat İngilizlerin elindeki silah ve cephaneye miktarı ile yerlerini o bize haber vermiş ve İngilizlerin kendisini öğrenmemesi için azami dikkat sarf edilmesini bizden rica eylemişti. Biz, bunları bugüne kadar bir sır olarak muhafaza ettik. [...] Mösyö Pandikyan, İngilizlerin elindeki bütün gizli ambarları, silah ve cephanenin miktarını bize haber verdiği gibi vapurlarla nerelere sevk edildiğini de bildirmiş, emsalsiz hizmetler ifa etmişti. Elindeki Erkanıharbiye-i Umumiye Reisi merhum Müşir Fevzi Paşa Hazretleri'nin bir de takdirnamesi vardı. Fakat ne yazık ki bütün bunlar çabuk unutulmuştu.¹⁹⁸

Esbak istihbaratçı ve Bergama noteri İhsan İdikut'un belirttiğine göre Pandikyan, İngilizlerin İstanbul'daki baş casusu idi ve istihbarat ağı sayesinde şehri kontrol etmekteydi:

Millî ordu kuvvetlensin İzmirden Yunanlıları atsin ve bu sayede barış da olsun. İngilizler aynı zamanda gayet pıratik adamlardır. Bunun için ta Londradan adam göndermeye lüzum görmediler. Baş casuslarını Türklerle

¹⁹⁴ *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 170; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 30-31.

¹⁹⁵ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 282-283.

¹⁹⁶ FO 371/5172/E 15366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120.

¹⁹⁷ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 200. İngiliz-Fransız iştiraki Bank-ı Osmanî'nin (Imperial Ottoman Bank) müdür-i sâniisi Berç Keresteciyan, aynı zamanda, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'in merkez-i umumî reisi olduğu Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde muhasebecilik yapıyordu: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 826.

¹⁹⁸ Samih Nafiz Kansu & Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 269.

anlaştırdılar ve bu suretle icap eden yardımları yaptılar. Zaten Pandikyan yaman bir casusdu. Koca İstanbul avcunun içine almış gibi idi şehirde ne kadar subay varsa hepsinin isimlerini nerede oturduklarını ve belkide siyasî arzularını öğrenmişti. Evvelâ millicilerin şefi albay M. Kemalle ilk mülâkat yerini Pandikyan tayin etmişti. Burası İstanbuldaki entelices servisin işgal ettiği binanın karşısındaki birahane idi. Sonra da istihbarat ajanlarıyla konuştu. Ve anlaştı ve hep birden el birliği ile çalışmaya başladılar. Keyfiyeti Yunanlılardan gizlemek için de küçük çapta maddeler yakaladılar ve bazı Türk ajanlarını da tevkif ettiler. Ve faaliyette bulunuyor gibi göründüler. [...] Pandikyan vazifesini yapmış bir insan gibi emniyetle tahliyeden sonra İngiltereye gitmiş ve yine İngilizlere hizmet etmiştir. [...] Pandikyan alelade bir ajan değildi. Mustafa Sagir gibi yetiştirilmişti. Bir çok lisanlarla beraber Türkçeyi de gayet fasih olarak konuşuyordu. Çok merhametsiz, çok zeki ve nükteden, hülâsa mükemmel bir casustu.¹⁹⁹

“Felâh” grubunun reis vekili Yüzbaşı Aziz Hüdayi (Akdemir), *Tan* gazetesinde neşrettiği tefrikasında, Pandikyan’a dair şu cümleleri derc etmiştir:

İstanbulda Entelicens Servis şeflerinden biri de Pantikyan idi. İstihbart ajanları içinde özü anlaşılmiyan, çözülmesi güç tiplerden biridir. Bu, bir casus muydu? Bir yurtsever miydi? ben bir hüküm veremeyeceğim. Yaptıklarının bir kısmını anlatayım da sayın okurlar kendi hükümlerini versinler. Elimde kuvvetli belgeler olmamakla beraber doğru kaynaklardan aldığım bilgilere göre Pantikyan daha Büyük Harpte İngiliz ajanı olarak Bulgaristanda ve Türk sınırları yakınlarında dolaşmış, bir aralık Bulgarlar tarafından yakalanarak Sofyaya götürülüp hapse tıkmış, fakat İngilizlerin, el altından yaptıkları etki, (tesir) ile kurtulmuş ve ondan sonra bir Bulgar ajanı gibi de çalışmıştır. O sıralarda Malinof erk (iktidar) de olduğundan onun içli dışlı bir aracı (vasıtası) olmuştu. İngiliz hizmetinden çekilmiş olduğuna göre iki yüzlü, yahut gerçekte, Entellicens hesabına çalışıyordu. İşgalde İstanbula geldi ve Entellicens Servisin (Gizli Deniz İstihbaratı) şefliğini aldı. Pantikyan kurumu Galatada İstavropulos hanının birinci katını işgal etmekte idi. Hizmet alanı genişti. Yalnız Galataya ve deniz işlerine değil, Trakya'dan Bulgaristanın içine ve İstanbulun hemen her tarafına karışıyordu. Orduda çok önemli bir mevki vardı. İşgalin ilk zamanlarında, yani 336 nihayetine kadar Pantikyan candan bir İngiliz ajanı olarak çalışmıştır. Maltaya sürülenler bunu pek iyi tanır. Çünkü kimlerin sürülmesi lâzım geldiğini belit (tayin) eden, listesini yapan ve evlerinden alarak İngilizlere teslim eden Pantikyanın kendisi idi. O sıralarda Anadolu'ya gidecek subay ve işyarlara gönüllü, eratın gözönünde tutulması, yakalanması, hapse tıkmaları işlerinde de en başlı rolleri Pantikyan oynamıştır. Anadolu'ya ilk defa silâh ve cephaneye götüren (Ümit) vapurunu Kızkulesi önünde tutturarak, içindekileri aldırarak, silâh ve saire kaçırıcılara korku ve durgunluk veren Pantikyan idi. Pantikyanın deniz ve kara casusları, her din ve ulustan olmak üzere, (80) den fazla idi. Bunların en önemlileri şunlardı: Terzi Mehmet, Çerkes Ragıp, Tayyar, Hafız Cemal... İngilizlerden Pantikyanın en candan dostu ve güvencileri Binbaşı (Hey), Yüzbaşı (Benet) ve (Gordon) idi. 337 [1921 (ÖFA notu)] yılına girmek üzereyiz. Müthiş bir İngiliz ajanı olan Pantikyan birdenbire bütün yüreği ve iradesiyle bir Türk adamı oldu. Uzun zamanlar Anadolu işleriyle uğraşan Yarbay (Müşür General) Muğlalı Mustafa Anadolu'ya kaçırılmak üzere Eminönünde Himmet oğlu Bay Hüsnünün (Türkiye ambarı) salonundaki deposuna sekiz sandık mavzer tüfeği yollıyor. Sandıklar çuvalanmak üzere Çakmakçılar yokuşunda çuvalcı İranlı İsmail çağırılıyor ve sandıklar çuvalanıyor. Bu işi bilen yalnız bu üç kişidir. Aradan bir buçuk saat geçmiştir. Depoya kara kuru bir adam gelerek Hüsnüye: -Ben İngiliz polisiyim, diyor, sizi İstavropulo hanında Pantikyan çağırıyor. Kalkın şimdi gideceğiz.²⁰¹

Fotoğraf 5. Pandikyan'ı temsil eden bir çizim.²⁰⁰

Pantikyanın o zamana kadar yaptığı işleri ve İngilizler katındaki kudret ve salâhiyetini bilen Hüsnü bu emirden son derece korkuyor. Ben İngiliz polisiyim diyen adam meğer mütarekeden sonra Türk polisi hizmetine girmek

¹⁹⁹ İhsan İdiküt, *Türk Lavrensleri*, 1953, s. 54, 56. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁰⁰ Tan, 12 Temmuz 1935, s. 4.

²⁰¹ Tan, 12 Temmuz 1935, s. 4.

için çalışan ve bütün mütarekede İngilizlerin en keskin ajanlarından biri olan (Tayyar) idi. Hüsnü mezbaha kasabının yanına katılmış bir kuzu gibi birlikte köprüyü geçerek Pantikyanın huzuruna giriyor. Pantikyan Tayyara emrediyor: -Siz çıkınız! Aradan geçen küçük bir sükül arasında Hüsnünün yüreği evinden fırlıyacakmış gibi çarpıyor. Nihayet Pantikyan soruyor: -Muğlalı Mustafa Beyi tanır mısınız? -Hayır. -Yüzbaşı Ekrem Beyi? -Hayır. -Topçu yüzbaşı Eyübü? -Hayır. -Halbuki siz bunların hepsini tanıyorsunuz. Bunlarla birlikte Anadolu'ya silâh kaçıyorsunuz. Benim hepsinden haberim var. Hattâ şimdi deponuzda sekiz sandık mavzer var ki çuallattınız, göndereceksiniz. -Yanlışınız var. -Ben yanlış iş yapmam ve söylemem. Bunu bana sizin depoda çalışan adam söyledi. Hattâ isterseniz, gelin göstereyim, dedi. Ben: "Haydi sen git, ben icabına bakarım" diye savdım. Oğlum, depoya rasgeleni sokmayın ve yapacağınız işleri biraz daha gizli yapın. Bu kadar söylerim, buyrunuz.²⁰²

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezareti İmalat-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb Durukan hakkında Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan bir vesikada, Pandikyan'a dair şu bilgiler kayıtlıdır:

Pandikyan İngiliz casusudur. O zaman İstanbul'da İngiliz istihbarat deniz kısım şefi olarak vazifedardır.

Bu adam Türkleri çok seviyor. Onlara yardım etmekten zevk alıyor.

Pandikyan ile Eyüp Paşa çok ahabtırlar. Birbirleriyle Bulgarya'da tanışmışlar. İstanbul'da yapılacak herhangi bir şeyden haberdar olur. Teşkilat arkadaşlarına haber vererek derhal onların tutulmamasına veya vaziyetin önlenmesine çalışırdı.

Mesela: Herhangi bir mahalledeki evin basılacağı, cephanelerin tutulacağı haberini alır almaz teşkilata haber verir, hemen oradaki silahlar baskından evvel diğer yerlere kaldırılarak felaket önlenirdi. Bazen de herhangi bir yerde bulunan cephanelerin imhası, denize dökülmesi için İngilizler emir verirler, bu emri Pandikyan teşkilata haber verir; hazırlık yapılır, bunlar sandıklarla Boğaz'a dökülecek yerde Hüsameddin [Ertürk] Bey'in de çalışmasıyla Boğaz'dan çıkar, İnebolu yolunu tutardı.

Bu şekilde giden cephaneler, İngilizlere dökülmüş gibi muamele yapılarak bildirilirdi.

Bazen sandıklar açıkta gelirler. O zaman ardiyeye gelen bu sandıkların üzerine Fransızca "Batum" diye yazılır, üzerine Rus rakamları vurularak ardiyenin arka tarafına istif edilirdi.

Böyle yapmakla herhangi bir baskın karşılanmış olunur.²⁰³

Anlaşıyor ki İngilizler denize döküyor görüntüsü vererek Fransa'dan ve İtalya'dan daha gizli surette TBMM Hükümetine silah ve mühimmat sevkiyatı yapmıştır. Öyle ki mezkur sevkiyatın Sovyet Rusya'dan yapıldığını zannettirecek bir tertibat da söz konusudur.

14 Kasım 1920. *Müdafaa-i Milliye Vekili tarafından Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen 14 Kasım 1336/1920 tarihli bilgi yazısında 4.000'e yakın tüfek ile 5.000.000'a yakın cephane [Sovyet Rusya tarafınca] gönderildiği ancak bunlardan sadece 2.821 adet İngiliz tüfeği ile 2.281 sandık İngiliz ve 60 sandık Alman tüfeğinin teslim alındığı belirtilmektedir. Söz konusu farklılığın sebebi Üçüncü Fırka Kumandanlığından sorulmuş ve zayi olan silah ve cephanelerin bulunması yine bahsi geçen kumandanlığa emredilmiştir. Giresun Müdafaa-i Hukuk reisi Osman Ağa Ruslara gönderdiği bazı hediyeler karşılığında onlardan silah talep etmiştir. Bu talebin sonucu olarak da Bolşeviklerin 9. Ordu Komutanı, Osman Ağa'ya bir miktar silah gönderileceğini vaat etmiştir. Bu bağlamda Tuapse'den Trabzon'a silah ve cephane getirmekte olan motorun Giresun'a uğraması sonucu Osman Bey sonradan yerine koymak kaydı ile 500 İngiliz tüfeği ile 5 Lewis/Lewis otomatik İngiliz tüfeği ve 250 sandık da İngiliz fişeği almıştır. Ancak bu olayda belirtilenden daha fazla silah alındığı ve bunların geri iade edilmesi*

²⁰² Tan, 13 Temmuz 1935, s. 4. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁰³ Koleksiyon Kodu: ED, D[osya]: 79, B[elge] (Gömlük): 1-3; Aktaran: Eyüp Durukan, *Kurtuluş Savaşı Biterken Yahut Cumhuriyete Doğru (1922-1923)*, 2020, s. 485. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda eğer zayi olanlar var ise bu durumun da ortaya çıkarılması için Üçüncü Fırka Kumandanlığının takipte olduğu aynı belgede merkeze bildirilmiştir.²⁰⁴

19 Kasım 1920. İngiltere Harbiye Nezâretinden Hariciye Nezâretine muhtıra: *İtalyanların Türk milliyetçilerine yardım ettikleri anlaşılmıştır.*²⁰⁵ *İngiliz, Fransız ve Yunan istihbarat servisleri, İtalya'nın Ankara ile yakın ilişki kurduğuna dair istihbarat alıyorlar. İtalyanların, Antalya'dan Millî Hareket taraftarlarına, petrol ve silah gönderdiklerine dair ciddi söylentiler ortalar da dolaşmakta.*²⁰⁶

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *İngiliz hükümet başkanı, Avam Kamarası'nda kendisine İngiliz gemilerinin Karadeniz'de ne yaptığının sorulması üzerine, Karadeniz'deki bu gemilerin kalıcı bir şekilde konuşlandığını ve görevinin Türkiye ve Küçük Asya'ya yasadışı yollardan silah taşınmasını engellemek olduğunu söyledi.*²⁰⁷

22 Kasım 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiser Horace Rumbold, Hariciye Nazırı Lord Curzon'a mahmem ve müstacel telgraf keşide eyledi: *Tüm İtalyan kamuoyu Kemalistlerden yanadır. İtalyan ajanların Türk ulusalcılarla temas halinde olduklarına kuşku yoktur. Örneğin, İtalyan Yarbayı Vincenzo Fago geçen Haziran ayında Ankara'yı ziyaret ederek Kemalistlere savaş malzemesi sağlayabileceğini bildirmiş; onlara daha çok yardımda bulunulması için ayrıcalık hakları öne sürmüştü. Kemalist bölgelerinde İtalyanlara birçok kolaylıklar sağlanmıştır. Ayrıca, Kemalist elçisi Galip Kemali ve Yarbay Server Edip uzun bir süreden beri Roma'da bulunuyor ve onlara her tür kolaylıklar sağlanıyor.*²⁰⁸

26 Kasım 1920. Britanya'nın Roma Büyükelçisi Sör G. Buchanan, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *İtalyan Dışişleri Bakanı Signor Contarini, Ankara'ya bir heyet gönderdikleri ve Millî Hareket taraftarlarına silah sağladıkları konusundaki iddiaların Yunanlıların vermiş olduğu yanlış bilgilerden kaynaklandığını ileri sürerek bu iddiaların "lekeleyici" olduğunu açıklamıştır. Bu açıklama karşılıklı güvensizliği daha da artırıyor.*²⁰⁹

28 Kasım 1920. İngiliz ajanı Hindli Mustafa Sagir, "Hint Hilafet Komitesi temsilcisi" olarak İstanbul'dan İnebolu'ya Bahricedit Vapuru'yla muvasalat etti. Beraberinde çok sayıda sahra topu mermisi de bulunuyor. Merasimle karşılanan Sagir, belediye reisinin evinde misafir edildi, İngilizler aleyhine konuştu.²¹⁰ Mustafa Sagir, Ankara'ya gitmeden önce onu Ankara'daki ulusçu liderliğe ulaştırabilecek gizli ulusçu örgüt Karakol'la bir şekilde bağlantı kurmayı başarmıştı.²¹¹

29 Kasım 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Sör G. Buchanan'a telgraf gönderdi. *28 Kasım'da Londra'yı ziyaret eden İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza bugün Curzon'la mülakat etmiştir. Kont Sforza, Mustafa Kemal'e silah gönderdiklerini inkar etmiş fakat Curzon, delillere sahip olduğunu kendisine bildirmiştir.*²¹² Bunun üzerine Sforza, *İtalyan yönetiminin, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılmasından ve Bolşeviklerle Kemalistler arasındaki ittifakı parçalamak amacıyla,*

²⁰⁴ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14 Kasım 1336/1920); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 167.

²⁰⁵ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CXIII.

²⁰⁶ FO, 371/5057, E 14436, Harbiye Nâzırı Churchill'den Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf, 19 Kasım 1920; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 919-920.

²⁰⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.

²⁰⁸ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 185.

²⁰⁹ FO, 371/5058, E 14993, "G. Buchanan'dan Curzon'a 26 Kasım 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 920.

²¹⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 302. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²¹¹ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 160, dipnot 96.

²¹² Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 330.

mümkünse onu İstanbul'daki yönetimin bir üyesi yapmaktan yana olduğunu açıklamış; Bolşeviklerle Kemalistler arasındaki ittifakın, Doğu dünyasının barışı için büyük bir tehlike olduğunu ifade etmiştir.²¹³

4 Aralık 1920. İngiliz Alwyn Parker, 4 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir William Tyrrell'e gönderdiği özel bir mektupta şunları belirtmişti: "... Yakında Yunanlıların Kemalistlerce geri püskürtüleceklerine inanıyorum. Türkiye'nin nüfusunun muhtemelen yüzde 95'i (Hristiyanlar dışında) kalben Kemalist'tir ve Kemalistlerin Avrupalı bir kaynaktan askeri malzeme sağladıkları gerçektir. Öte yandan bizim (İngilizlerin) finanse ettiğimiz Yunan ordusunun subaylarının yeteneksiz olduklarını işitiyoruz. İzmir'deki kahvehaneler, siyasi tartışmalara tutuşan ve birbirleriyle çekişen Yunan subaylarıyla doludur. Yunanlıların dolaylı biçimde müdahaleleri nedeniyle İzmir'in durumu, son 25 yıl sırasındaki durumla kıyaslanırsa, oldukça kötüdür. Pek yakında Kemalistleri İzmir'e yakın yerlerde göreceğimize inanıyorum. Yine kendi görüşümce, Sevr Antlaşması'yla işlenmiş olan en büyük hata, Yunan yönetimini İzmir'le ilgilenmeye sevketmiş olmamızdır. Şimdi bu hatayı düzeltmek için elimize bir fırsat geçmiştir. Bu kötülük ortadan kaldırılabilirse, Kemal, Müttetiklerle derhal bir anlaşmaya varabilir. Bu yapılmazsa, görüşmüş olduğum ve yerel bilgileri olanların da görüşünce Kemal, eninde veya sonunda Yunanlıları buradan sürece ve sonra da Müttetiklere parmak oynatacaktır."²¹⁴

11 Aralık 1920. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyet Üyesi Orconikidze'ye telgraf keşide eyledi. Kemalistlere azar azar gönderilen silah, mühimmat yardımı karşılığında Gümrü'nün boşaltılmasının istenmesini rica ediyor: [TBMM Hükümetine] *Silah teslimatı hiç gecikmeden yenilenmeli, ancak Gümrü eyaletinin (işgal birliklerinden) temizlenmesini ve Kars'a çekilmelerini şart koştuğumuzun da eklenmesi gerekiyor. Silah teslimatı işinin bu şartımız yerine getirilinceye kadar bekletilmeyeceğini, ancak bu isteğimizin en kısa sürede yerine getirilmesini de karşılık olarak beklediğimizi bildirin. Mdivani, Türklere bunun, bir güvenlik işaretinin ve dostluk kurmak arzumuzun ifadesi olduğunu özellikle vurgulasın.*²¹⁵

25 Aralık 1920. Ankara Hükümeti de, silah ihtiyacı gibi, diğer ihtiyaçlarının da İtalya'dan sağlanması için çalışmalar yapmıştır. Meclisin açılmasından sonra Anadolu demiryollarının yedek parçasının İtalya'dan temin etmek için 2 milletvekili İtalya'ya gönderilmiştir. İtalya'ya iki milletvekilinin gönderilmesi hakkında Karahisarısahip Mehmet Şükrü* Bey soru önergesi vermiştir. Bunu cevaplarken, Nâfia Vekili İsmail Fazıl [Cebesoy] Paşa 25 Aralık 1920'de mecliste yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

Anadolu demiryollarının yedek eşyasını mübayâ etmek için mebusân-ı kiramdan Saruhan mebusu [İbrahim] Süreyya [Yiğit] Bey ve Kozan mebusu Dr.Mustafa [Elvan Canteğin] Bey gönderildi. Acaba bunların yerine orada bulunan bir takım mümessillerimizi memur etsek daha idareli olmaz mı idi diye soruyorlar. Halbuki, 23 Ağustos 1336 (1920) tarihinde bu şimendiferlerin yedek almak lüzum-u katisi hiss olunmuş idi ki, bunlar alınmadıkça

²¹³ FO/4903/C 12573; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 107-108. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "Dün Londra'ya gelen İtalya Dışişleri Bakanı Sforza, Lord Curzon'a İtalyan Hükümeti'nin Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılmasından, Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ittifakı parçalamak amacıyla, mümkünse onu İstanbul'daki yönetimin bir parçası saymaktan yana olduğunu açıkladı." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 304.

²¹⁴ Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 192. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²¹⁵ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 258.

* Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü (Koç), bu dönemde Bolşevik taraftarıdır. Karanlık birisidir. Sarıhan'ın belirttiğine göre *komünist* idi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 327-328. Fakat bir başka kaynaktan ifade edildiğine göre, Mustafa Kemal tarafından Ankara'daki Sovyet Rusya'ya merbut komünist teşkilatlara sızdırılmış bir casus-mebus olması kuvvetle muhtemeldir. Mustafa Kemal: "Mehmet Şükrü şahsen bana oldukça sempatik geliyor. Anadolu hareketinin başında onunla beraber çalıştım. O benim gizli teşkilatıma giren birkaç kişiden biri. Oldukça cesur biri. Benimle Erzurum Kongresi'ne geldi. O, belki devrimci bir ruha sahip, fakat kararsız ve yapmacık. Onunla ciddi bir iş yapmak imkansız." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 484-487.

yeniden tâmir edilecek yedek parçası yokdu...Gelelim bu iki zâtın gönderilmesi meselesine: Bunlardan başka mahsusî olarak Anadolu tâmiratı mühendisi Necip Efendi, bir de Eskişehir'den ustabaşı Mustafa Efendi gönderildi. Asıl mütehassis bunlardır. Eşyayı bunlar seçecek ve bakacaklar, muvafık olanları alacaklar. Bu mübayâ zannederim 150 bin Lira'ya baliğ olacaktır. 150 bin Liralık bir mübayâtı yalnız bir Necip Efendi'ye, bir mütehassis veya ustabaşı Mustafa Efendi'ye bu parayı teslim etmeye ben cesaret edemem. Milletin servetini ve her türlü masârif ve varidatını murakabeye memur olan heyet-i âliyenizden iki zâtın bulunması benim için daha ziyade lâzımdır...150 bin Liralık bir işi için gidecek olan bu arkadaşlarımızın sarf edeceği 4-5 bin Liradır.

*Bu komisyonun, İtalya'da iş yapmakta olan komisyoncu Nuri Aziz ve ortakları aracılığıyla satın aldığı malzeme, o sırada Mersin yolu kapalı olduğundan Antalya yoluyla gönderilmiştir. Bu malzemenin çoğu savaşlar dolayısıyla yollarda kalmış, idare bunlarla ilgilenmemiştir. Antalya'da bekletilen malzemenin bir kısmı da Eskişehir'e gelmiş ve vagon içinde Ankara'ya gönderilmiştir.*²¹⁶

Aralık 1920. Azıcık resmî ve fakat gayr-ı calib-i dikkat bir şekilde, Aralık 1920'de Osmanlı payitahtındaki işgalci Fransız askeriyesi Kemalislere mühimmat tedarik etmeye başlar.²¹⁷

Ocak 1921. Ocak 1921'de İstanbul'a muvasalat eden Alman Yüzbaşı Hans Tröbst, müteakib zaman zarfında Ankara'ya azimetle TBMM Hükümeti ordusuna katılacaktır. Tröbst, Düvel-i Müttefikanın TBMM Hükümetine kaçak sevkiyat yaptığı liman hüviyetindeki İnebolu'nun İngilizler tarafından niçin abluka altına alınmadığını anlayamadığını ifade etmiş, TBMM Hükümeti giyindirme dairesinin Müttefik üniformalarıyla dolu olduğunu gözleriyle görmüştür:

Giyim Dairesi eski bir okuldaydı, orada harıl harıl çalışılıyordu, her şeyden önce maksada uygun iş görüyordu. Bütün işi yöneten görünmeyen en sıkı denetim vardı. Elinde bulunla ilgili bir izin belgesi olmadan, kimse bu daireden bir giysi parçası götüremezdi. Bütün ulusların üniformaları burada yığın yığın toplanmıştı. Kullanılmış Alman silah ceketleri, yeşil İtalyan paltoları, "bleu horizon" Fransız pantolonları, haki İngiliz üniformaları, üniformaların kesiminin yapıldığı her renk ve her çeşit kumaş topları, en renkli bir ölüdoğa resmi gibi bir araya gelmişti. Saçı sakalı ağarmış bir astsubay, seçmem için bu sonsuz stoktan bazılarını önüme koydu. Güzel bir koyu yeşil kumaş seçtim, ölçüm alındı; iki gün sonra giyinmişim. Daha sonra, üniformayla körüklü tozluk giyildiği için, bir çift de bağcıklı mükemmel Amerikan ayakkabısı seçtim. Binbaşım sonra başka gerekli tedarikler için kente götürdü; parası benim cebimden çıkmadığı için, her yerde bolca alışveriş yaptım. Gömlekler, iç donlar, çoraplar ve terlikler, kısaca, askerin kurallara uygun donanımı için neler gerekliyse... Refakatçim durmadan art arda papelleri çıkarıyordu...

[..] Yeni askerlerin oluşturduğu büyük birlikler silahlı diğerlerinin gözetiminde, günbegün uzun harekâtlarla Kafkasya taraflarından getiriliyordu. Yüzlerde yaşam sevinci yoktu, ama bu delikanlıların konuşmalarına ve şaşırtıcı bir çabuklukla giydirilmelerine engel teşkil etmiyordu. Bu kalabalıklar için üniformaların ve silahların nereden geldiği benim için olduğu kadar, durumdan daha fazla haberdar olanlar için de bir bilmeceydi. Malzeme ikmali için ana güzergâh olarak Kospoli'den denizyolu söz konusuydu ve kimi Türk kaptanları takdire şayan tedbir, vatan sevgisi ve fedakârlık örnekleri sergiliyordu. Bu hayati öneme sahip kaçak malların girebileceği iki liman Karadeniz'de İnebolu ile Akdeniz'de Antalya idi. Buraya özellikle İtalyanlar durmaksızın savaş gereçleri getiriyorlardı ve ben, Yunanlar ile İngilizlerin neden bu iki deliği bir ablukayla kapatmadıklarına şaşıyordum. Zira genel kaniya göre, bütün Yunan taarruzunun arkasında, Yunan ordusunu özellikle subaylar ve topçularla desteklediği söylenen İngilizler vardı.

²¹⁶ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 345-346. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aittir. 17 Temmuz 1922'de İbrahim Süreyya Yiğit ve Mustafa Elvan Cantekin haklarında TBMM Riyasetine gensoru verilmiştir. "Mebus beyler, İtalya'da devlet kesesinden keyif etmişlerdi. iki tane uyduruk lokomotif parçası almak için giden bu mebus beylere hesap sorulması istenmekteydi." Yiğit ve Cantekin, kendilerini müdafaa etmişler: Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl*, 2006, s. 218-221.

²¹⁷ Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 222.

Genel olarak, İngilizlerin şimdiye dek Kemalistlerin hareketlerine karşı az çok müsamahalı davrandıkları söylenebilir [...]²¹⁸

2 Ocak 1921. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Fransa basını, İtalyanlar tarafından silahlandırılan Türklere karşı Adana'da savaştıklarını, güneyde İngiliz botlarının güvenli bir şekilde devriye gezdiğini; artık yeterince uzayan bu sürecin devam etmesi halinde bölgede akacak Fransız kanı ve harcanacak paradan Fransız hükümetinin sorumlu tutulacağını, dolayısıyla Türk milliyetçilerle doğrudan diplomatik temasın kurulması gerektiğini yazıyor.*²¹⁹

3-4 Ocak 1921. Fransız yetkililer, İtalya'nın TBMM Hükümetine el altından silah, mühimmat, askerî malzeme tedarik ettiğini bildiriyorlar:

Ocak 1921, önemli bir aydır, çünkü bu ayda Birinci İnönü Savaşı ile “düzenli” Yunan-Türk Savaşı başlamıştır. Cephe, İtalyan bölgesine çok yakındır, bundan dolayı İtalya tarafından yapılan tedariklerin Kemalist savunma başarılarına doğrudan ve anında katkı sağladının ileri sürülmesinde haklılık payı vardır. Ancak, genelde olduğu gibi burada da kanıtlar eksiktir. Yıl, Lloyd Triestino'nun “Karlsbad” gemisinin oldukça şüpheli yükleri konusunda bir Fransız ihbarı ile başlamıştır. Yorum ise şudur:

“Küçük Asya'daki İtalyan silah kaçakçıları birçok kez uyarıldı, bunların Mustafa Kemal'i güçlendirmek yoluyla müttefikler için yarattığı tehlike, sonuçta İtalya'nın kendisine büyük zarar verecektir.”

“Corniola” ile yolculuk yapmış olan bir yüksek Fransız görevlisi, gemide 295 Türk askerinin varlığını tespit ettiğini, bunların Kemalistlerin kontrolündeki Antalya'da indiklerini, İtalyan yetkililere aktardığı bu gözlemlerine ise onlardan kaçamak cevaplar aldığını 3 Ocak'ta bildirmiştir. Elçi Buchanan, Fransızların aktardıkları bilgileri yeniden dikkate alarak “Italo-Turkish authorities”in [İtalyan-Türk otoriteler] (bu söylem o zamanın gerçek göstergesidir!) “Karlsbad”a binmiş olan bazı Fransız görevlilerin Antalya'da inmelerini engellediklerini ve bu Fransız görevlilere göre gemiden büyük silah ve mühimmat kasalarının indirildiğini 4 Ocak'ta Roma'dan daha ayrıntılı bir şekilde bildirmiştir. Şimdi o da şunları eklemek durumunda kalmıştır:

... “Karlsbad”ın silah sevk ettiğine dair rapor o kadar üstü kapalıdır ki, bu konuyu İtalyan hükümetiyle görüşmeğe değmeyecektir. İtalyanların Mustafa Kemal'e yardım ettiğine dair alınan raporlar genellikle o kadar müphemdir ki, buradaki Dışişleri Bakanlığı'nın bunları yalanlaması her zaman mümkündür.

Büyük bir olasılıkla Fransız görevlilerine yapılan hakarettten dolayı kızmış olan Fransız mevkidaşı Roux'a göre İtalyan hükümetini sıkıştırmak için yeterince sebebi vardı, fakat Buchanan bundan kuşku duyuyordu. Daha sonraki ihbarlardan sonra, Sforza tarafından olağan yalanlamalar gelmiştir.²²⁰

9 Ocak 1921. Sovyet Rusya vesaikinde belirtildiğine göre 9 Ocak 1921'de 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınmasında kullanılacak 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet de cephan arabası gönderildi. Aynı tarihte Türk misyonu için hazırlanmış askeri teçhizat ve silahlardan sayılarak gönderilenler şunlardır: 2 adet İngiliz topu, bunların ve mühimmatlarının taşınmasında kullanılmak üzere 4 adet cephan arabası ve 2 adet iki tekerlekli araba/vagon, 4.000 adet 33'lü top mermisi ve 970 adet ahşap sandık. Bunların yanı sıra belirtilen tarihte Bolşeviklerin Kafkas Cephesi tarafından Türk misyonu için 33'lü 2.000 adet şarapnel ve 33'lü 2.000 adet bomba (top mermisi) [Lazistan Mebusu] Osman Bey'in adresine gönderildiği ifade edilmiştir.²²¹

²¹⁸ Hans Tröbst, *Mustafa Kemal'in Ordusunda Bir Alman Yüzbaşı*, 2018, s. 113, 117. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²¹⁹ Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 147. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²²⁰ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 267-268.

²²¹ Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 168.

21 Ocak 1921. İtalyan askerî raporu: *Kısa bir süre önce İtalya'dan dönmüş olan İtalyan tüccar Mario Pellegrini, Kemalist orduya çeşitli türden birkaç on bin iç çamaşırı, ayrıca silah ve mühimmat temini için değişik özel anlaşmalar imzaladığını şahsen beyan etmiştir. Anlaşmaları doğrudan eski Maliye Bakanı olan Muvaffak Bey adında biriyle yapmıştır. Şu ana kadar yaklaşık olarak 2000 kıyafet artık yerine ulaşmış olmalıdır. [...] Aynı Senyor Pellegrini, Anadolu'ya gidip Kemalistlerin yanında Yunanlılara karşı savaşmak amacıyla İtalya'da bir gönüllüler derneğinin kurulmakta olduğunu bildirmiş ve kendisiyle birlikte İtalya'dan gelenlerden bazılarının Kuşadası'nda indiğini söylemiştir.*²²²

15 Ocak 1921. Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Bey Çiçerin'e gönderdiği telyazısında yukarıdaki ihtimalleri vurgulayarak, Sovyet Hükümetinden daha fazla silah ve mühimmat istemektedir. Daha önce gönderilen silah ve mühimmatların miktarının oldukça az olduğunu belirten Ahmet Muhtar Bey, bunların arttırılmasını, sevkiyatın hızlandırılmasını ve söz konusu yardımların Moskova Antlaşmasının sonuçlarına bağımlı olmamasını da Çiçerin'den özellikle istemiştir. Ayrıca Ahmet Muhtar Bey, taraflar arasında belirlenen ortak amacın gerçekleştirilebilmesi için İtilaf Devletlerine karşı savaşan Türklere gerekli olan silah ve cephanelerin aciliyetle gönderilmesinin önemini Rus askeri makamlarına bildirmesini de Çiçerin'den talep etmiştir.²²³

İngiltere'nin Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak'ta gönderdiği yazıya, Türkiye'deki İngiliz işgal gücünün yeni Başkomutanı General Charles Harington'un istihbarat şubesi şefi Yarbay W. H. Gribbon'un bir yazısını ve İstanbul'da hazırlanmış olan, H.C./1593 referanslı gizli istihbarat raporunun suretini de iliştiirmişti. Bu raporda, İstanbul'daki merkezi yönetimle Ankara'daki ulusalçı yönetim arasında yapılmakta olan görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Savaş Bakanlığı, ayrıca, şu ihtiyatı da kaydetmişti:

"Ordu Konseyi, bu rapordaki bilginin doğru olduğunu tasdik edemez. Bu bilgiyi, daha önce sadrazamın dairesinde çalışan ve şimdi siyasi konularda yazılar yazmakla uğraşan, iyi aileye mensup ve iyi ilişkileri olan bir Türk sağlamıştır. Kendisi, ulusalcılara karşıt ve İngiliz yandaşıdır. Bilgiyi nasıl sağladığını söylemeyi reddediyor, ama geçmişte sağlamış olduğu bilginin yüzde 80'inin doğru olduğu saptanmıştır. Daşnak (Ermeni) Derneği'nin tanınmış bir üyesi olan bir Ermeni, bu bilgiyi sağlamada araç olarak kullanılmaktadır... Ordu Konseyi'nin görüşü şudur: Bu rapora inanılırsa, İstanbul'daki Türk yönetimi, ulusalçı yönetimin, siyasi durumu açıkça anlamasına yardımcı olmak amacıyla gerçekten epey gayret harcamaktadır. İstanbul yönetimi, vakit geçtikçe, Bolşevik Rusya'nın Anadolu'daki etkisinin egemen olmasından korkmaktadır; esasen bu tehlikeyi, aralarında Mustafa Kemal de bulunan ulusalçı partinin kimi önderleri de anlamışlardır ve bundan kaygılanıyorlar... Ayrıca, ulusalcıların mali durumu gittikçe kötüleşiyor ve bu, Rusya veya Müttefiklerden sağlanacak yardımla çözümlenebilir. Müttefikler, Mustafa Kemal'le herhangi biçimde bir anlaşmaya varmak için yakında harekete geçmezlerse, Türkiye, Bolşevik Rusya'nın kucağına sürüklenecektir; bu da hem Mustafa Kemal'i üzecek, hem de Müttefikler açısından felaket olacaktır."²²⁴

16 Ocak 1921. Bolşeviklerin Kafkas Cephesindeki askeri teçhizat depolarından 16 Ocak 1921 tarihinde dört vagon ile şu cephaneler gönderilmiştir: 2 adet 33'lü İngiliz topu, bunların taşınması için 2 adet iki tekerlekli araba ve 2 adet cephane vagonu, koşum takımları, top mermisi ve çeşitli mühimmatların taşınması için 200 adet sepet, çeşitli araç-gereçlerin taşınması için 8 adet sandık/kutu, 2.000 adet 33'lü

²²² USSME, E-3, 33/7, Carossini raporu; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 266-267.

²²³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 97, List: 17 arka sayfa; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, 2021, s. 136-137.

²²⁴ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 204-205. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*bomba (top mermisi), 2.000 adet 33'lü şarapnel ve silah, cephane ile çeşitli araç-gereçlerin taşınmasında kullanılmak üzere 998 adet ahşap sandık.*²²⁵

22 Ocak 1921. 22 Ocak 1921 tarihinde Tuapse'den Trabzon'a 43 sandık cephanesi ile birlikte 198 İngiliz tüfeği, 200 Rus el bombası, beş kutu kapsül, 99 adet 12 cm'lik top mermisi, 10 sandık tıbbi malzeme, hastanelerde kullanılmak üzere 3.692 adet yatak çarşafı, 3.761 yastık kılıfı, 3.440 don ve 3.496 adet gömlek sevk edilmiştir. Daha önce Trabzon'a ulaştırılmış olan 6 adet Rus topu ile diğer silah ve cephanelerin İnebolu'ya gönderilmek üzere motorlara yüklenmekte olduğu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine yazılmıştır.²²⁶

23 Ocak 1921. ATASE arşivindeki 23 Ocak 1921 tarihli bir vesikada belirtildiğine göre Ocak ayı başından itibaren Tuapse'den Alman cephanelerinin gönderildiği ancak buradan gönderilen silah ve askeri teçhizatların zayiata uğradığı ve bir kısmının da başkalarının eline geçtiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu hususta gereken sıkı takibatın yapılması merkez tarafından vurgulanmıştır.²²⁷

24 Ocak 1921. TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekili Mirliva Kâzım (Özalp), Roma mümessili Câmi'ye (Baykurt) cevabî telgraf gönderdi: *Mübayaâ edilecek silah ve cephanenin orduda ekseriyetle bulunan Alman ve Osmanlı mavzer ve tüfeklerinden olması şayan-ı arzudur. Bu mümkün olmazsa, Avusturya, İtalya, Fransa ve İngiltere tüfek ve bunların fişeklerinden olması ve bol miktarda cephanelerinin de temin edilmesi ve yalnız bir cinsten olması mercudur. Ayrıca, Müdafaa-yı Milliye Vekili, İtalya'dan uçak ve malzemesinin alınmasının ne derece mümkün olacağını sormuş ve satın alınacak uçak ve silah ve cephane için Antalya'ya 300 bin Lira gönderildiğini ve bununla ilk aşamada acilen tüfek ve cephanesinin alınmasını rica etmiştir. Sevkiyat meselesine gelince, gönderilecek tüfek ve cephanenin Silifke'ye ihracının muvafık olmadığını fakat Antalya civarının tehlikesiz olduğunu belirtmiştir.*²²⁸

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Buna göre, İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Maliye Müşaviri Sör Adam Block'un Anadolu'daki durum hakkında çeşitli ciddi kaynaklardan alınan bilgiler ışığında hazırlamış olduğu malî raporun bir özetini, meslekdaşı Defrance'ye takdim etmiştir. Rapor özetinde Müslümanların Mustafa Kemal'den yana oldukları, Kemalist yönetimin İstanbul yönetiminden daha iyi olduğu, mali durumunun düzeldiği ve ekonomisinde gelişme olduğu belirtiliyor. Ancak İngilizleri endişelendiren en önemli konu Ankara Hükümeti'nin Sovyetler'le olan ilişkileridir. Sovyetler'den aldıkları 2 milyon lira tutarındaki para yardımının yanı sıra Ermeni ve Rus sınırından, ayrıca İstanbul ve Antalya'dan yapılan silah, cephane ve savaş malzemesi yardımı İngilizler tarafından biliniyor. Her ne kadar Mustafa Kemal "Bolşevizme karşıyım" diyorsa da İngilizler buna inanmıyorlar, tam tersine Bekir Sami'nin "Kemalistlerle İtilaf Devletleri arasında bir antlaşma imzalanmadığı takdirde Bolşevikler milliyetçilerin efendisi olacaklar" yolundaki sözlerine büyük önem veriyorlar. Defrance, telgrafın sonunda, bu memorandumu Ankara Hükümeti'nin idari, mali ve askeri alanlardaki ilerlemelerini göstermesi bakımından ve bu konularda şimdiye kadar kendisine verilen bilgileri doğrulaması açısından ilginç bulduğunu yazıyor.²²⁹

²²⁵ RGASPJ, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 10; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 163.

²²⁶ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (24 Ocak 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

²²⁷ ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek No: 150, Belge No: 1, (23 Ocak 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 187.

²²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi, K.130, D.1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 320.

²²⁹ Chateau de Vincennes, 7 N 3212, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 107, dipnot 43. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

25 Ocak 1921. *Washington'dan Lord Curzon'a 25 Ocak 1921'de gönderilen bir yazıda, Ankara Hükümeti'nin ihtiyacı olan silah ve cephanenin İtalyan firmaları tarafından temin edildiği bildiriliyor. Akabinde, Britanya, İtalya'nın dikkatini bu hususa çekiyor.*²³⁰

4 Şubat 1921. *4 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Hükümetinin Kafkasya'daki silah ve cephane Komisyonu başkanına Tuapse'de bulunan Türk temsilcisinin adresine 4.100.000 Alman tüfeği mermisi ve 1.733 adet Alman tüfeği gönderilmesi yönünde talimat verilmiştir.*²³¹

Fransız Albay Rougier'den Fransız General Charpy'e askerî istihbarat raporu:

Türk subaylarının Anadolu'ya hareketi, Mustafa Kemal'in adamlarından oluşan 8 üyeli bir komisyon tarafından düzenleniyor; hareket için gerekli bütün işlemleri bu komisyon yerine getiriyor. Komisyon, Hükümet'le ve Şirket ile uyuma içinde. Seyr-i Sefain parasız geçiş sağlıyor. Yolculuk bedelleri ilgililere komisyon tarafından ödeniyor. Ancak, Seyr-i Sefain'le yapılan yolculukların Müttefiklerarası kontrol altına alınması üzerine şu son günlerde ortaya çıkan zorluklar yüzünden, yolculuk artık Lloyd Triestino'nun gemileriyle yapılıyor Komisyon ile İtalyan Şirketi arasında bir anlaşma yapıldı ve İtalyanlar her on günde bir Karadeniz limanlarına kalkacak bir gemi tahsis etmeyi kabul ettiler. Başkalarının Anadolu'ya geçmekte bir çıkarı olmadığı için yolcuların çoğunluğunu subaylar oluşturacak. 3 Ocak Pazartesi günü Lloyd Triestino'nun *Praga* gemisi Karadeniz'e doğru İstanbul'dan ayrıldı. Kıyı komutanı, İtalyan Yüksek Komiserinden, çok sayıda Türk subayının gemiye bindirilmesi yolunda bir emir aldı. Komutan subayları 13 no'lu kamaraya yerleştirdi ve kamaranın kapısına "Kaptan için rezerve edilmiştir" yazılı bir ibare kondu. Sözkonusu subaylar, Erkân-ı Harbiye'den bir general ve iki albay, iki piyade ve iki de topçu albayıydılar. Yanlarında iki bavul dolusu cephane vardı.²³²

6 Şubat 1921. *6 Şubat 1921 tarihinde Orconikidze'ye gönderilen telgrafta Türkiye'de Sovyet Rusya'ya karşı tutumunun kötüleştiği fakat İtilaf Devletlerine karşı tutumun pozitif ve doğru evrildiği belirtilmiştir. Türklerin Batı Cephesinde sıcak savaş içerisinde olmaları dolayısıyla ordunun durumunun yetersiz olduğunu ileri sürdükleri, gönderilecek malzemelerin ise arttırılmasını ve hızlı bir şekilde sevk edilmesini istedikleri bahsi geçen telgrafta açıklanmıştır. İngilizlerin Türkleri kendi saflarına çekme çabalarını öğrenen Sovyet temsilcileri, Türklerin İtilaf Devletleri ile anlaşma ihtimalini göz önünde bulundurarak gönderecekleri silah ve askeri teçhizatların kendilerine karşı kullanılmasından da endişe etmişlerdir. Bu sebeple zaman zaman silah gönderimini durdurmak ya da ertelemek gibi hareketler de bulunmuşlardır. Fakat Türkleri tamamen gözden çıkarmak menfaatlerine aykırı olduğundan söz konusu hareketler kısa süreli olmuştur.*²³³

11 Şubat 1921. *Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a 11 Şubat'ta gönderdiği yazıya, İngiliz Askeri Ataşesi Albay E. S. Hoare Nairne'in, 8 Şubat'ta Atina'da, Yunan ordusunda Fransız misyonu başkanı olan General Gamat ve Yunan Genelkurmay Başkanı General Aleksandros Pallis'le yapmış olduğu söyleşiyle ilgili raporun bir suretini eklemiştir. Bu raporda şunlar da belirtilmiştir:*

"...General Gamat'ın görüşünce, Yunanlılar, Mustafa Kemal'i savaş sırasında yenilgiye uğratarak onu bir anlaşmaya varmaya zorlamak konusunda karamsardır... Ona göre, Yunan ordusunda hoşnutsuzluk vardır. İzinli olan birçok asker izinleri bitince askere dönmüyorlar. Son 12 ay sırasında Yunan ordusundan 15.000 asker kaçmıştır. Ayrıca, orduda hastalık, daha çok grip başlamıştır. Yunan ordusunda mali, taşıt ve malzeme sağlama sorunları bir yana, Küçük Asya'daki Yunan ordusu Mustafa Kemal'i Yunanistan lehinde bir karar almaya zorlayacak güce sahip değildir."

²³⁰ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 330.

²³¹ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 95, List: 42; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 190.

²³² Fransız Askerî Arşivi (FMA), 20N1110 C/42 Dos5; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 182-183. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²³³ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 20; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 182, dipnot 1141.

General Pallis'in anlattığına göre, askeri nedenlerden ve hava şartlarından dolayı Yunan ordusunun Küçük Asya'da harekâta geçmesinin ilkbahara ertelenmesi öne sürülmüştü; ancak Yunan yönetimi, siyasi nedenlerden dolayı Kemal'e karşı hemen harekâta geçilmesini istiyordu. Bu nedenle, ileri harekâta geçmek için tüm hazırlıklar yapıyordu... Albay Pallis'in görüşünce, Yunan ordusu Kemal'i yenecek güce sahipti ve bu ordunun amacı, Kemal'i kesinlikle yenilgiye uğratarak güçsüz bir duruma getirmektir. Onun görüşünce Türk ordusu pek güçlü değildi. Mustafa Kemal malzeme nakli için hayvanlara sahip değildi ve bu sahada demiryoluna dayanıyordu; dolayısıyla, Yunanlılar Afyonkarahisar ve Eskişehir'i işgal ederlerse, ulusalcıların askerleri Ankara ve Konya'da iki gruba bölünecekti. Konya'daki Türk askerleri arasında memnuniyetsizlik vardı ve onlar Ankara'dan kesilirse dağılacak ve hatta Kemal'e karşı koyacaklardı. Bundan sonra Ankara'nın ele geçirilmesi kolay olacaktı ve bu da Mustafa Kemal'i başlıca depolarından yoksun bırakacak ve kendi askerlerini toplanamayacakları bir bölgeye sürecekti. Bu durumda İtalyanlar Türklere malzeme sağlamada güçlüklerle karşılaşacaklardı. Taşıt vasıtaları eksikliği nedeniyle Rusya da onlara yardımcı olamayacaktı. Bu durumda Kemal'in askerleri eriyip gidecekti...

Son olarak Pallis, Yunan ordusunun bu operasyonları başlatmaya hazır olduğunu belirtmişti. Onun görüşünce, Müttefikler Anadolu'daki Yunan bölgesini genişletirlerse, bu, onların yararına olacaktı. Ancak Pallis, Yunanistan'ın manevi, maddi ve özellikle mali desteğe gereksinimi olduğunu vurgulamıştı.²³⁴

20 Şubat 1921. ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Bolşevikler, Londra Konferansı süresince Milliyetçiler'le irtibat kurmak ve yardımcı olmak için Kafkaslar'da konuşlandı. Ermeniler, İngilizlerden yardım istedi. Mustafa Kemal, İzmir'de Yunanlılarla olan mücadeleyi yönetmek için Bolşeviklerden ciddi miktarda silah ve cephane temin ederek ordusunu güçlendirmiştir.*²³⁵

24 Şubat 1921. Londra'da bulunan TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmî (Baykurt), TBMM Hariciye Vekâletine şifreli telgraf gönderdi: *İtalya'dan silah satın alarak ihraç etmek için Kont Sforza'nın iznini almış bulunuyoruz. [S]ize daha önce de bildirdiğim gibi, Alman Mauser tipi silahlar için 20 Milyon ile 30 milyon arasında küçük çapta mermileri satın alabilmemiz için, uzun süreden beri dilemekte olduğum gerekli parayı ivedilikle gönderiniz. Konferans sona erdiğinde, elimdeki parayla Alman Mauser mermileri almak için derhal Roma'ya gideceğim.*²³⁶

*Yurt dışında bulunan İttihatçı önderlerinden Enver Paşa, Moskova'dan 24 Şubat 1921'de Anadolu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği mektupta şunları yazmıştır: "Ruslar, Moskova'da eğer Almanya'dan kendilerine silah vesaire gelmezse Anadolu'ya da muaveneti tezyid edemeyeceklerini söylediklerinden Berlin'e avdet ettim. Giderken Moskova bana İtalya'dan derhal bu husus için bir milyon Lire İtalyan frangının mahallinde hazır olduğunu ve diğer hususlar için de sormaya hacet kalmadan istenildiği kadar para verileceğini vaad etmişti. Berlin'de İtalya'dan da Edip [Servet Tör] Bey'i çağırarak -çünkü o Anadolu nâmına o vakitler iş yapıyordu- silah meselesini görüştük. Câmî Bey'in hassaten fişek vesaire hakkındaki telgrafları da gönderildi. Tedarik edilen 60 bin fişek kapsülünü Roma tariki ile sevk ettirdim.*²³⁷

Şubat-Mart 1921. İtalya ile TBMM Hükümeti arasında silâh kaçakçılığı vuku buluyor:

I. İnönü Savaşı'nın ardından İstanbul Yunan Yüksek Komiseri İtalyan gemilerinin İnebolu üzerinden Milliyetçilere askerî malzeme temin ettiğini ileri sürdü. İngiliz basınında da buna dair haberlere rastlanıyordu. İtalyan yetkililer bu iddiaları yalanlasalar da İngiliz istihbarat servisi, TBMM ile İtalya arasında silah ticaretine dair telgrafları deşifre etmek suretiyle hakikati öğrendi. Ancak yüksek ihtimalle Müttefikler arası dengeleri daha da bozar düşüncesiyle kaçak silah ticaretine dair delil niteliğindeki bu bilgi İngilizler tarafından ifşa

²³⁴ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 219-220. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²³⁵ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 209.

²³⁶ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 320-321.

²³⁷ Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s. 94-95; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 320-321, dipnot 21.

edilmedi. Bu süreçte Yunan kaynakları, Aldo adlı İtalyan bandıralı bir geminin Zonguldak'ta bulunan Milliyetçilere askeri malzeme götüreceğini ihbar ettiler. Hakikaten de Müttefik deniz polisi tarafından yapılan aramada bahsi geçen gemide 47 balya üniforma ve 32 kutu fişek bulundu. Ancak İtalyan Hükûmeti sorumluluk kabul etmeyerek bahsi geçen malzemelerin kaçak olarak Milliyetçilere nakledildiğini açıkladı. İngilizler ise bu olayın üzerine daha fazla gitmediler.²³⁸

2 Mart 1921. Roma'daki Fransız Büyükelçi Barrere, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'a rapor gönderdi: *İtalyan gemilerde Kemalist birliklerin taşınmasına devam ediliyor.*²³⁹

9 Mart 1921. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe rapor kaleme aldı. Rapora göre Crowe, *Kemalist delegelerin İtalyanların silah yardımları konusunda kendilerine övündüklerine dair 9 Mart 1921'de De Martino'yu uyarmış ve Sforza'dan gelecekte bile Kemalistlere yardım etmeyeceğini gösterişli bir biçimde beyan ederek en son yaptığı yalanlamasını geri almasını talep etmiştir.*²⁴⁰

18 Mart 1921. 18 Mart günü boyunca Batum'da Türk ve Revkom birlikleri arasında çarpışmalar devam eder. Orconikidze ise Jlob'a yoluna devam etmesini yazdıktan sonra Karabekir'e uzun bir protesto gönderir ve aynı zamanda Türkiye'ye yapılan silah yardımının durdurulması için emir verir. 18 Mart'ta Moskova Anlaşmasının haberi Ankara'ya ulaşır, oysa Batum'da çarpışmalar devam etmektedir.²⁴¹

23 Mart 1921. İtalyanların TBMM Hükûmetine silah, mühimmat ve askerî malzeme gizli sattıklarına dair ihbarlar alabildiğine sıklaşmıştır. 23 Mart'ta meslektaş İngiliz Yüksek Komiser Rumbold'un önündeki "Aldo" ve "Cleopatra" gemileriyle ilgili ihbarları yalanlama sırası Garroni'deydi ve söz konusu yalanlama iç çamaşırlarla ilgili olduğundan dolayı, Garroni karşı atağa geçmiştir:

Müttefiklerin askeri otoriteleri, Anadolu ile yapılan ticaret için "savaş kaçakçılığı" terimini kullanıyorlar. Anadolu'ya gönderilen malları gözetimlerinde tutuyorlar. Bana göre bu olaylar Anadolu ile yapılan ticareti engellemektedir. Bunu size bildirmeyi görev sayıyor, değerlendirmeyi de siz Ekselanslarına havale ediyorum. Sanırım Türkiye'nin limanlarında nakledilen mallar konusunda (ne genel ne de özel) kuşku ve engellemeye gerek yoktur. Gözetim servisinin bu engelleyici tutumu nakliyata "savaş kaçakçılığı" adını verenleri bir şekilde korumak anlamına geliyor. Bu da Anadolu'ya mal gönderen tüccarlara karşı haksızlık ediliyor demektir. Bu koşullar doğrultusunda Anadolu'ya giden mallar için yapılacak kontrollerin gerekli olduğunu kabul etsek bile, Rusya'nın Karadeniz kıyılarıyla ticaret yapmak üzere Yüksek Konsey'in imzaladığı benzer anlaşma ve yaşanan sonuçlara bakılarak, hiç değilse "savaş kaçakçılığı" terimi yerine daha normal bir anlamla sınırlandırılarak bu ticarete "silah ve malzeme ticareti" adı verilebilirdi.²⁴²

Yunan *Politeia* gazetesi yazıyor: Kemal'in savunmasını Fransız subaylar organize ettiler: Yakalanan esirlerin itiraflarına göre, Eskişehir'deki savunma tahkimatları Fransız subaylar tarafından organize edildi, Afyonkarahisar'daki depolarda ise Antalya'dan gelmiş beş yüz İtalyan askeri üniforması bulundu.²⁴³

24 Mart 1921. Müttefikler muhtelif savaş malzemelerinin ihracatına yönelik yeni bir liste hazırladılar ve eski listeyi feshettiler. Böylece İngiliz şirketlerinin Kemalistlere uçak, tank ve kara ordusu için gerekli malzemelerin satışını hukuki olarak sağlamıştır.²⁴⁴

²³⁸ H. Rumbold'dan M. Garroni'ye 2 Mart 1921, Garroni'den Rumbold'a 23 Mart 1921, WO, 32/5775, No. 32A ve B; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 234-235.

²³⁹ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 268, dipnot 50.

²⁴⁰ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 271.

²⁴¹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 220. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁴² Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 272.

²⁴³ Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 474, 870, sonnot 864. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁴⁴ Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 539.

27 Mart 1921. İtalya'nın Antalya Konsolosu Inigo Ugo Faralli; İstanbul'daki İtalyan Büyükelçi Camillo Garroni'ye, Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza'ya mektub gönderdi:

...Kemalistlere yaptığımız her yardımın müttefiklerimizin önünde bizi kötü olarak göstermesinin ötesinde, ki onlar bunu görmezden gelemez, doğrudan zararlı olduğunu ikna oldum.

Bugün Kemalist orduya temin ettiğimiz silahları kısa bir zaman içerisinde bizlere doğrultulmuş olarak göreceğiz. Ve sadece Yunanlıları denize dökmek için kullanılsalar bile, bölgedeki etkimize büyük bir darbe indireceklerdir.

Yunanlıların Anadolu'daki varlığı gereklidir ve ayrıca onların zayıf olmamaları da gereklidir, aksi halde Türklerin bize ihtiyaçları kalmayacaktır.

Gerçekten de bir Yunan ilerlemesinin [...] bu bölgenin tarafımızdan ele geçirilmesini epeyce kolaylaştıracağına inanıyorum, çünkü Türkler sadece Yunan işgalinden kurtulmak için bizim işgalimizi arzulayacaklardır.²⁴⁵

28 Mart 1921. Selanik'de münteşir Sabataycı *Yeni Asır* gazetesinin haberi: *Şubat sonlarına doğru İtalyan vapurları Selçuk'a, Kemalist ordu için mühimmat ve savaş malzemesi ihraç etmiştir. [...] 22 Şubat'ta İnebolu'ya giden İtalyan gemisinde yapılan aramada askerî elbiseler ve ayakkabılar bulunmuştur.*²⁴⁶

2 Nisan 1921. *Antalya'dan 2 Nisan 1921'da yazılan bir rapora göre; Ankara Hükümeti, Mario Pellegrini isimli İtalyan silah tüccarından 250 bin Türk lirası karşılığında 25 bin Mavzer tüfeği, 500 makinalı tüfek ve 80 top satın almıştır.*²⁴⁷

*Sovyetlerden Türkiye'ye gönderilen silahlar gelmeye devam ediyor. Bugün, 2.500 sandık Alman ve Avusturya piyade cephanesi, Tuapse limanından İnebolu'ya gönderildi.*²⁴⁸

5 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Yunan Fevkalâde Komiseri Votsis; Fransa'nın ve İtalya'nın Mustafa Kemal'e silâh ve cephane satarak ordu kurmasına yardım ettiklerini hatta subay bile gönderdiklerini bildirmiştir.²⁴⁹

²⁴⁵ *Affari Politici* (AP), 7780-1091/81, Faralli'den Garroni'ye, İtalya Hariciye Nezâretine ve Rodos'a; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 221-222. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Igino Ugo Faralli'nin İstanbul'daki İtalyan Büyükelçi Camillo Garroni'ye göndermiş olduğu mezkûr rapordan anlaşılıyor ki İtalyanlar Mustafa Kemal'e şu şartla silah-mühimmat temin ediyordu: Sadece ve sadece Yunan'ı Anadolu'dan çıkartmak için. Nitekim Ağustos-Eylül 1922 tarihli Kontrollü Büyük Taarruz'un somut şekilde isbatlayacağı vechile Müttefiklerin hibe ettiği ve sattığı esliha-mühimmat sadece Yunan'a karşı kullanılacaktır.

²⁴⁶ *Yeni Asır*, 28 Mart 1921, s. 2; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 320, dipnot 21.

²⁴⁷ *USSME*, E3-33/7; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 317.

²⁴⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 476.

²⁴⁹ "Yunanların bir iddiası da Milliyetçilerin Fransızlardan, bilhassa İtalyanlardan silah ve cephane satın alarak ordularını güçlendirmeleriydi. Votsis, son zamanlarda Toronto'dan üç geminin askeri malzemeyle birlikte Antalya'ya gittiğini ve ayrıca iki Fransız ile üç İtalyan subayının Eskişehir'de Milliyetçilere hizmet ettiğini ve Türklerin cesetleri arasında üniformalı bir Fransız subayının bulunduğunu da ileri sürdü." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 229. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold da, 5 Nisan'da Lord Curzon'a gönderdiği yazıda aynı bilgiyi vermiş ve şunları eklemişti: ... *İstanbul'daki Yunan yetkililerinin söylediklerine göre berkitici güçler gelince Yunanlılar yine ilerlemeye başlayacaklardır... Dün Yunan Yüksek Komiseri Votsis'le görüşüm. Yunanlıların birçok kayıplar verdiklerini kabul etti. Onun anlattığına göre, İnönü'de bir alayın tüm subayları yaşamlarını yitirmişlerdir... Votsis'in iddiasına göre, Kemalistler Fransızlarla İtalyanlardan yardım almamış olsalardı harekât şimdi sona ermiş olacaktı. Yine onun iddiasına göre İtalya, Türk ulusal akımı önderlerine silah ve mermi sağlamıştır... Ancak Kemalistler de birçok kayıplar vermişlerdir." Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 243. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.*

ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışışleri Bakanına rapor gönderdi: *Bir İngiliz generalinin komutasında İzmit'te bulunan bir Yunan tümeni, İngiliz komutanının emirlerini dinlemeyerek saldırıya katılmıştır.*²⁵⁰

6 Nisan 1921. Selanik'de münteşir *Yeni Asır* gazetesinin haberine göre İtalya, yaptığı resmî bir açıklamayla milliyetçilere silah ve mühimmat yardımı yaptığını yalanlamıştır.²⁵¹

10 Nisan 1921. 10 Nisan 1921 tarihinde Rus bandralı bir motorun yaklaşık yüz ton kadar silah ve cephane yüküyle Ünye'ye geldiği belirtilmiştir.²⁵²

ABD matbuatından *Evening Star* gazetesinin aktardığına göre Yunan yetkililer bu beklenmedik Türk direnişini Kilikya bölgesinden gelen takviye kuvvetlere ve Türklerin İtalyanlar tarafından yardım almasına bağlıyorlar.²⁵³

21 Nisan 1921. Yunanistan Hariciye Nâzırı Baltazzis, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'yle görüşüyor. *Fransa ve İtalya'nın Milliyetçilere* [Mustafa Kemal'e] *silah satarken İngiliz Hükûmeti'nin kendilerine* [Yunanistan'a] *askerî malzemelerin satışını yasaklayan kararını eleştirdi.*²⁵⁴

ABD'nin Roma Elçisi Johnson, ABD Dışışleri Bakanına telgraf keşide eyledi: *Buradaki Kemalist temsilciliği sekreterinin benim özel sekreterime haber verdiğiğine göre, Ankara Hükûmeti Kemalist temsilciliğine, Küçük Asya'dan Yunanlılara karşı Türk Milliyetçi birlikleri tarafından kullanılmak üzere Almanya'dan iki yüz araba dolusu silah ve cephane satın alınması ve İtalya yoluyla gönderilmesi konusunda telgraf çekmiştir. Aynı kaynağa göre Kemalistler, silah satın almak için İtalyan Hükûmetiyle dostça ancak sonuçsuz görüşmeler yürütmektedir. Bu haberin ve Bolşevikleştirilmiş geniş bir Kemalist ordusunun Enver Paşa komutasında Ortadoğuda İngilizlere karşı kullanılmak üzere Rusya'dan Erzurum'a geldiği yolundaki basın haberlerinin doğru olduğuna inanılmaktadır.*²⁵⁵

27 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem surette yıllık rapor arz etti. İtalyanlar, TBMM Hükûmetine yardım ediyor:

[..] Ateşkes sonrasında yüklü miktarda silah ve cephane Müttefik yetkililerinin denetiminden kaçırılmış olmalı ki, bu yönde bir eksikliklerinin olduğu hakkında herhangi bir işaret yok gibidir. Bolşeviklerin ve İtalyanların bu konuda bazı desteklerde bulunduklarına dair haberler alınmaktadır. [..]

Özellikle Milli Mücadele'ye yakın devlet adamları ve politikacılar, İtalya'nın bir yandan İstanbul Hükûmeti'ne şirin gözükmeğe gayret ederken diğer yandan da Ankara Hükûmeti'ne karşı dostane tavırlar takınmasını bir çelişki olarak nitelendirmiyor ve İtalya'yı lüzumlu bir dost olarak kabul ediyorlardı. Öte yandan İtalyanların da kendilerine mali ve ekonomik avantaj sağlama hevesleri Fransızlardan aşağı kalmıyordu. İtalyanlar, Yunanistan'a karşı besledikleri husumetten dolayı hem İstanbul'da hem de Ankara'da övgüyle karşılanıyorlarsa

²⁵⁰ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 110.

²⁵¹ *Yeni Asır*, 6 Nisan 1921, s. 2; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 331. "İtalya, bir yandan Ankara Hükûmeti ile silah ticaretini sürdürürken Müttefiklerinin gösterdiği tepkiden de rahatsız olmuştur."

²⁵² ATASE, İSH, Kutu: 574, Gömlek: 98, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 193. "Başka bir belgede aynı motorun yükünün Alman ve Avusturya tüfek ile cephanelerinden oluştuğu ve yükünün 90 ton olduğu ifade edilmiştir." [ATASE, İSH, Kutu: 760, Gömlek: 159, Belge No: 1, (11 Nisan 1337/1921); akt., Çakıcı, 2021, s. 193].

²⁵³ Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 173.

²⁵⁴ Granville'den Dışışleri Bakanlığı'na 22 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 33C; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238.

²⁵⁵ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 113-114.

da, bu konumlarını sürdürebilmeleri ancak Türklerle aynı dilden konuşmayı sürdürdükleri müddetçe mümkün görülmektedir.

[..] Açık bir şekilde Milli Mücadele'ye destek vermiş olan İtalyanlar Ankara Hükümeti'nce bir dost olarak görülüyordu. İtalyan resmi makamlarının Ankara'ya verildiği iddia edilen desteği inkâr niteliğinde yaptığı açıklamalar, bu politikasının Kemalist yanlısı bir eğilim sergilediği gerçeğini değiştirmemektedir. Milli Mücadele hareketiyle irtibat halinde olan ve fiilen savaşta olmasına rağmen düşman muamelesi görmeyen tek Müttefik İtalya'dır ve Ankara ile Batı Avrupa arasındaki temel bağlantı Antalya'dan geçmektedir. İtalyan Hükümeti'nin hiç de yabancı olmadığı faal bir haberleşme kesintisiz sürmektedir. Türklerin İtalyanları bir dost olarak görmelerinin altında, İtalya'nın hoşgörülü tavrı ve Yunanlılar ile olan çekişmelerinin yanı sıra, Anadolu'daki emellerinin görüntü itibarıyla toprak edinmekle ilgili olmaması ve Roma farkında olmasa bile, İtalyanların zamanı geldiğinde Anadolu topraklarından kolaylıkla çıkarılabileceğinin düşünülmesi yatmaktaydı. Kendi adına İtalya ise ticari alandaki etkinliğini perçinlemek ve Marmara Ereğlisi'ndeki kömür havzalarında söz sahibi olabilmek umuduyla Ankara ile kurduğu ikili ilişkileri özenle ilerletmeye çalışmaktadır.²⁵⁶

30 Nisan 1921. *Amerikan kaynakları da Ankara-Roma arasındaki silah ticareti hakkında bilgiler vermiştir. 30 Nisan 1921 tarihli bir rapora göre Sforza ile Câmî Bey arasında 50 milyon Liretlük cephanenin Taranto'dan Antalya'ya yollanması konusunda gizli bir anlaşma yapılmıştır.*²⁵⁷

ABD'nin Roma Elçisi Johnson, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. Buna göre *gizli ve gayri resmi bir anlaşmayla İtalyan-Kemalist ticari sözleşmesinin onaylanması karşılığı olarak İtalya 25 Nisan tarihinde Taranto'dan Antalya'ya 50 milyon İtalyan lirası değerinde cephaneyi göndermiştir.*²⁵⁸

Nisan 1921. *Daha az bilinen, sırasıyla İtalyan ve Fransızlarla Milliyetçiler arasındaki ilişkilerdi ve bu konudaki raporlar, [ABD] Dışişleri Bakanlığı'nda çok sıkı bir ilgi ve dikkatle ele alınıyordu. 1921 nisan'ında, İtalya'daki [ABD] Elçilik Özel Sekreteri'ne, Milliyetçiler'in Roma'daki Kurul Sekreteri'nin bildirdiğine göre, Ankara Hükümeti, Yunanlılara karşı kullanılmak üzere, Almanya'dan iki yüz adet ağır silahlı tank ve cephaneyi satın alınarak İtalya'dan gemilere yükletilmesi talimatı vermiştir. Elçiliğin kendisi de Milliyetçiler'in, silah satın almak üzere İtalya Hükümeti'yle görüştüğünü, fakat, galiba bu görüşmelerin başarılı alamadığını öğrenmiştir. 30 nisan'da, [ABD] Roma Elçiliği, "son derece gizli" kaydıyla bir telgraf gönderdi. Bunda, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Milliyetçiler'in temsilcisi Cami Bey arasında, elli milyon İtalyan liretlük cephanenin Taranto'dan Antalya'ya yollanması konusunda gizli bir anlaşma yapıldığı bildiriliyordu. Bunun karşılığında da Milliyetçiler'le İtalyanlar arasındaki ticaret anlaşması onaylanacaktır. Anlaşma hemen hemen tamamlanmış iken Sforza, silah yüklü gemiyi durdurmuştur. Bunun nedeni, Sforza'ya göre, İngiliz ve Yunanlıların anlaşmadan bilgi almış olmalarıysa da Milliyetçiler bunun, Mustafa Kemal'in anlaşmayı reddetmiş olduğu yolunda çıkan dedi kodudan ileri geldiği kanısındadır. Elçiliğe bu bilgiyi verene göre, bu cephanenin yokluğu Milliyetçiler'in savaş planını ciddi olarak etkiler: Ticaret anlaşması hakkında bilgi almak için bir girişim yapılmış ve İngiliz Elçisi'ne de gizlice bu konuda bilgisi olup olmadığı sorulmuştur. İngiliz Elçisi konuyu İtalyanlara sormuş ve onlardan bunun bir örneğini almıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Sekreteri, Dışişleri Bakanlığı'mız için de bir örneğini Sforza'dan istemeye söz vermiştir.*²⁵⁹

6 Mayıs 1921. *6 Mayıs 1921 tarihinde Sovyet Hükümetinin Kafkas Cephesi teçhizat depolarından Bakü'deki Türk temsilcilerine teslim edilmek üzere çeşitli malzemeler Bakü'ye sevk edilmiştir. Söz konusu malzemeler arasında 2 adet 33'lü otomatik İngiliz sahra tüfeği, 3 adet İngiliz topu, 2 adet 45'li İngiliz*

²⁵⁶ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 65, 71-72, 75-76. İngilizce vesikadaki "Nationalist Movement" ifadesi, "Milli Mücadele" olarak tercüme edilmiştir ki bu doğru bir çeviri değildir. "Harekat-ı Milliye", "Millîci Hareket", "Milliyetçi Hareket", "Ulusalçı Hareket" ifadeleri tercihe daha şayandır.

²⁵⁷ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 330, dipnot 66.

²⁵⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 114.

²⁵⁹ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 352-353.

*obüsü, 6 adet 120 mm'lik Fransız topu, 12 adet 75 mm'lik Fransız sahra topu, toplara ait yedek parçalar ile alet edevatlar, 51 adet iki tekerlekli araba ve cephane arabası, at koşum takımı demirleri, silah temizlemek için kullanılan fırça ve çubuklar, alet edevat sandıkları, siper kazmada kullanılacak araç-gereçler, bidon, ahşap varil, demir kova, halat, gres yağı, silah kılıfları ve sair malzemeler bulunmaktaydı.*²⁶⁰

14 Mayıs 1921. Rodos Valisi Maissa, Söke'deki İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına telgraf gönderdi. *Ankara Hükümeti'nin Doktor Mustafa Şevket'i [Bengisu] Refet [Bele] Paşa'nın bir mektubuyla Rodos'a gönderdiğini bildiriyor.*²⁶¹

*İtalyan arşiv belgelerinden ve oğlunun anlattıklarından anlaşıldığına göre; Mustafa Kemal Paşa, [...] Şam ve Trablusgarb'da birlikte görev yaptığı [...] İzmir Milletvekili Dr. Mustafa (Bengisu) Bey'i de [...] gizli bir görevle [...] İtalyanlardan silah alması için Rodos'a göndermiştir. Dr. Mustafa Bey'in Rodos'taki çalışmalarını şimdilik net olarak ortaya koymak mümkün almamaktadır. [...] Dr. Mustafa Bey'in oğlu Kaya Bengisu ile İzmir'de 28 Aralık 1993'de yaptığımız görüşmede, "Ellerinde babasının Rodos'da yaptığı çalışmalar hakkında yazılı belge bulunmadığını fakat kendisinden oradaki çalışmalarını dinlediğini" söylemiştir. [...] Ancak, Dr. Mustafa Bey'in, sık sık Rodos ile Anadolu arasında gidip geldiği görülmektedir.*²⁶²

15 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmi (Baykurt), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e 3 Mayıs itibarıyla Kuşadası'nda vuku bulan tayyare krizine dair telgraf gönderdi. İtalyanlar, Yunan havacı iki esir subayın *savaş sonuna kadar İtalyan hakimiyetindeki Rodos'da tutulmalarını ve uçağın da sökülerek İtalya depolarında korunmasını teklif etmişlerdir. Câmi, İtalyan Hükümeti'nin, ayın On altısında hareket etmesi gereken ve Türkiye'ye silah ve cephane getirecek olan geminin hareketini tehir ettiğini ve uçak iade edilmez, gemi de gelmezse, İtalyanlara ödenmiş olan 30 milyon Frank'ın ziyan olacağını bildiriyor. Bölgedeki İtalyan aleyhtarlığının durdurulmasını istirham ediyor.*²⁶³

21 Mayıs 1921. İtalya'dan Anadolu'ya sevk edilmek üzere gemiye, 233 sandık 7 bin tüfek, 14 sandık 500 filinta ve 10 bin sandık 10 milyon fişek yüklenmiş vaziyette.²⁶⁴

21 Mayıs'ta gemiye yüklenen 30 milyon Franklık malzemenin Anadolu'ya sevkini İtalya Hükümeti tarafından tehir edilmesi üzerine İtalya'dan tüfek ve mermi işini ve 10 bin silahın tedarikini Câmi Bey'e devreden komisyon üyelerinden, hükümet Ankara'ya dönmelerini istemiştir. Üyelerden bir kısmı İtalya dışında bulundukları için Türkiye'ye dönememişlerse de, Refet Bey, Ankara'ya dönerek komisyonun İtalya'daki 4 aylık çalışması hakkında hükümete bilgi vermiştir.

İtalya Hükümeti, 20 bin tüfekte 12 milyon fişeğin temininin Taceddin Bey tarafından taahhüt edildiği halde, Türkiye'nin silah ihtiyacı kalmadığını ifade etmesi üzerine ihraçlarının men edildiğini ileri sürmüştür.

Bu para [30 milyon frank] İtalya Hükümeti tarafından iade edilmiştir.²⁶⁵

24 Mayıs 1921. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington'un karargâhı, Fransız karargâhına nota vererek *belirli bir miktar cephanenin Zeytinburnu silâh deposundan Nisan'ın*

²⁶⁰ Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 195.

²⁶¹ USSME, E3-35/6; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 319.

²⁶² Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 319, dipnot 16. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁶³ ATASE Arşivi, K1.993, D.171-A-13, Fh.12, 12-1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 271-272.

²⁶⁴ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 321, dipnot 24.

²⁶⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.130, D.1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 321-322, dipnot 23, 24, 25.

sonunda veya Mayıs'ın başında Milliyetçiler'e doğru yola çıktığını bildirdi. Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı silâh sevkiyatına göz yumuyor.²⁶⁶

28 Mayıs 1921. *Amerikan Winchester silah şirketi, Washington'daki temsilcisine yazıyor: Ankara bizden 300.000 tüfek, 600.000.000 mermi satın almak istiyor. Pazarlığa girişmeden önce bu konuda hükümetimizin tutumunu öğrenmek istiyoruz. Dışişlerinden öğreniniz.*²⁶⁷

Yazışma
Winchester Otomatik Silahlar Şirketi
New Haven, Conn, U.S.A.

28 Mayıs 1921

Bay Frank S. Bright
Colorado Building
Washington D.C.

Azizim Mr. Bright,

New York'lu Bay W. Scott-Broody'den bir yazı aldık. Kendisinin Londra'da ve Paris'te büroları bulunduğunu bildiriyor ve Türk Hükümeti için almak istediği silah ve mermiler için fiyat istiyor. Fiyat için isteğin kendisine, yeni Türk Hükümetinde en etkili bir kişi olduğu sanılan Ethem (Edam) Beyden geldiğini belirtiyor.

Bu yazı ile ilgili olarak pazarlıklara girişmeden önce, bu konuda hükümetimizin tutumunu öğrenmek istiyoruz. Bu konuyu Dışişleri Bakanlığından sorup bize telgrafla bildirirseniz mutlu olacağız.

Dışişleri Bakanlığından kimi görmeniz gerektiğini tamamen size bırakıyoruz. Ancak yazıda söz edilen 300.000 tüfek ve 600 milyon mermidir. Sanıyorum Dışişleri Bakan Hughes'in kişisel dikkatine sunulacak kadar önemli bir miktarda.

Bizim bildiğimiz kadar bu konuda başka bir yapımıcıya yanaşılmamıştır, bu bakımdan telgraf çekince konudan söz açmayın, sadece incelemelerinizin sonucunu bildirin.

Saygılarımla
Winchester Şirketi
Dış Satışlar Müdürü
H. F. Beebe

ABD
Dışişleri Bakanlığı
Yakındoğu İşleri Bölümü
Bakan yardımcısı için memorandum

Azizim Mr. Fletcher

Winchester silah şirketinin Washington temsilcisi Frank S. Bright, dün bana gelerek kumpanyasının dış satışlar müdüründen aldığı bir mektubu gösterdi. Bu mektubun bir kopyası eklidir. Göreceksiniz ki, sözde "Yeni Türk Hükümeti" Winchester şirketinden 300.000 tüfek ve 600.000.000 mermi almak istemektedir. Mr. Bright'a, "Yeni Türk Hükümeti" deyiminin ne anlama geldiğini, Ethem (Edam) Beyin kim olduğunu bilmediğimi, dolayısıyla bakanlığın bir açıklama yapacak durumda bulunmadığını bildirdim. Bununla beraber söz konusu hükümet ve Edam Bey hakkında daha başka bilgiler almaktan mutlu olacağımı söyledim. Sanırım daha fazla bilgi almak için kumpanyasına telgraf gönderdi.

"Yeni Türk Hükümeti" Ankara'daki Milliyetçi Hükümet ise, bana öyle gelir ki bu silahlar büyük bir olasılıkla Türkiye'ye değil Bolşevik Rusya'ya gidecektir.

(Okunamadı)

²⁶⁶ *Fransa Askerî Arşivi (FMA), 20N1112 C/46 Dos1; Aktaran: Nur Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul, 2008, s. 186-187.*

²⁶⁷ *Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, 1995, c. 3, s. 548.*

Dışişleri Bakanı adına
W. Scott Boddy
London-Paris²⁶⁸

29 Mayıs 1921. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: Moskova Hükümeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın birliklerine yönelik ağır silahlar gönderildiği ve ayrıca 500.000 altın ruble de borç verildiği duyurulmuştur.²⁶⁹

Mayıs 1921. TBMM Hükümeti, İtalya'dan biner fişeği ile 50 bin tüfek satın alınabilmek için, Mayıs 1921'de, Muzaffer Bey adındaki müteahhitle bir mukavele imzalamaya çalışılıyordu. Her tüfek için yirmi lira ödeneceğine göre, bir milyon Osmanlı lirasına ihtiyaç vardı ve bu paranın Antalya'daki İtalyan Bankası'nda toplanması gerekiyordu. Mukavele imzalanabildiği takdirde bu silah ve cephaneler, 40 gün içinde Antalya'da veya Karadeniz kıyılarındaki bir limanda teslim olunacaktı, yani her şey yolunda gittiği takdirde bu silahlar ancak temmuzda Türk ordusunun eline geçecekti.²⁷⁰

2 Haziran 1921. Fransız Başbakan Briand tarafından Ankara'ya gönderilen ancak hiçbir resmi sıfatı bulunmayan Franklin Bouillon, Briand'a telgraf keşide eyledi. Gün içinde İnebolu üzerinden Ankara'ya hareket edeceğini, 9 Haziran'da ise Ankara'da olacağını ve ziyaretinden Türklerin çok etkilendiklerini yazıyor. Türkiye'deki durumu şöyle özetliyor: "... İstanbul Hükümeti tamamen etkisiz ve güçsüz bir durumda... Mustafa Kemal Fransa ile barış yapmak arzusunda. Parlamento ise idare edilecek gibi değil... Dışişleri Bakanı [Ahmet Muhtar Mollaoğlu] yanlış bir şekilde Bolşevik yanlısı olarak tanıtılıyor; fakat Rusya Türkiye'ye sadece para ve cephane yardımı yapıyor... İngilizlere karşı kin son haddinde. Buna karşı sizin politikanız Fransa'yı birinci plana çıkarıyor..."²⁷¹

8 Haziran 1921. İngiliz dışişleri belgesinde belirtildiğine göre; İngiliz Parlamentosunda Fransa ve İtalya Yunanistan'a mühimmat satarken İngiltere'nin geri durmasına itiraz ediliyor.²⁷²

10 Haziran 1921. İngiliz ordusundan terhis edilen Binbaşı Henry, Kemalistlerden bir İngiliz firması adına ayrıcalık hakları sağlamak ve İngiliz İşgal Gücü Başkomutanı Korgeneral Sir Charles Harington'un buyruğuyla, Anadolu'daki İngiliz savaş tutsakları ve Mustafa Kemal'in amaçları konusunda bilgi toplamak için 10 Haziran'da Anadolu'ya gidiyor.²⁷³

İnebolu Emniyet Müfettişliği Serkomiserliğinden Samsun Merkez Memurluğuna tayin edilen Ali Rıza Öge'nin şahadetine göre, kendisinin İnebolu'dan Samsun'a doğru yola çıkacağı gün başka bir ifadeyle Yunan'ın İnebolu'yu bombardıman edişinin ertesi günü, 10 Haziran 1921'de, dört direkli büyük bir İngiliz motoru İnebolu açıklarına gelmiş ve 9000 adet top mermisini TBMM Hükümeti memurlarına teslim etmiştir:

Refikam bir gün evvel Samsun'a giden Loyd Triestino Vapuruna binmediğine bin kere pişman olmuştu. O gün Samsun'a gitmek üzere intizar ederken limana dört direkli büyük bir İngiliz motoru geldi. Bu motorun İnebolu'ya çıkarılmak üzere top mermisi ile dolu olduğu anlaşıldı.

²⁶⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 114-115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁶⁹ Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 155.

²⁷⁰ Müdafaa-yı Milliye Vekili ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi'den (Çakmak) Kastamonu Havalisi Kumandanlığına şifreli telgraf; Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Haziran 1966, Sayı 56, Vesika No: 1281; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 100-101.

²⁷¹ *Ministere des Affaires Etrangères, Serie E Levant Turquie, Vol. 172, s. 99-102*; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 134. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁷² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 449, sonnot 6.

²⁷³ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 154.

Motorun geldiği zaman deniz o kadar müthiş dalgalı idi ki böyle havada kayık indirmek çok müşküldü. Fakat hükümetin ve cihet-i askeriye'nin emir ve teşvikiyle, kahraman İnebolu kayıkçıları gayrete geldi. Bir gün evvel düşman donanmasının yaptığı bombardıman ve tahribat, kayıkçılara ve halka bir taziyane-i teşvik ve gayret mahiyetine geçmişti. Koca Karadeniz'in aman dinlemez dalgalarına karşı koyarak indirdikleri kayıklarla dokuz bin mermiyi altı saatte motordan boşaltmışlardı. Motordan karaya çıkarılan mermi sandıkları, kadın, erkek çoluk ve çocuğun gayretiyle pek az bir zaman içinde ikiçay'a götürülmüş, oradan da arabalarla Ankara'ya sevk edilmişti.²⁷⁴

*10 Haziran 1921 tarihli bir Fransız istihbarat raporuna göre, büyük bir İtalyan firmasının müdürü, Milliyetçi bir ajanın, 100.000 adet Lebel, Mauser ve Mannlicher tüfeği ve fişeklerini satın almak için kendisiyle temas kurduğunu Fransızlar'a haber vermişti: "Ankara Hükümeti, Banco di Roma'nın İstanbul şubesine avans olarak 180.000 Türk Lirası yatırdı. Mustafa Kemal, silahların teslimi için Fransız Hükümeti ile ilişki kurmayı becerebilecek tek kişi olduğuna inandığı bu tüccara başvurmuş."*²⁷⁵

13 Haziran 1921. İngiliz İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığına bağlı İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, 13 Haziran 1921'de İnebolu'ya getirdiği 7880 artım sahra obüs cephanesini TBMM Reisi Mustafa Kemal'in mümessili Mirliya Refet'e (Bele) teslim etti.²⁷⁶

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *İngiltere, İtalya'dan Mustafa Kemal'e yapılan yardımlarla ilgili açıklama istemiştir. Kont Sforza, bu durumun İtalya-İngiltere ilişkilerinin devam etmesine engel teşkil etmediğini, Türklere yapılan yardımların hiçbir zaman Yunanlılara karşı olmadığını ve İtalya Hükümeti'nin İzmir ve Trakya'nın Türklerin hakkı olduğu iddiasını sürdürdüğünü ifade etmiştir.*²⁷⁷

15 Haziran 1921. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerini teftiş eden İngiliz Miralay Nairne muhtıra kaleme aldı. Muhtıradaki bilgilere nazaran; Fransa, Yunanistan'a tayareler satmıştır. Yunan pek randıman alamasa da Fransız menşeli tayareler Anadolu semalarında TBMM Hükümeti aleyhine istihbarat toplamaktadır. Fransa, Yunanistan'a 5.000.000 mermi satmıştır; sevkiyatı yapılmaktadır.²⁷⁸ Diğer bir deyişle Fransa, hem Yunan Hükümetine hem TBMM Hükümetine silâh, mühimmat, askerî levazımat satmaktadır.

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis Vekili Ferik Fevzi (Çakmak), Garb Cephesi Kumandanı Mirliya İsmet'e (İnönü), zata mahsus şifreli telgraf gönderdi: ... Bundan üç gün önce İnebolu'ya gelen ve sekiz bin küsur sahra mermisini hâmil bulunan bir motorla iki İngiliz zabiti İnebolu'ya geldi... İstanbul'daki İngiliz Generali Harrington'un Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle temasa gelmek istediğini ve Kemal Paşa hazretleri İstanbul'a gelmezlerse Generalin İnebolu'ya geleceğini bildirdiler. Generalin İnebolu'ya davet edilmesi muvafık olacağı kendilerine tebliğ edildi...²⁷⁹

20 Haziran 1921. Yunanistan Başvekili Gunaris, İzmir'den Londra'ya Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a nota gönderdi. Notada şu fevkalâde husus dikkati çekiyor: TBMM Hükümeti ordusu, *Müttefik*

²⁷⁴ Ali Rıza Öge, *İstihbaratçı Bir Bektaşinin Hatıraları: Zabıta Hayatımda Neler Gördüm Neler Geçirdim?*, 2018, s. 403-404.

²⁷⁵ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 34-35.

²⁷⁶ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 27 Haziran 1337-1921, Cilt 2, s. 94; Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, s. 800; Milliyet, 8 Nisan 1934, s. 6; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 57-58; Rahmi Doğanay, *Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu: Mustafa Kemal-Harrington Görüşmesi Meselesi*, 1998, s. 51, 59.

²⁷⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 326.

²⁷⁸ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 117.

²⁷⁹ ATASE, (İSH), Kutu No: 731, Gömlek No: 27, Belge No: 27-2, (15/06/1337); Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 126. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*silah depolarından elde edilen çok sayıda ve büyük çaplı toplarla Yunan Küçük Asya Seferi Kuvvetlerine karşı savaşmıştır.*²⁸⁰

21 Haziran 1921. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. 19 Haziran'da Paris'de gerçekleştirilen konferansda *Müttefikler, Yunan hükümetine savaştan vazgeçip meselenin masa başında çözümünü kendilerine bırakması "tavsiye"sinde bulundular.*²⁸¹

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Kuşkusuz Konstantin kendiliğinden tekrar savaşa başlamak gibi bir teşebbüse girişemezdi. Uşağı olduğu emperyalist İngiltere ona cüret veriyor. İşte böylece, savaştan bıkan ulusların ufkunda yeni bir Doğu savaşı beliriyor. Şu var ki, Yunansever olan İngiliz kapitalizminin aksine, önceden Kemalistlerle çarpışan Fransız ve İtalyan kapitalizmleri Türkleri tutuyor: Menfaat gözetmeyen ve ideal bir takım düşüncelerle değil, fakat yalnız ve yalnızca, Britanya'nın yayılıp genişlemesi onları ürkütüyor da ondan...*²⁸²

3 Temmuz 1921. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İzmit dolaylarından karaya çıkan Amerikan deniz piyadelerinin, bölgedeki Amerikan görevlileri ve vatandaşlarını koruma amacı ile gönderildiği açıklandı. Aynı yerde olan Fransız deniz piyadeleri de Fransız okul binasına sığınan Türkleri, Yunanlıların saldırısından korumak için Yunanlılara karşı silah kullandı. Bu olayın ardından da Türkler, İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'ye teşekkür mesajı ilettiler.*²⁸³

4 Temmuz 1921. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Atina'da Yunanlıların Kemalistler karşısında geri çekildikleri söylentileri resmi olarak yalanlanıyor. Atina kaynaklarına göre, Konya'da Kemalistler arasında ayaklanmalar çıkmış, Anadolu içlerinde ve Kafkasya'da açlık baş göstermiş ve Babilî müttefiklere başvurarak, Yunanistan ile Türkiye arasında savaşı önlemelerini talep etmiştir. Kemalistlerin İzmit'te Derince hattını aşmadıkları ve kazandıkları başarı sonrasında Bursa bölgesine saldırıya geçtikleri bildirilmiştir. Son günlerde Uşak bölgesinde yaşanan savaşın Yunan ordusu için oldukça ciddi olduğu, Kütahya bölgesine doğru saldırıya geçen Yunan ordusuna kısa süre içerisinde Kemalistlerin karşı saldırı düzenleyecekleri ve oldukça şiddetli bir direniş ve mücadele yaşanacağı aktarılmaktadır.*²⁸⁴

6 Temmuz 1921. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın cephede 170.000, Anadolu'da ise 300.000 askeri bulunuyor. Her an saldırıya geçebilir. Cepheleeri ziyaret eden tarafsız gözlemciler, Türklerin bu saldırıyı geri püskürtecek güçte olmadığını, Rusya ve İtalya'nın yardımlarına rağmen Türk tarafında cephe ihtiyacı olduğunu ve tedarik zincirinin hala öküzlere sağlandığını tespit etti.*²⁸⁵

11 Temmuz 1921. İngiltere İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, *Anadolu'da saldırıya geçmeye hazırlanan Yunan ordusunun başarı oranını saptamak amacıyla,*

²⁸⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 313-314.

²⁸¹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 268.

²⁸² Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 267-268. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁸³ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 225. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁸⁴ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 327-328. Tüylü-Turan (2019): "Türk birlikleri İzmit cephesinde İngiliz birliklerinin bulunduğu Derince hattına kadar ilerlemişler ancak İngilizlere saldırmayarak yönlerini Bursa'ya doğru çevirmişlerdi. Bu manevranın amacı, İngilizlerin askerî olarak Yunanlıların yanında yer almasının engellenmesiydi." (s. 328). İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Daha açık bir deyişle, 13 Haziran'da İngilizden 7.880 artım sahra obüs cephanesi teslim alan M. Kemal, birliklerini İngilizlere karşı tetik disipliniyle hareket ettirmiştir.

²⁸⁵ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 226-227. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Tümgeneral T.O. Marden ve Albay E.S. Hoare Nairn'i, kendi kişisel görüşlerine dayanarak, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu konusunda raporlar hazırlamaya görevlendirmişti; bu bilgileri toplayarak, Savaş Bakanı C.W. Evans'ın eliyle İngiliz Kabinesi'ne sundu. Wilson, ayrıca, Rus'ların Ulusçulara çok miktarda mermi, silah ve askeri gereç gönderdiklerini; Mustafa Kemal'in, "Rus yandaşı yönetimi" kabullenirse, personel de göndermeye hazır olduklarını bildirdi.²⁸⁶

13 Temmuz 1921. *İstanbul'daki Bulgar temsilciliğinden, Bulgar dışişleri bakanlığına gönderilen 13.7.1921 tarihli raporda İstanbul'daki İngiliz Kumandanlığının, Varna'dan bir kaç defa Anadolu'daki Kemalistlere tüfek ve makineli kaçırdığına dair bilgi gelmiş olduğu bildirilmekteydi. Raporda şöyle devam ediliyordu: "İngiliz kumandanlığında bu husus sorumsuz bazı kimseler tarafından yapılan bir kaçakçılık olayı olarak yorumlanmamaktadır. Onlar bu hususun görevli kimselerle subayların bilgisi olmadan yapılamayacağına inanmaktadırlar".²⁸⁷*

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, 13 Temmuz'da İngiltere'nin Savaş Bakanlığı'na şu ilginç ve gizli telgrafı göndermiştir:

Ankara'nın Bolşeviklere kesinlikle teslim olduğunu gösterecek kanıt yoktur. Ankara'nın amacı, Rusya'dan, Yunanlılara karşı savaşta kullanılabilecek silah ve mermi sağlamaktır. Bundan yararlanan Rusya, Ankara'ya kendi koruyuculuğunu kabullendirmeye çalışıyor. Ancak Rusya bu silahların kendine karşı kullanılmasını istemiyor. Gerçek Müslümanlar Ruslardan korktukları gibi, Ruslar da Müslümanlardan korkuyorlar... Kendi kişisel amaçları için Bolşeviklerle işbirliği yapmayı isteyenler İttihat ve Terakki grubuna mensupturlar.... Onların planına göre, Yunan saldırısı sırasında ve Bolşeviklerin Transkafkasya'da gruplaşmaya başladığı bir sırada, Rusya ile işbirliği yapmaktır. Dolayısıyla, Türk ulusalcılar, Rusların doğu illerine göz dikmelerinden kuşkuluyorlar. Çiçerin, Tiflis'te Orjonikidze'ye 2 Haziran'da gönderdiği mesajda, Sovyetlerin, Türkiye'nin çevresinde sürmekte olan savaşıma celbedilmesi olasılığından söz etmiştir. Bunun sonucu olarak, Komintern'in de onayıyla askeri konsey, Kafkasya'daki askerlerin Kuzey'e taşınmasını durdurmuş; başlıca askeri gücü Gürcistan ve Ermenistan'da toplayarak Türk hududuna yağmayı amaçlamıştır... Mustafa Kemal'in durumunun oldukça güç olduğu bellidir. Kendisi iki ateş arasındadır, ancak zayıflık belirtileri göstermemeye çalışıyor... Onun hâlâ yönetimde olduğunu sanıyorum; gerçi söyleyebilecekleri şeyleri yazacak bir durumda olmayabilir. Hiç kuşkusuz Enver, *Deus ex Machina* (Tanrılaşmış bir makine) olmayı planlayarak, 1913'teki sansasyonunu (Edirne'ye girişini) tekrarlayabilir... Mustafa Kemal Yunan saldırısına maruz kaldıktan sonra Enver, Bolşevik berkitici güçlerinin başında bölgeye girmeyi ümit ediyor.²⁸⁸

14 Temmuz 1921. *İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Rattigan'dan İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: Askerî makamlarımız, Fransız genel karargâhının Yunan saldırısının gizli planlarını Ankara'ya ilettiğini gösterecek kesin kanıtlara sahip bulunuyor. Fransızlarla İtalyanlar, Kemalistlere silah, mühimmat ve savaş gereci sağlanmasında araç olurlar.²⁸⁹*

16 Temmuz 1921. *Britanya Başvekili Lloyd George, Avam Kamarasındaki konuşmasında, içten bir Yunan dostu olduğunu tekrarladı. İngiltere'nin Türk ayaklanmasını bastırmak için Anadolu'nun dağlık yerlerine kadar ordu gönderemeyeceğini belirtti. "Tek bir ışık vardır, o da her iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır" dedi.²⁹⁰*

²⁸⁶ FO 371/6522/E 8134, C.P. 3124; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 197-198.

²⁸⁷ *Bulgaristan Devlet Tarihi Arşivi* (STDİA), Forma 321, Op. 1, Arşiv Ed. 2746, s. 6; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 118-119.

²⁸⁸ Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 257. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁸⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 607.

²⁹⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 610. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. 1922 sonbaharında Eskişehir'de bulunan Grace Mary Ellison ile millîciler arasında şu muhavere cereyan etmiştir: Millîciler: "Fakat sizin casusluk teşkilâtınız niçin bu kadar kötü yönetiliyor?" Grace Mary: "Böyle bir iddia için elinizdeki deliliniz nedir?" Millîciler: "Yunanlıları desteksiz bırakmanız için başka bir açıklama şekli yoktur. Olmaya ki Lloyd

18 Temmuz 1921. Muğlalı Rum avukat, İzmir'deki Yunan Fevkalade Komiserliği Genel Sekreterliğine arıza gönderdi: *Önünde İtalyan subayları olan iki büyük İtalyan kargo gemisi limanda Kemalist ordu için cephane ve silah boşaltmıştı. Ayrıca 25 gün önce de Kemalistlere savaş malzemesi taşıyan 150 develik ikmal konvoyu Muğla'dan Denizli'ye doğru yola çıkmıştı.*²⁹¹

20 Temmuz 1921. Anadolu ihtilâli sırasında bazı Bulgarlar bazen müşavir olarak bulunmuş ve bunlar Mustafa Kemal'in karargâhında görev almışlardı. Bakü'de yayınlanan Komünist adlı gazetenin Londra'dan aldığı bir telgrafta belirtilen bir çok bilginin yanında yazıldığına göre Bulgar hükûmeti, Bulgar'ların Kemalist ihtilâlde görev alışlarına karşı tedbir almazsa müttefikler Bulgaristan'a karşı bazı hareketlerde bulunmaya kararlıdır.²⁹²

26 Temmuz 1921. 26.7.1921 tarihinde İtalyan bandıralı Leopolis vapuru, Burgaz limanına gelmişti. Bu gemiye, müttefikler tarafından Bulgar ordusundan silâhsızlandırılmak maksadıyla toplanan ve denize atılacak olan bir vagon dolusu yepyeni hiç kullanılmamış makineli tüfek yüklenmiş ve gemi İstanbul'a hareket etmiştir. Bu konuda Burgaz Ticaret ve Sanayi Odasının Bülteninde Leopolis'in yükü arasında 4 bin kilo silâh bulunduğu kaydedilmektedir.²⁹³

27 Temmuz 1921. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinde görevli Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüp'ün (Durukan) günlük kaydı:

[..] Müfettişliğe geldim. Yüzbaşı Seyfi geldi; Süreyya Fahri ve Süreyya Selahaddin hakkında müphem beyanatta bulundu. Bunlar şahsen fena değillerse de, belki meselede bir ihanet olabileceğini Hariciye memurlarından İzodor Bey'den tahkik ettiğini ve bana Ankara'dan geldiğini ve Anadolu için silah alacağını ve bir İtalyan grubuyla temasta olduğunu beyan eden ve Mustafa Kemal Paşa'nın ser-yaver Salih [Bozok] Bey'in eniştesi Ali Saip Bey'in de benim namıma Süreyyalara > İtalyanlara müracaat ettiğini söyledi. Ali Saip Bey'den de aynı zamanda bir mektup aldım. O da Süreyyaların evvelce verdiği fiyatı aynen veriyor. Hayret ettim.²⁹⁴

31 Temmuz 1921. Genelkurmay'a sunulan raporda, 18 Eylül 1920'den bu yana Rusya'dan gönderilen silah ve cephane miktarları açıklandı: 30.000 tüfek, 15.500 süngü ve kasatura, 31.317 sandık cephane, 207 hafif ve ağır makineli tüfek, 26 top, 21.000 atım top cephanesi.²⁹⁵

Temmuz-Ağustos 1921. Bir savaş muhabiri sahadan bildiriyor: Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra Türklerin geri çekilirken cephede bıraktığı tüfekler arasında 1920-1921 yıllarına ait Rus menşeli silahlar bulundu.²⁹⁶

1 Ağustos 1921. 1 Ağustos 1921 tarihli bir Türk raporundan anlaşılmaktadır ki, o dönemde bir "İtalyan temsilci" Kemalistler lehine Yunan silahlı güçlerine ilişkin askeri casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur.²⁹⁷

George'un gerçekte, düşman iki ordunun birbirini ortadan kaldırmasını istediğini fısıldayanlar haklı çıksın. Onun davranışı, bu suçlamaları doğruluyor gibi." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 126-127.

²⁹¹ Esra Özşüer, *Megali İdea*, 2025, s. 539.

²⁹² Komünist, 20.7.1921, Sayı 162; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan (1918-1922)*, 1969, s. 117. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

²⁹³ *STDİA*, F. 321, Op. 1, Arşiv Ed. 2797, s. 55-57; *Burgaz Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni*, 4.8.1921, Sayı 19; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 119.

²⁹⁴ Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 482-484. Selânikli Salih Bozok, Mustafa Kemal'in akrabası, sırdaşıydı.

²⁹⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 632-633.

²⁹⁶ Esra Özşüer, *Megali İdea*, 2025, s. 474.

²⁹⁷ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 242.

2 Ağustos 1921. 2 Ağustos 1921 tarihinde Tuapse'ye 4 vagon yük geldiği ve bunların kime teslim edilmesi gerektiği Orconikidze'ye sorulmuş Orconikidze de söz konusu yüklerin Tuapse'deki Türk konsolosuna teslim edilmesi yönünde talimat vermiştir.²⁹⁸

Çiçerin, Orconikidze ve Sovyet Hükümetinin silah, cephane ve askeri teçhizat sevkiyatı ile ilgili temsilcilerinin aralarındaki yazışmalara bakıldığında özellikle Türklere gönderilen malzemelerin sevkiyatının gizliliğine dikkat edilmesi gerektiğinin üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Çiçerin sevk edilen malzemelerin kayıtlarını içeren kopyaların kendisine gönderilmesini ve işleyişle ilgili olarak da kendisine bilgi verilmesini istemiştir.²⁹⁹

4 Ağustos 1921. Trabzon'daki On Üçüncü Fırka Kumandanı Miralay Seyfi, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e cevabî telgraf keşide eyledi. 150 bin altın rublenin seri ve sağlam motorlar ile parça parça Samsun'a göndereceğini ve altınların 15 Ağustos'a kadar Samsun'a ulaştırılmış olacağını belirtmiştir.³⁰⁰

Yusuf Kemal, Çiçerin'e uzun bir nota göndererek "Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin" kurulmasını önerir ve Boğazlar ile Musul konusunda ortak eylemleri içerecek yeni bir anlaşmanın yapılmasından söz eder.³⁰¹ Yusuf Kemal, Kütahya-Eskişehir (Altıntaş) mağlubiyeti mucibince Sovyet Rusya'dan maddî yardım seferberliği rica ediyor. Yusuf Kemal bile Britanya'nın hilafeti Türk hanedanı sultanından almaya çalıştığını ifade ediyor. Sovyet Rusya'nın yeni şeraitli işbirliği teklifi karşısında hangi imtiyazları TBMM Hükümetinden istediğini öğrenmek istiyor fakat para ve silah yardımının pazarlık meselesi yapılmamasını istirham ediyor. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın Enver'i desteklememesini rica ediyor:

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e

4 Ağustos 1921

Gerek kendisinin, gerekse bütün Doğu dünyasının kaderini belirleyen şu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, politik yöneliminin kesin çizgisini çizmek zorunluluğuna inanmış olarak, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne, Hükümetlerimizin amaç ve çıkarlarının özdeş olacak kadar yakın olduğu tüm sorunlarda işbirliğini öneriyor.

Uluslararası çapta çok büyük olayların arifesinde olduğumuzu bilerek, bu önerimizin tekrarlanması için özellikle bu anı seçmiş bulunuyoruz. (...) [Atlamalar Rusça metindedir. (Yerasimos notu)]

Size bu öneride bulunmakla elbetteki tarafların birinden, uğruna mücadele ettiği herhangi bir ilkesinden vazgeçmesini isteyecek değiliz. İstedığımız şey, tarafların aynı derecede ilgilendiği tüm dünya sorunlarının ortak olarak görüşülmesi ve hareketlerini karşılıklı olarak saptayıp, Moskova anlaşmasının 4'üncü maddesi ve girişin özüne göre, Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin kurulmasıdır. Daha önce de birçok kez ifade etmiş olduğumuz kaniya göre, Batıdaki kapitalist rejimin yıkılması ve dolayısıyla Sovyet rejiminin Rusya'da korunması ve Doğu halklarının özgürlüğe kavuşmaları için, Rusya ile Türkiye'nin bugünkü hükümetlerinin Batılı hükümetlere karşı bir blok kurmaları gerekecektir. Çünkü bu Batılı hükümetler, dünya çıkarlarındaki farklı konumlarına ve her birimize karşı tutumlarının da birbirinden ayrı olmasına rağmen, aslında ikimizin de amansız düşmanıdır. (...)

Moskova'da da, uluslararası durumun aşağı yukarı aynı şekilde değerlendirildiğine inanarak, aramızda özellikle anlaşmamız gereken başlıca konulara genel hatlarla değinmek isterim. Bu konular aşağıdaki gibidir:

²⁹⁸ RGASPJ, Fond: 85, Opis: T, Delo: 66, List: 6; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 199. "Sovyet belgelerinde 1921 yılının Ağustos ayında Türklere gönderilen malzemelerin detaylı bir listesine rastlanmamıştır."

²⁹⁹ Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 199.

³⁰⁰ CA, Ebis No: 01003383, Fihrist No: 27, Ek:1-2, (4 Ağustos 1337/1921); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 225.

³⁰¹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

Her şeyden önce Rusya'dan beklediğimiz para ve silah yardımı. Bu fırsatla, bize bugüne kadar teslim edilmiş ve bu arada teslim edilmekte olan silah için şükranımızı bildirmeyi borç bilirim. Ancak yenmek ve düşmanlarımızı denize dökmek yolundaki çelik irademiz ve isteğimiz, kentimizdeki Maslahatgüzarınızın size herhalde iletmış olduğu gibi, bizi silahlanma konusunda yeni ve çok büyük bir çabaya zorlamaktadır. Bunun dışında, acemi asker seferber edildiğinden, bize hem büyük ölçüde silah hem de büyük paraların sağlanması gerekmektedir. Bunun için hem size daha önceki ricalarımızı, hem de bugün gerek sayın Natsarenus, gerekse Ali Fuat Paşa aracılığı ile ilettiğimiz ricalarımızı kabul etmek lütfunda bulunmanızı diler, bunun için size son derece müteşekkirim. Dikkatinizi özellikle, çok büyük gereksinimimiz olan para yardımına çekmek isterim. Bu münasebetle, bize vaat olunan ve bildirdiğiniz gibi, derhal sağlanabilecek olan 10.000.000 altın Ruble [7.500.000 lira (ÖFA notu)] tutarındaki yardımınızın, ricalarımızı kaç kez yinelediğimiz halde, elimize tam olarak geçmediğini de kaydetmek isterim.

İkincisi, Rus Hükümeti'ne önerilecek olan Boğazlar sorununa gelince, İngiltere'nin, Boğazların korunması davasında işbirliğini teminat altına almak amacıyla Romanya'ya verdiği avanslar bizce bilinmektedir. Öte yandan, buna benzer girişimler Belgrad'ta da Yugoslavya Krallığının Bulgaristan'a baskı yapması ve gerekirse, Yunanistan'a saldırmasını engellemek amacıyla yapılmıştır. Bu durum karşısında, Rusya'nın Moskova anlaşmasının 5'inci maddesinin uygulanması için, diplomatik ya da bir başka yoldan neleri yapabileceğini öğrenmekle mutlu oluruz. Sizin de herhalde hemen kabul edeceğiniz gibi, Boğazlar sorununun, Türkiye'ye güvenlik ve bağımsızlık sağlayacak bir şekilde çözümlenmesinde doğrudan doğruya Rusya'nın da çok büyük yararı vardır.

Üçüncüsü, Mezopotamya sorunu. Londra Hükümeti bu ülkede çok yönlü amaçlar peşindedir, bunların başlıcaları : a) Hindistan'ı savunmak için bir setin çekilmesi, b) Musul petrolünün işletilmesi, c) Bu işletme ve üretimin güvenliğinin sağlanması için, Mezopotamya ile Karadeniz arasında Britanya himayesinde bir veya birkaç küçük devletin kurulması; aslında bu rol Ermenistan'a düşecektir, ancak bugünkü durumda Ermenistan söz konusu olamayacağından, İngiltere birtakım çapulcunun önderliğinde Kürt çetelerini kullanmak istiyor ama bunda pek başarı sağlayamıyor, d) İngilizler'in himayesinde ve iki oğlu Mezopotamya ve Ürdün kral namzetleri olan Hicaz Kralı Hüseyin'in soyuna daha büyük güç ve nüfuz sağlanması. Büyük Britanya'nın niyeti, bu soyu Osmanlı hanedanlığının halifeliğine rakip çıkarmaktır. Britanya böylelikle Hilafet İstanbul'dan göç etmeye zorlanmış olsa bile, halifeliğin dinsel etkisini elinde tutmaya yelteniyor. Bu nedenle, Doğuda, halifeliği ellerine geçirecek olan İngilizler millî ideolojiye karşı dinsel ideolojiyi ileri sürecek olurlarsa, bunun Doğu halklarının millî kurtuluş hareketlerine karşı çıkma anlamına geleceği ve hatta bu halkların, millî gelişme ve dünya proletarya kuvvetlerinin yeni toplumsal düzenin kurulması yolundaki girişimlerini engellemek için bir kışkırtma aracı olarak kullanılacağı görüşünde ısrar etmekteyiz. Bunun için, Moskova Hükümeti'nden, bu olasılıklara hangi açıdan baktığını ve İngiltere'nin Mezopotamya'da güttüğü amaçları engellemek için bizlerle hangi ölçüde işbirliği yapabileceğini bildirmesini dileriz.

Dördüncüsü, Orta ve Doğu Anadolu konuları. İngiltere, Amerika ve Japonya arasında başlanmış olan ve Washington [silahsızlanma (Yerasimos notu)] konferansına bir tür giriş oluşturacak gizli görüşmelerden amaç, başlıca maddeleri herhalde aşağıdaki gibi olan bir anlaşmanın yapılmasıdır: Moğolistan, Mançurya, Şantung ile Doğu Sibirya, Japon kontrolüne bırakılıyor: Amerika'nın payı Çin'in güney doğu illerindeki bölge olacak ve karşılığında kayıtsız şartsız Mezopotamya'daki Britanya mandasını kabul edecek. Öte yandan İngiltere, Çin Türkistan'ında hareket özgürlüğü kazanacak ve etkisini genişletecek, çünkü Türkistan'ın bu bölgeleri geçmiş yıllarda, sürekli olarak Hindistan'ın işgali için bir nevi giriş kapısı işlevi görmüştür. Bütün bu olasılıklara vaktinde hazırlanmamız akıllıca bir davranış olur sanırız.

En kısa zamanda imzalanmasının son derece yararlı olacağından kuşkulandığımız anlaşmanın başlıca noktaları bunlardır. Öte yandan, Rus Hükümeti'nin bize yönelteceği soruları ve bazı sorunların çözümlenmesinde göstereceği yardımların karşılığında bizden neler bekleyeceğini en büyük dikkatle inceleyeceğimiz de açıktır. Sovyet Cumhuriyetine büyük bir dürüstlük ve içtenlikle başvurmamızın gerektiği gibi değerlendirileceğine ve Doğu ile ilgili sorunların çözümlenmesiyle ilgili görüşmelerin yenilenmesi arifesinde, Rus-Türk anlaşması için sağlam temellerin kurulabileceğine ve aynı zamanda, bu anlaşma yapılmadığı takdirde, batılı devletlerin bizi teker teker yenme şanslarının artmış olacağına da inanmaktayız.

Aynı zamanda, düşmanlarımızın büyük tavizler vererek bizi de bazı amaçlarımızdan vaz geçirtmeye çalıştıkları bir anda, en kısa bir zamanda yapılacak para ve silah yardımının pazarlığa konu olmayacağından umutluyuz.

Nitekim, göstermiş olduğum içtenliği önemsemeniz için, dikkate alınmazlarsa, iyi ilişkilerimize gölge düşürebilecek bazı olaylara işaret etmek isterim. Bu olayları aşağıda sıralıyorum:

Birincisi, ülke tarihinin en kritik bir anında yurt dışına kaçıp, bizi yıkmak için her türlü entrika çeviren ve ülkeye zaferle dönmek isteyen bazı devrik kariyeristlere [*Burada sözü geçen Enver Paşa'dır. (Yerasimos notu)*], anlaşıldığı gibi, Moskova'nın yardım etmesi.

İkincisi, Kafkasya'da bazı Sovyet ajanlarının bize verdikleri huzursuzluk ve özellikle, haber aldığımıza göre Gürcistan'da, Yunan saldırısından beri yoğunlaştırılmış birtakım hazırlıklar.

Üçüncüsü, beklenen Rus-Yunan ticari görüşmeleri hakkındaki söylentiler. Böylesi görüşmelerin Türk kamuoyunu olumsuz bir yönde etkileyeceğine dikkatinizi çekmek isterim. Kaldı ki bu görüşmelerin hiçbir anlamı yoktur, çünkü Rusya'ya sağlayacakları yararlar tamamen önemsizdir. Oysaki Kral Konstantin bundan, Yunan halkını Britanya emperyalizminin hizmetine vermekle, faaliyetinin ödüllendirildiği izlenimini edinecektir.

Acele cevabınızı beklerken, sayın Komiser, en derin saygılarımı sunarım.³⁰²

10 Ağustos 1921. Paris'de içtima eden Müttefikler Yüksek Sulh Konseyi, Britanya Başvekili *Lloyd George'un önerisiyle Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlığa ilişkin kararı gözden geçirdi ve özel şirketlerin, muhasım devletlere askerî malzeme satışına izin verdi. Böylelikle Yunanistan ve Türkiye'nin özel şirketlerden askerî malzeme almasının önü açıldı.*³⁰³ Yunan yetkililer, İngiliz kuvvetleri ile birlikte Milliyetçilere kaçak askerî malzeme ticaretini engellemek için teşebbüslerde bulunsalar da hukuki açıdan bahsi geçen ticaret artık meşru idi.³⁰⁴

*İngiliz Hükûmeti derhal özel şirketlerin Yunanlarla birlikte Milliyetçilere askerî malzeme satışına dair engelleri kaldırarak gerekli ruhsatları verdi. [...] Yunan Hükûmeti [...] bunun Milliyetçilerin işine yarayacağını ileri sürdü ve buna çok sert tepki gösterdi.*³⁰⁵ Mustafa Kemal'e 13 Haziran'da sahra obüs top mermileri *iyi niyet göstergesi* olarak teslim eden İngiliz, Yunan ile Fransa-İtalya taraflarını karşı karşıya getiriyor denilebilir:

Daha önce aldıkları abluka kararı kapsamında Müttefiklere ait ticaret gemilerine müdahalede bulunmaktan kaçınan, Yunan yetkililer, bilhassa Fransız ve İtalyanlara ait gemileri durdurarak denetlemeye başladılar. Fransız ve İtalyan Hükûmetlerinin şiddetli protestolarına yol açan bu uygulamalar karşısında İngiliz Hükûmeti'nden duruma müdahale etmesi istendi. Fakat İngiliz Hükûmeti, artık bu tür durumlara müdahil olmak istemiyor Fransa ve İtalya ile Yunanistan'ı karşı karşıya bırakıyordu.³⁰⁶

Tahlil: Kütahya-Eskişehir mağlubiyetini (24 Temmuz 1921) müteakiben Müttefikler, herhalde esasen Mustafa Kemal'e kaçak yollardan silah, mühimmat ve askerî malzeme satışının yetersiz kaldığından olacak, 10 Ağustos 1921'de kaçakçılığı yasallaştırmışlardır:

Silâh ticaretinin serbest bırakıldığı 10 Ağustos 1921 tarihinden sonra ise İtalya'dan daha kolay şekilde silâh, cephane hatta uçak sağlanmıştı. Fransa'dan ise bin tane hafif makineli tüfek ile 100 kamyon ve bir kaç uçak

³⁰² Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 377-380. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁰³ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, 2021, s. 265. Lloyd George: "Sèvres Muâhdesi yırtılmış olduğundan silâh ticâreti serbesttir." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 111.

³⁰⁴ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335.

³⁰⁵ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 265. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³⁰⁶ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 265.

satın alınmıştı. Bundan başka Fransızların, silah ve cephaneleri Anadolu'ya nakletmekteki yardımları da büyük olmuştur. Gerçekten, Fransız bayrağı çekmiş olan gemiler, Karadeniz kıyılarındaki Türk limanlarına bir kaç defa, Mersin limanına da bir defa silah getirmişlerdi. İşin en ilginç yanı, Fransız gemilerindeki silahları korumaya memur edilmiş olanların Ermeni olmaları idi. Büyük taarruzdan biraz önce Fransızlar, altı tane de lokomotif vermişlerdi.³⁰⁷

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furğaç) beyanatta bulunmuştur: *Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a ilerlemek üzere Çatalca'da yoğunlaşması konusunda müttefiklerin her saldırıya karşı şehri koruyacaklarını deklare etmeleri Türkiye'de memnuniyetle karşılandı.*³⁰⁸

11 Ağustos 1921. Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti:

Müttefik denen hükümetler dün, Yunan-Türk savaşında tarafsız kalacaklarını açıkladılar. Mösyö Lloyd George'un Konstantin'e bol bol para ve silâh verdiği ve onun zaferi için her şeyi yaptığı bilinince, tarafsızlık acı bir şaka demektir. Öte yandan, İtalya ile Kemal arasında yapılan ve açıklanan anlaşmayı da unuttuk mu? Diplomatlar kimle alay ediyor?

Müttefik denen aynı hükümetlerin muhasımların top, top mermisi, elbise satma ve borç para verme hakkını yurttaşlarına tanıdığı da bir gerçek. Bu madde, birincinin iki yüzölçümünü çok iyi gösteriyor. 1918 Mütarekesinin işlerini bozduğu Fransa, İngiliz ve İtalyan milyonerleri faaliyetlerini sürdürüp halkların kanından zenginleşebilecekler. İşte bunun için Mösyö Briand, Lloyd George, Bonard, vs. şimdilik Yunanlılar ve Türklere mütareke teklifini gereksiz görüyorlar.

Yüce Konsey Doğu savaşını uzatıyor; bu savaş, Batı tarafından beslenmese çabucak sona erebilir.³⁰⁹

14 Ağustos 1921. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Yunan Ordusu son zamanlarda toparlanarak hem Trakya'da hem de Anadolu'daki etkisini artırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 27 Temmuz'da İstanbul'daki Merkezi Hükümet'e, telgraf çekerek, İtilaf Devletleri'nin arabuluculuğu ile Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlığa müdahale edilmesini istedi. Yunanistan'ın, Anadolu kıyılarındaki üstünlüğü açıkça görülüyor. İngiltere'nin, Yunanistan'a desteği devam ediyor. Ancak Fransa ve İtalya, İngiltere ve Yunanistan'a karşı mesafelidir.*³¹⁰

20 Ağustos 1921. Fransız Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem rapor kaleme aldı. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Meclis'in Lausanne'daki daimi temsilcisi Harun [Aliçe?] Bey'le ilişki kurarak Ankara Hükümeti'nin ihtiyacı olan silah ve cephanenin sağlanabilmesi için Fransız finans çevrelerinde araştırma yapmasını istediği* belirtiliyor.³¹¹

27 Ağustos 1921. Fransız Harbiye Nezâretine gizli istihbaratı raporu takdim edildi. *İsviçre'de bulunan Harun [Aliçe?] Bey'in "Ankara Hükümeti'nin silah ve cephanesi alımıyla görevli olarak Avrupa'ya gönderdiği Türk heyetinin Türkiye'ye her çeşit savaş malzemesi sağlayabilecek Fransız şirketleriyle yapılacak sözleşmelerde imza yetkisinin bulunduğunu, bu heyetin önemli miktarlarda savaş malzemesi*

³⁰⁷ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 147, dipnot 120.

³⁰⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224. Mustafa Kemal'e kaçak silah-mühimmat tedarik eden Müttefikler, İstanbul'u da Yunan'dan alenen koruyorlar. Hayret edilir vakia.

³⁰⁹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 274-275.

³¹⁰ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 234. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³¹¹ *Ministere des Affaires Etrangères*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 147, Bern'deki Fransız Büyükelçiliğinden Briand'a 23 Ağustos 1921 tarihli telgraf; *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D. 7, 20 Ağustos 1921 tarihli gizli istihbarat raporu; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 140.

ve cephanesini satın almak üzere daha önce Almanya ve Avusturya'ya gittiğini, birkaç gün önce de Roma'ya geldiğini" bildirdiği öğrenilmiştir.³¹²

28 Ağustos 1921. ABD basını, Mustafa Kemal'in *Associated Press* muhabirine beyanatını neşretti: *Mezopotamya ve Suriye'yi İngiliz ve Fransızlara bıraktık.³¹³*

5 Eylül 1921. Mustafa Kemal yönetimi *anlaşmanın imzalanmasını takiben ihtiyacı olan cephanenin Fransa tarafından karşılanması yolundaki bu kez 5 Eylül 1921 tarihinde bizzat İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé aracılığıyla Paris'te bulunan Franklin Bouillon'a duyurdu.³¹⁴*

13 Eylül 1921'den önce fakat 24 Temmuz'dan sonra. Yunan'ın Ankara'yı tehdit ettiği ve Envercilerin Mustafa Kemal'e darbe yapmaya hazırlandığı hengamda Çankaya'ya muvasalat eden İttihad ve Terakki Cemiyeti eski genel sekreteri Mithat Şükrü (Bleda), Mustafa Kemal'in davetlisi olarak akşam yemeği için köşke kabul edilmiştir. Bıçak sırtı bir ahvalde Mustafa Kemal'in kehanetvarî sözleri fevkalade dikkat çekicidir:

Yemek esnasında bir münasebetine getirip sordum:

- Paşam, askeri vaziyeti nasıl görüyorsunuz?

Cevabı çok kati ve kısa oldu; dudaklarından dökülen cümle aynen şöyleydi:

- Yunan ordusunu pek yakında denize dökeceğim, bunu iyi bilin...

Yemekten önce birkaç kadeh içmişti ve sofrada devam ediyordu. Ne yalan söyleyeyim onu böyle konuşturanın biraz da içtiği rakı olduğu zehabına kapılmaktan kendimi alamamıştım. Zira Mustafa Kemal'in denize dökeceğim dediği düşman Ankara'nın burnunun dibine gelmişti. O, herkesi etkileyen konuşmasıyla beni de inandırmıştı, bütün tereddütlerime rağmen söylediğini yapacağına içimde bir inanç doğdu ve lâf olsun diye sordum:

- Pekiyi ama, İstanbul'dakiler ne olacak Paşam? Herifler her tarafı işgal ettiler.

Kır düşmeye başlayan uzunca bıyıklarını elinin tersiyle sıvazlayarak (o zaman traşsızdı) şu cevabı verdi:

- Onlar kendiliklerinden hem de bayrağımızı selamlayarak gidecekler...

Bu sözlerin bir gün gelip aynen tahakkuk edeceğini nasıl kabullenirdim, nasıl akla gelirdi böyle bir sonuç? O zamanki durum gözönünde tutulursa böyle bir lâfi başkası söylese akli muvazenesinin bozuk olmasından kuşkulandırırdım. İstanbul karadan ve denizden düşman ve müttefik devletlerinin orduları tarafından işgal edilmiş durumda idi. Ötekiler çıksa İngilizler kıpırdamazlardı. Mustafa Kemal Paşa derme çatma kuvvetleriyle üç büyük orduya karşı hangi mucize ile galebe çalacaktı... Gazi sözlerine şöyle devam etti:

- Neler yapacağımı herkes gibi sen de duyacak, göreceksin ve herkes gibi sen de şaşacaksın...³¹⁵

13 Eylül 1921 sonrası. *İtalya'dan alınan silah ve cephanede Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra artış meydana gelmiştir.³¹⁶*

Eylül 1921 ortası. *Eylül 1921 ortalarında [TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hilâl-i Ahmerci] Hamid [Hasançan] Bey ile [İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri] General Maurice Pellé arasında ayrı bir*

³¹² *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.7; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 140.

³¹³ Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 189.

³¹⁴ *Ministre des Affaires Etrangères*, Serie E Levant Turquie, Vol. 173, s. 181, Pellé'den Bouillon'a 5 Ekim 1921 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 138.

³¹⁵ Mithat Şükrü Bleda, *Bir İmparatorluğun Çöküşü*, 1979, s. 152. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³¹⁶ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 323.

*anlaşma daha yürürlüğe girer: Mustafa Kemal'in Fransa'daki mümessilleri, hususî şirketlerden Fransız, İngiliz ve Alman silah ve mühimmatını (100.000 tüfek, 1.300.000 milyon fişek, bir ağır top ve 194.000 top mermisi vb.) satın alabilecek ve bunları Antalya ve Mersin üzerinden Orta Anadolu'ya gönderebileceklerdir.*³¹⁷

20 Eylül 1921. 20 Eylül'de, Gabriel de Lesta adında bir Fransızla Anadolu'ya 30.000 tüfek satması yolunda bir kontrat imzalanmış, yine bir başka Fransız 35.000 İngiliz tüfeği satmayı teklif etmiştir.³¹⁸ Bir başka kaynakta, Gabriel de Lesta aracılığıyla TBMM Hükümetine 30.000 tüfek satan Fransız şirket ile İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin iltisakı bulunmaktadır.³¹⁹

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra göndererek (i) *Franklin-Bouillon'un Paris'ten İstanbul'a geldiği ve İnebolu'ye gittiğini*; (ii) *Fransızlarla Kemalistler arasında yapılacak anlaşmada gizli bir askeri madde bulunduğunun haber alındığını* ve (iii) *Herhalde Franklin-Bouillon'un yürüttüğü görüşmelerin yalnız tutsak değiş tokuşu ile ilgili olmadığını* bildirdi.³²⁰ Fransızların, Üçlü Antlaşma'daki nüfuz bölgelerini içeren imtiyazlar karşılığında Anadolu'yu tahliye ederek iki bölüğe yetecek cephane, ekipman ve askerî malzemeyi Milliyetçilere bırakacaklarına dair istihbarat alınmıştır.³²¹

21 Eylül 1921. Yunan *Politeia* gazetesi yazıyor: *Fransızlar ve İtalyanlar gizliden gizliye Kemalistlere savaş malzemesi satmaktalar.*³²²

Eylül 1921 nihayeti. *İtalya, Ankara Hükümeti için savaş malzemesi alınabilecek ülkeler sıralamasında ilk sıradaki yerini korumuştur. Hükümetin, 2 milyon Alman fişek temin edilmesinin mümkün olup olmadığı yolundaki sorusuna Câmi Bey olumlu cevap vermiştir. Nitekim Eylül 1921 sonlarında Kuşadası'na demirleyen İtalyan gemisinden Türk ordusu için, binlerce battaniye, tıbbî malzeme ve cephane getirilmiştir.*³²³

1 Ekim 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, TBMM Hükümeti ordusu hakkında muhtıra kaleme aldı. *Ulusalçı komutanlarla Genel Karargâhın yeteneklerinden söz ediliyor; 140 kilometre mesafe üzerinde, kararlı bir düşmanın önünden ve ciddi hiçbir aksilik olmadan çekilmişlikleri, komutanlarla kıdemli personelin yeteneklerini doğrular deniliyor; Türk askerinin iyi bir savaşçı olduğu; süvari birliklerinin azim ve insiyatif gösterdiği kaydediliyor; piyade birliklerinin inatla ve iyice savaştığı; Yunanlı'larındakinden daha zayıf olan topların ustalıkla kullanıldığı* takdir ediliyor:

(Ulusalçılar) kendi saflarında 30.000'e yakın kayıp vermişlerdir... Onların yedek savaş gereçleri kısıtlıdır; ama Fransa ve öteki kimi Avrupa ülkelerinden ek gereç sipariş etmişlerdir. Önümüzdeki ilkbahara dek daha da silahlı ve donatılmış olacaklardır. Bunları alınca, artık Rusya'ya güman etmeyeceklerdir. Onların morali de yüksektir. Sakarya zaferi ve bunu izleyen 80 kilometrelik ilerleme, tüm orduda ve Anadolu'da, Mustafa Kemal'e olan bağlılıkları pek sağlam olmayanlar arasında bile ulusalçılardan yana bir coşku yaratmıştır.³²⁴

5 Ekim 1921. ABD'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi:

³¹⁷ Maxime Gauin, *The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, from 1918 to 1923* [Doctoral thesis], 2020, p. 289.

³¹⁸ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

³¹⁹ Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 314.

³²⁰ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXIII.

³²¹ Rumbold'dan Curzon'a 20 Eylül 1921, FO, 406/47, No. 46; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 279. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³²² Esra Özşüer, *Megali İdea*, 2025, s. 539.

³²³ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 323-324.

³²⁴ Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 294. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

1. Bildiğim kadarıyla bir zamanlar Fransız Meclisinin Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı ve Fransız politikasının aktif siması olan Franklin Bouillon, bu yakınlarda Ankara'ya gitmiş ve Fransızlarla Kemalistler arasında bir anlaşma taslağını da beraberinde götürmüştür. Bu anlaşma konusunda hiçbir ayrıntı açıklanmamış olmakla beraber, Bouillon'un Kilikya'da Fransız kuvvetlerine ait büyük mühimmat parçaları Kemalist yetkililere devrederek, karşılığında Anadolu'da Fransa'ya ticari imtiyazlar alma konusunu görüştüğü söylenmektedir. Ayrıca söylenenlere bakılırsa anlaşmanın amacı Fransızlarla Kemalistlerin Kilikya ve Suriye'deki ilişkilerini barışçı bir zemine oturtmaktır. Bouillon'la yapılan görüşmeler son derece gizli tutulmaktadır.

Bakanlık ayrıca hatırlayacaktır ki, Bouillon beş ay kadar önce de Ankara'ya gelmiş, o zaman yaptığı görüşmeler bir sonuç vermemişti. Anlaşılan Milliyetçi yetkililer, Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi önemli demiryolu merkezlerinin Yunanlılarca işgal edildiği zamana göre, bugünkü başarılarından sonra, aşırı olmayan görüşleri mantık içinde dinleyebilecek duruma gelmişlerdir. Anadolu'daki Fransız ve İngiliz esirlerini serbest bırakmaları bu durumun bir kanıtıdır. [...]³²⁵

7 Ekim 1921. 7 Ekim 1921'de İstanbul'daki liman denetim yetkilileri, Fransız bandıralı "Adana" gemisine silah ve cephane yükleyen bir mavnayı yakalamışlardır. İstihbarat raporlarına yansıyan Fransa'dan TBMM Hükümetine bu gizli silah desteği 1922 yılı boyunca da devam etti.³²⁶

13 Ekim 1921. İtalya Hariciye Nâzırı, Rodos Valisine telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmi'nin [Baykurt] muhtırasını TBMM Hariciye Vekâletine ulaştırmasını rica ediyor. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Böylece *İtalyanlarla Milliyetçiler arasındaki askerî malzeme ticareti* bir kez daha deşifre edilmiş oldu.³²⁷

14 Ekim 1921. Câmi (Baykurt), Hariciye Vekâletine şifreli telgraf gönderdi: *Türkiye'ye getirilmek üzere gemiye 12 bin takım elbise ve 6 bin çadır ve 10 milyon kapsül yüklenmiştir.*³²⁸

*Bir Fransız şirketiyle TBMM Hükümetine 100.000 Alman Mauser tüfeği satması için bir anlaşma yapılmıştır. Takibeden aylarda ise bu silahların teslim edildiği sanılmaktadır.*³²⁹

18 Ekim 1921. 12 bin takım elbise, kaput ve 6 bin çadır yüklü gemi, Antalya'ya müteveccihen İtalya'dan ayrıldı.³³⁰

19 Ekim 1921. Mustafa Kemal, Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce, 19 Ekim 1921'de, Franklin Bouillon'a silah, cephane gibi savaş malzemesi sipariş etmiştir.³³¹

TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmi (Baykurt), Hariciye Vekâletine ve Başkumandanlığa şifreli telgraf gönderdi. *...on aded mücedded harb tayyaresi mübayaâ edilmektedir. Bunlar Antalya'ya kadar (vapurla) gönderilecek ve bedeli tayyareler teslim edildikten sonra tediye edilecektir. Tayyarelerin beheri onbeşer bin İtalyan Frankına yâni bin Osmanlı Lirasına olup emsaline nazaran son derece ucuzdur. Bu*

³²⁵ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 123-124. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³²⁶ Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 314.

³²⁷ Dış İşleri Bakanı'ndan (Câmi Bey'in telgrafını Ankara'ya iletmesi için) Rodos Valisi'ne 13 Ekim 1921, HW; 12/27, No. 8195; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 334.

³²⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.130, D.1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 328.

³²⁹ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

³³⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.130, D.1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 328, dipnot 52. "İtalya'dan alınan giyim eşyalarının dayanma gücü azdı."

³³¹ *Ministere des Affaires Etrangères*, Vol. 174, s. 52, Franklin-Bouillon'dan Briand'a 19 Ekim 1921 tarihli telgraf; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 141.

*tayyarelerden birinin bedeli olan 15 bin Frank Mısır Prensesi Kadriye hanımefendi tarafından ihdâ edilmiştir ve isminin bu tayyareye verilmesini rica etmektedir.*³³²

21 Ekim 1921. Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nazırı Baltazzis, Fransız Başvekil Briand'la Paris'te görüştüler. Yunan nazırlar, *Mustafa Kemal'e erzak ve mühimmat gönderilmesi işine bir son verilmesi konusunu belirtti.*³³³ *Kemalistlere silah ve malzeme taşıyan Fransız gemilerini araştırma hakkı verilmesini istediler; talep reddedildi.*³³⁴

İtalyanlardan silah-mühimmat satın almak için Rodos'da gizli vazife ifa eden TBMM mustafâ İzmir mebusu Doktor Mustafa Şevket'in (Bengisu) kayınvalidesi vefat etti. Vefat tarihinden sonra *Doktor, İtalyanlarla yaptığı temaslarda, TBMM Hükümeti için yüklü bir silah ve mühimmat sağlayabilmiştir.* Mezkûr esliha-mühimmat, hatırı sayılır bir navlun ücreti ödenerek İtalyan bandıralı nakliye sefinesiyle Antalya limanına sevk edilmiştir.³³⁵

25 Ekim 1921. Gunaris ile Briand ikinci defa mülakat ediyorlar. *Briand, Mustafa Kemal'e silah tedarik edilmesi, ticaret gemilerinin durdurulması ve aranması hususunda Fransa'nın herhangi bir tavır değişikliğine gitmeyeceğini bildirdi.*³³⁶

28 Ekim 1921. Bulgaristan'da münteşir *Burgaz Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni* istatistik neşretti. Belirtildiğine göre *İstanbul'a sefer yapmakta olan Aventino adlı İtalyan bandıralı gemi, Burgaz limanından yüklediği yiyecek maddesi ve tütün arasında 24.474 kilo mermi götürmüştür.*³³⁷

29 Ekim 1921. TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmî (Baykurt), TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekâletine şifreli telgraf gönderdi. *Avrupa'dan silah ve mühimmat tedariki için en sâlim yolun İtilâf Devletleri'nden Fransa veya İtalya ile doğrudan doğruya anlaşarak bu devletlerin yardımlarının sağlanması olduğunu bildirdikten sonra: Avrupa'da gerek Fransa ve gerekse İtalya'nın elinde bulunan savaş artığı silah ve cephanenin büyük bir kısmı Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya tarafından alınmış ise de, henüz iki memlekette önemli miktarda stok bulunmaktadır. Fransa'dan alınacak malzemenin Suriye limanları vâsıtasıyla sevk, her türlü düşman tecavüzüne karşı güvenilir bir yoldur. İtalya'ya geldiğim vakit Fiume'deki silah ve cephane hakkında tahkikat yapmaktan geri kalmamıştım. Son zamanlarda oradaki silahların subaylar tarafından saklanmış olduğu anlaşılmakta ve İtalya Hükümetince tehlikeli olan bu durumdan kurtulmanın yolu olarak bu silahların satılmasında görüldü ve Türkiye'ye satılması arzusu da dile getirildi.*³³⁸

TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele) çarpıcı beyanatta bulunuyor. İngilizlerden silâh temin etmiştir: [...] *Beyfendiler, sağlam olmıyan, terbiyesi yerleşmiyen bir ordu bugün galip gelse de yine firar eder ve Sakarya harbinde de hiç olmazsa otuz bin kişi firar etti ve Refet Paşa*

³³² *Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.130, D.1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 324.

³³³ Paris'teki Yunan Başvekil Gunaris'ten Atina'daki Dışişleri Bakanına çok gizli muhtıra; Aktaran: İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, 2006, s. 105.

³³⁴ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 344. "Gounaris, Briand ile yapılan görüşmede Fransız kuvvetleri tarafından Mustafa Kemal'e yapılan mühimmat yardımının durdurulmasını" istedi: Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 634.

³³⁵ Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 85.

³³⁶ Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 635.

³³⁷ *Burgaz Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni*, 28.10.1921, Sayı 31; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 119.

³³⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.130, D.1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 322-323.

*otuz bin tüfeği buldu, yerine koydu. Oradan aldı, buradan aldı. İngilizlere müracaat etti, casusluk etti ve Ordu tekrar muharebeye hazır bir hale geldi. [...]*³³⁹

30 Ekim 1921. Ömer Kâzım, Paris'de, *L'Aventure Kémaliste* nam risale neşretti:

Kemalist hareket, kesin olarak Alman bolşevik oyunlarının yaratmasıdır. Fakat varlığını bilhassa büyük güçlere borçludur. Bu hareketi yaratanların eseri, kendilerine tolerans gösterildiğinden ve ne basiret ne de cesaretle karşı konulmadığı için başarılı olmuştur. Milliyetçi hareketin gelişmesi ve bugün için bulunduğu noktaya gelmesi büyük güçlerin toleransı sonucudur. Nihayet, varlığını devam ettirir ve gitgide daha tehditkâr bir şekil alacak olursa, bu yine müttefik güçlerin sayesinde, onların verdikleri açık ve gizli destek sayesinde olacaktır.

Alman bolşeviklerinin, Ankara'daki maşalarında çıkarları ne olursa olsun, İtilaf Devletlerinin zaferinin sonucu itibarıyla kuvvetleri sınırlıdır. Ankara'ya sağladıkları yardım başlangıçta Kemalist harekete yetiyordu. Fakat, bugün tamamiyle yetersizdir. Eğer bu yardımda yetinilecek olursa hareket sönecek. Kesinlikle Moskova ve Berlin koruduklarının ihtiyaçlarıyla meşgul oluyorlar. Bununla birlikte Mustafa Kemal ordusunun ihtiyaçlarının büyük bir kısmını ve donanımlarını Batı pazarlarından temin ediyor. Yani İtilaf Devletleri pazarlarından temin ettiği harb malzemelerine bolşevik parası ödüyor, o malzeme ki, İtilaf Devletlerine en büyük düşmanları o malzemeleri kendilerine karşı bir anarşist hareketi sürdürerek kullanmaktalar.

İşte böyle garip bir durum sayesinde hâlâ çok tuhaf bir olaya yardım ediyoruz: Avrupa dahil olduğu ve savaştığı bir hayalet önünde titriyor.

O halde görülüyor ki, Doğuda barışın şartları basit ve kolaydır. Ordular ve filolar harekete geçirmek faydasızdır. Ankara'nın Avrupa'nın açık ve gizli desteğini almayı durdurması ve Kemalist hareketin bunların öz vasıtalarını terk etmesi yeter. O zaman galip devletlerin önünde titredikleri Kemalist hayaletin yok olduğunu hemen görecekler.³⁴⁰

31 Ekim 1921. Yunan Kartalis'den Yunan Başvekil Gunaris'e gönderilen ve İngiliz İstihbaratınca ele geçirilen telgrafta bildirildiğine göre *İngilizler Müttefikler arası dengelerin daha da bozulmaması adına [...]* Yunan yetkililerin *Milliyetçilere nakledilen askerî malzemeyi engelleme tekliflerini geri çevirdiler.*³⁴¹

1 Kasım 1921. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain'in makalesini neşretti. Gauvain, 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelemesinin gizli ekleri gereğince Briand'ın Kilikya ordusundan Türklere çok miktarda savaş malzemesi verdiğini yazıyor: *Nasıl seçildiğini bilmediğimiz, varlığı sallantıda Büyük Meclis denen bir kuruluşla Fransa'nın anlaşmış olmasını aklım almıyor.*³⁴² Ankara'ya yardım eden Fransa, yarın Ankara'nın bu silahlarla Suriye'ye girmeyeceğinden de emin olamaz. Ankara açısından olaya bakılacak olursa, *"Sovyetlerin müttefikleri" olan Mustafa Kemal, Fransa'nın kendisini tanıyor olmasını bir prestij unsuru olarak kullanmaktan da geri kalmayacaktır.*³⁴³

³³⁹ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 398. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Halide Edib Adıvar: "Erkan-ı Harbiye'nin başında olan Fevzi Paşa da, ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Re'fet Paşa'ya borçlu olduğumuzu söylediler." Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 110, dipnot 57.

³⁴⁰ Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 67-68. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁴¹ M. Kartalis'ten Gounaris'e 31 Ekim 1921, HW, 12/28, No. 8349; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335. "İngilizler, Milliyetçilerin Fransızlardan alacakları askerî malzemeyi Musul'da kendilerine karşı kullanmalarından endişe ettiklerini" bildirmişlerdi. "Buna karşın Fransızlar bahsi geçen askerî malzemenin ileride Suriye'de kendilerine karşı kullanılabileceğini bildiklerinden sadece sarf malzemeleri sağladıklarını ısrarla tekrarladılar"dı. Buna binaen İngilizler de Yunan'ın mezkûr talebini iade etmiştir.

³⁴² *Journal des Débats*, 1er Novembre 1921, s. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 217. "Briand, savaş malzemesi verilmesi ile ilgili iddiaları cevapsız bırakmıştır." İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁴³ Auguste Gauvain, "L'Accord Franco-Turc", *Journal des Débats*, 1 Novembre 1921, s. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 304. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

7 Kasım 1921. Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesinde Magdeleine Marx imzalı yazı neşredildi. Magdeleine'nin vazifesi, *Kemalist hareketin ne ölçüde komünizm davasının işine yarayabileceğini* araştırmaktı. Magdeleine: *Sonuç olarak, Mustafa Kemal bir Türk vatanperveri ve asker bir diktatördür; Meclisi ise düpedüz burjuva ve tutucudur. Mustafa Kemal, Sovyetlerden yardım almadan dayanamayacağı için onlara el açmıştır. Bunun kanıtı şudur ki, yalnızca teçhizat, silâh ve cephane istemiş, ordusunda ve halk arasında propagandaya sebep olur korkusuyla kızıl ordunun yardımını sürekli reddetmiştir.*³⁴⁴

11 Kasım 1921. *Quai d'Orsay* (Fransa Dışişleri Bakanlığı) Siyasî Daire Başkanı Peretti de la Rocca, Washington'da bulunan Başvekil ve Hariciye Nazırı Briand'a telgraf gönderdi. TBMM Hükümetine vadedilen askerî yardımın yapılabilmesi için önerilen çözüm şudur: *Kilikya'da Türklere bırakılacak olan malzemenin (top, silah, cephane, üniforma, at, araba) Fransız tüccarları eliyle verilmesidir.*³⁴⁵

15 Kasım 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı raporundan: *1 Ekim'den beri, Fransız tüccarları ve İstanbul'daki bazı ajanlar, Ankara'ya çok sayıda silah satışı anlaşması yaptılar. 9-19 Ekim günleri arasında da İstanbul'dan Anadolu'ya 1048 subay gönderildi.*³⁴⁶

İngiliz ajanı *Traian Satvet Lütü* (Tozan): *1921-22 yıllarında silah satın alma konusunda Mustafa Kemal Atatürk ile de konuştum ve akabinde Basil Zaharoff ile müzakereleri başlattım. Lakin Zaharoff bir antlaşma yapmayı reddetti, bu sebepten dolayı silahları Fransa'dan satın aldık.*³⁴⁷

Ankara'dan İstanbul'a döndüğü vakit İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a rapor veren İngiliz-İskoç Grace Mary Ellison: *Herkes bu cephaneyi [Howitzer mavzerleri mühimmatını] Fransızların verdiğini sanmaktadır. Fakat Türkler bize, İngiltereye, 5000 sterlin (bugünkü parayla) ödemişlerdir. Biz bu cephaneyi, Fransızlardan aldık, Türkler de İstanbul'daki İngiliz subaylarından almışlardı. Bir miktar cephane de Fransız, İtalyan ve Ruslardan, hatta inanmayacaksınız Yunanlıların kendilerinden alınmıştı. Türkiye, nereden bulabilmişse oradan silâh satın almıştı.*³⁴⁸

İtalyan General Ugo Luca, 1959 tarihli mülakatında, İtalyan işgali altındaki Kuşadası'nda 379'uncu Jandarma Kumandanı olarak vazife ifa ettiği günlere ilişkin şu çarpıcı cümleleri teklîm edecektir: *Vasıf'ı [Çınar] bana Strato adındaki Rum genci tanıştırmıştı. Posta idaresindeki telgraf memuru olarak çalışan Strato da Türkleri sever, el altından onlara her türlü yardımı yapardı. Gizli mukavemet teşkilâtında çalışan Türklerin en az yarısı, ellerindeki silâh ve cephaneyi Strato'nun yardımı ile temin etmişlerdir. Strato hâlen Roma'da ikamet etmekte, Ticaret Nezaretinde, Dış Ticaret Dairesinde Müfettiş olarak vazife görmektedir. Kendisi ile sık sık buluşur ve nefis birer Türk sigarası tütürerek eski günlerin unutulmaz hâtıralarını yâdederiz.*³⁴⁹

TBMM Hükümeti ordusunun Batı Cephesindeki silâh mevcudu: *66.732 tüfek, 518 hafif, 576 ağır makineli tüfek, 230 top.*³⁵⁰

³⁴⁴ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 216-217. İki kaynak, Akyüz'den kısmen alıntılanmışlardır: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 134; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 305-306.

³⁴⁵ *Ministere des Affaires Etrangères, Serie E Levant Turquie, Vol. 175, s. 8; Aktaran: Bige Yavuz, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 155. "Böylece 10 Ağustos 1921'de Paris'te alınan ve müttefiklerin Yunan ve Türk tarafına silah yardımı yapmaması, ancak özel şirketlerin bunu üstlenmesi yolundaki karara da ters düşülmemiş olunacaktır."

³⁴⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 146.

³⁴⁷ Rıfat N. Bali, *Satvet Lütü Tozan*, 2018, s. 127.

³⁴⁸ Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 99.

³⁴⁹ Bedirhan Çınar, "Türkiye için dövüşen İtalyan Generali", *Milliyet*, 6 Ocak 1959, s. 3.

³⁵⁰ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

18 Kasım 1921. Amerikan İstihbaratı raporu: *Kemalist ordusunun yiyecekleri çok kötü. Bir avuç tahıl ve ekmek. Askerler, askere alındıkları elbiselerle cepheye gönderiliyor. Yeteri kadar tüfek, fişek yok. Ordu, Sovyetler ne vermişse onunla yürüyebiliyor. Orduda Kafkasya'dan gelen Müslümanlar var.*³⁵¹

Anadolu'dan gelen bir subaydan alınan bilgiler:

"Ordu'da çok sayıda kaçak var. Üniforma yok. Askerler, askere alındıkları elbiselerle cepheye gönderiliyor. İçlerinde çok azı İngiliz ve Fransız üniforması taşıyor. Yiyecekleri, Anadolu'dan elde edilebilmesine rağmen kötü, genellikle bir avuç tahıl ve ekmekten ibarettir.

Teknik malzeme diye bir şey yok. Yeteri kadar tüfek ve fişek yok ve ordu, Sovyet Hükümeti ne vermişse onunla yürüyebiliyor. Birlikler Alman, İngiliz, Türk ve Rus silahlarıyla donatılmış durumda. Muhbir, üzerinde R.S.F.S.R. yazılı vagonlar, 1920-21 modeli dragon tipi tüfekler ve süvari tipi karabinler gördüğünü söyledi. Tüfeklerin dipçikleri zayıf ve kolaylıkla kırılabilir, madeni kısımları ise besbelli ki eski tüfeklerden alınmış.

Kemal Paşa'nın ordusunda Rus yok, gerçekte bunlar alınmamış. Sadece Kafkasya'dan gelen Müslümanlar var. Dağıstan'dan gelen 20 atlı, Ankara'ya subay okuluna gönderildi. İnebolu'da Sovyet temsilcisi yok.

Sovyet Hükümetiyle ticari ilişkiler düzenlenmişe benziyor. Dört taka Batum'a buğday, yulaf ve saman getirdi. Saman ve yulaf Bakü'ye gönderildi. Buğday da Tiflis'teki Ordu un fabrikasına.

Ayrıca Kuzey Kafkasya'da Enver'in propagandasının etkisiz kaldığı bildirildi. 300 kişi hizmete gönüllü olmuş, bunlardan 35'i atlı. Atlılar Azerbaycan'a gönderildi, geri kalan Demirhan'da eğitim görüyor, ancak 50'si kaçtı.

Azerbaycan'da askere alma iyi gidiyor ve bunlar kısa zamanda Anadolu'da bekleniyor."³⁵²

1 Aralık 1921. İtalyanların TBMM Hükümetine gizli silah satışıyla alakalı İngiliz raporunda belirtildiğine göre, *örneğin Banca Commerciale Italiana'nın Antalya şubesinin ve Manfredo Sanardi Lamberti adlı bir şahsın faaliyetleri hakkında inatçı ihbarlar devam ediyor. Bununla ilgili olarak 10 Mayıs'ta De Martino araştırma yaptırdığını ve bunların hiçbir işe yaramadığını, ayrıca bu Lamberti'nin kim olduğunu bile bilmediğini ifade etmiştir. Birkaç ay sonra Foreign Office'e Banca Commerciale Italiana'nın (yöneticilerinden biri o yıllarda Türkiye'de İtalyan "ekonomi elçisi" Bernardino Nogara'dır) savaş malzemeleri alımı için Kemalistlere 10.000.000 £ [liret] kredi açtığı bilgisi ulaşmıştır.*³⁵³

20 Aralık 1921. Fransız işgal birlikleri Adana'yı tahliye ediyor.³⁵⁴ Adana'nın devir teslimi sırasında Franklin-Bouillon, *Fransa'nın Türk dostlarına gerekirse silah yardımıyla bulunacağını söyledi.*³⁵⁵

21 Aralık 1921. Britanya Sömürgesi Yeni Delhi Hükümeti Hariciye Sekreterinden Siyasî İşler Sekreterine telgraf: *Bombay'dan Mustafa Kemal'e para gönderilmesi engellenmeyecektir.*³⁵⁶

22 Aralık 1921. Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşen Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti Fevkalade Murahhası General Mihael Frunze, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e muhtıra gönderdi: *Halk yıkıma uğramış ama mücadelenin gereğini de çok iyi kavramış. Ordunun donatımı kötü. Türkiye bize umut bağlamıştır. 100.000 tüfek, 600 makinalı tüfek, 3.500 mitralyöz, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, top, üniforma istiyorlar. Kalan 3.500.000 altın ve diğer yardımın zaman geçirmeden yapılması iyi olur.*³⁵⁷ Frunze'nin bildirdiğine göre Mustafa Kemal, Fransızlarda

³⁵¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 151.

³⁵² Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 125-126. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁵³ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 271-272.

³⁵⁴ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 52-53.

³⁵⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 196.

³⁵⁶ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI.

³⁵⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 199.

*umduğunu bulamamış ve bu nedenle de tüm umutlarını yeniden Sovyetlere bağlamıştır.*³⁵⁸ Frunze, Yunan'ı bir türlü yenemeyen Mustafa Kemal'in emelini gerçekleştirebilmek için muhakkak surette dış yardıma muhtaç olduğunu bildiriyor. Başkumandan Mustafa Kemal ve TBMM Genelkurmayı, TBMM mebuslarına bile açıklanmamış askerî sırları Frunze'ye açmışlardır:

M. V . Frunze'den G . V . Çiçerin'e

Ankara, 22 Aralık 1921

Burada bulunduğum günden beri durumu oldukça kavramış bulunuyorum. Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal'le bizzat görüşmelerim oldu ve birçok milletvekili ile ilişki kurdum. Kesin sonuçları sunabilirim:

1- Halk tümü ile yıkıma uğramıştır, yorgundur, barış istemektedir; ancak, aynı zamanda güçlü ve etkili bir propaganda sonucu olarak mücadelenin gereğini çok iyi kavramaktadır.

2- Ordu çok kötü bir durumdadır, üniforması yoktur, silahı yetersizdir, bir kış harekâtı yapamaz ancak morali hâlâ yüksektir. Ülkede yiyecek stokları vardır, fakat ordunun donatımı yetersizdir, çünkü ulaştırma zorlukları vardır. Garnizon ve yiyecek sorunları harekât bölgelerinin seçiminde ve harekâtların biçiminde kesin bir rol oynuyor.

3- Geniş halk yığınlarının tutumları kesinlikle Rusya'dan yanadır (...) [*Atlamalar orijinal metinde yapılmıştır (Yerasimos notu)*]. Atlamaların fevkalâde kritik mesailde tekrar etmesi, kasten sansürlendikleri intibainı bize vermektedir (ÖFA notu).]

4- Türkiye'nin kendi olanakları askerî sorunun olumlu bir biçimde sonuçlandırılması için yeterli değildir. Ordu direnebilir, fakat dışardan gelecek bir yardım olmadan kesin bir zaferi elde etmesi tümüyle olanaksızdır.

5- Geçen iki-üç ay içinde Hükümet iki yol ağzına gelmişti. Bir yandan, ancak bizden, önemli bir yardım almanın gereği ve olanağı açıkça görülüyor. Öte yandan (...) durumun umutsuzluğu onları başka yolları gözlemeye zorluyor (...).

6- Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal resmî olarak şunları söylemişlerdir: "Türkiye kendisini Rusya'ya doğru yöneltmiştir ve yöneltecektir. Yapılmış ve yapılabilecek olan görüşmeler Rusya ile ilişkilerimizi zedeleyecek hiçbir unsur içermemiştir ve içermeyecektir. Rusya ile tam bir ittifak anlaşması imzalamaya ve onu tüm dünyaya açıklamaya hazırız. Başka bir yol düşünmeyiz ve üstelik halkımız bunu anlayamayacaktır (...)"

7- İstanbul'dan gelen son haberlere göre İngilizler yeni bir manevra hazırlamaktadırlar: Trakya ve İzmir'i [*Metinde "Smyrne" yerine "Syrie" yazılı. (Yerasimos notu)*] Yunanlılardan alıp Padişah'a vermek istemektedirler. Böylece Millet Meclisi'ni parçalamayı ve Kemal'in düşüşünü başarmayı ummaktadırlar (...).

8- Genel sonuç: Kemal'in Fransa'yı kullanmak istemesi bir fiyasko ile sonuçlandı, Yunanlıları yenemiyor ve bu durumun muhalefeti güçlendirmesinden çekiniyor. İngilizlerle bir anlaşmayı başarması onun için zordur. Bunun içindir ki tüm umutlar bize dönüktür.

9- Dün akşam, Kemal, Genelkurmay (...) üyelerinin yaptığı bir toplantıya gelerek ordunun durumu hakkında tüm bilgileri verdi. Beslenmesi gereken kişilerin sayısı, toplar, makineli tüfekler, tüfekler, birliklerin düzenlenmesi ve sayısı ve Yunan birlikleri hakkında aynı bilgiler bana tam olarak verildi. Hareket planları, cephe gerisindeki durum vb. hakkında ayrıntılı bilgilere sahip oldum (...). Sonunda da düşman üzerinde üstünlük kurmak ve onu Anadolu'dan atmak için gereken sayılar bana verildi. Bunlar aşağıdaki gibidir: Her biri için 1.000'er fişek olmak üzere 100.000 tüfek, 600 makineli tüfek, 3.500 mitralyöz, 10 ağır howitzer, 12 hafif howitzer, 84 sahra topu, 120 diğer top, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, 100-150.000 üniforma. Bu malzeme 40-50 milyon Türk lirasına çıkar. Sonuç olarak Kemal şöyle dedi: "Size milletvekillerin çoğunluğuna söylenmeyenleri söyledim, çünkü onların cesareti yeterli değildir. Şimdi durumumuzu biliyorsunuz. isterseniz, ek bilgiler de verebiliriz. İlkbahardan iki üç ay önce bunları bulamazsak, diplomasi ile işin içinden çıkmaya çalışacağız. Bunu istemiyorum çünkü Batı ile anlaşmanın Türkiye'nin kaçınılmaz olarak boyunduruk altına girmesi demek olduğunu biliyorum, ancak durum elimizde olmayabilir. Bunları size söylememin nedeni

³⁵⁸ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 331.

Rusya'ya sonuna kadar dürüst davranmak ve ne düşündüğünü anlamak istediğim içindir." Bizde de hem silah hem para konusunda durumun pek iyi olmadığını fakat her şeyi Moskova'ya ileteceğimi bildirdim. Bugünkü durumun, Türkiye ve bizimle olan ilişkileri için kesin bir önem taşıdığına inanıyorum (...). Hem Kemal, hem Meclis şimdi yalnız bize dayanmaktadırlar. Türkiye'ye geri kalan 3.500.000 (altın Rublenin) verilmesinin, yardımın sürdürülmesinin ve zaman yitirmeden tam olarak yapabileceğimiz yardımın ne kadar olacağını bildirilmesinin gerektiğine inanıyorum (...).³⁵⁹

26 Aralık 1921. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Mustafa Kemal söz alıyor. Malî buhran dolayısıyla hükümet ve ordu ihtiyaçlarının karşılanamadığına dikkat çekiyor. Para kıtlığı sebebiyle Fransızlara sipariş verilememiştir. İç ve dış borçlanmalar kaçınılmazdır:

[..] Garp cephesinin zabitan ve efrat maaşı bir ay için 833 000 liradır. Diğer tetkik hülâsasında Garp cephesi kıtaatı temmuzdan teşrinievvel nihayetine kadar maş olarak üç milyon alacağı var demek oluyor. Takriben üçbuçuk dört aylık alacağı vardır. Yani Garp üçbuçuk aydan beri maaş almamaktadır. Dört aylık alacağı vardır. Yani Garp cephesinin maaşı verilememektedir. Hiç olmazsa memleket dahilinde bulunanların düşman karşısında bulunanlardan daha fazla maaş almamasını temin etmek için Maliye Vekiline adeta bir emir verdim. Garp cephesinden fazla hiç bir taraf muamele.... Fakat yine huzuru celilenizde yine itiraf edelim ki.... İnfaz etmekte ısrar edemedik. Çünkü Maliye Vekili bir gün bana dedi ki Meclis maaşını alacaktır. Ben de hakikaten arkadaşlarımı tazip etmek ve müşkilât içinde brakmayvı arzu etmezdim. Miktar büyük bir mani teşkil etmezdi. Fakat bunda bir takım mehazir bulunduğunu da nazarı dikkate alarak mümanaat edemedim. Bundan bir takım mahazir tevellüt ediyor. Heyeti Celileleri maaş alınca memureyn de istiyor. Ana da müsamaha edince Ankara'da bulunan memureyeti askeriye de maaş.... cepheyi gösterdim. Fakat onların içinde öyle adamlar vardır ki meselâ top yapan, ve saire yapan fabrikanın müdürü vardır. Onlar da maaş alır. Yine Garp cephesinin muvafakatiyle geride bulunan mecruhlbie maaş vermek lâzım geldi. Hulâs bu emri tatbik edemedik. Bugüne kadar çalışıyorum. Bir tam maş değil, nefere birer lira vermek için, bir miktar para verdirmek için 420 bin lira vermek lâzım geldi ve her gün yine Maliye Vekiliyle beraber para buldun mu diyorum? Para bulamıyoruz. Belki temin edeceği 450 bin lira ile zabıtana dört aylık maşlarına mahsuben efrada da birer lira vereceğiz. Maaş meselesi böyle efendiler. Fkat memleket dahilinde belki dört ay maaş almamış ve belki daha fazla maaş almamış polis vardır, memurin vardır. Artık bunun tevzii nasıl olabileceğini ciddi olarak teemmül etmek lâzımdır. Almış olanlara hiç para vermiyerek bugüne kadar almış, öteki dört aya kadar para vermeyeceğiz desek, hazin bir sefalet sevk etmiş olacağız. Almış olanlara daha az vermek, almayanlara daha çok vererek telâfi etmek vardır. Gerek birinci tedbir, gerek ikinci tedbirin kabil olabilmesi için Maliyede para olmak lâzımdır. Onu Maliye Vekili izah etmiştir ve izah edecektir. Arz edeceğim mesele budur. Fakat hakikaten bizzat tesadüf... muntazaman maaş verilememekten dolayı heyeti zabitanı fevkalâde mütehassis olduğunu, veyahut olabilmesi ihtimali olduğunu söyledi. Bunu korkunç buldum. Yalnız kumandan arkadaşlarıma rica ettim. Bunu bir mesele yapmasınlar. Ordu niçin maaş alıyor, almıyor. Mebuslar niçin alıyor, geridekiler çok alıyor, mebuslar alıyor, ordu almıyor. Orduya vermiyorsunuz. Bu kelime çok tekerrür ederse pek fena olur. İmkânı maddisi varsa yapılacak bir şey yoktur. Hakikaten yapılacak... Dilimize dolamaktan tahaddüs edecek vahim neticeleri... ve o kumandanlara dedim ki; evet, ordu maaş almıyor, mümkün olduğu kadar para vereceğiz, ve her kanaat...

İkincisi ordunun ilbsı meselesi: Yani teçhizat ve sairesinden bahsetmiyorum. Efendim, Müdafaai Milliye Vekilinin öteden beri vermiş olduğu izahatta ve bilhassa bugün vermiş olduğu izahatta benim noktayı nazarı... bir kerre bu son aya gelinceye kadar orduya birçok elbise verilmiştir. Meselâ, bu 76 bin kaput orduda var mı, yok mu, bu bir sene zarfında bu kaputları giymiş olanların kaçmış veya ölmüş olanları vardır. Hülâsa böyle bir rakam üzerine istinat ederek ordunun - ... sıfır farz etmek daha muvafıktır. - Fakat asıl bizim istinat ettiğimiz, hepimizin bel bağladığımız rakamlar son aylarda Müdafaai Milliye'nin sipariş ettiği ve eline geçebileceğini tahmin ettiği ve onların yekûnuna bakılırsa (416 000) kat elbise sipariş olunmuştur. Fakat bu 416 000 siparişe mukabil Müdafaai Milliye'nin eline geçmiş para beş yüz bin liradan ibarettir. Müdafaai Milliye Vekili bütün esbabı maniye rağmen şimdiye kadar tedarik ettiği elbisenin miktarı 65 bin kadardır ve kaput olarak sekseniki bindir. Ariz ve amik hesap yapmayacağım. Müdafaai Milliye Vekâletinin eline geçebilen kısmı nazarı itibara geçebilmiştir. Ona mukabil sekseniki bin kaput ve saire ondan evvel beş yüz bin lira tamamen ele

³⁵⁹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 425. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

geçseydi ve tamamen sarf edilmeseydi bundan fazla elbise... asıl bizim nazarı dikkate alacağımız rakamlar daha büyüktür. Yalnız garp ordusunu nazarı itibara alarak 200 ve 250 bin insanı giydirmek mevzuubahis olmalıdır.

Üçüncü meseleye geçiyorum: Bugün Garp ordusunu arzu ettiğimiz veçhile ilbas etmek için bu Müdafaa-i Milliye Vekâletinin sipariş ettiği ve şimdiye kadar gelmiş ve bundan sonra gelmesi lâzım gelen rakamlar üzerine daha yüz bin kat elbise kaput filan koyması lâzımdır. Bu sipariş edilmiş olan elbiseler temin edilmekle beraber yüz bin kat elbise için para düşünmek lâzımdır. Efendiler, bunun hesabını yaptım. Efendiler, yalnız bu yüz bin kat elbise için beş milyon lira lâzımdır. Caket, kaput, çadır lâzımdır. Efendiler, seyyar ordu mevzuubahistir. Taarruz mevzuubahistir. Efendiler; bu fırsattan bilistifade Heyeti Aliyelerini bu üçüncü nokta üzerinde bir hakikatten haberdar edeyim ve bu arz edeceğim hakikate nazaran gayemiz; mutlaka karşımızda bulunan Yunan ordusunu mağlup edecek derecede kuvvetli ve mücehhez ordu meydana getirmektir. Bu, gaye ile kendiliğinden tahassül eder. Halbuki her gün aldığımız malumata nazaran Yunan nizamı harbinde yapılan tadilât, yapılan teşkilât, ikmaller nazarı dikkate alınırsa bizim ordumuzda aynı derecede ikmalî nevâkis..... Arkadaşlar, bunu da ariz ve amik tetkik ettim. Ordumuzu matlup dereceye isal etmek için, teçhizatı, elbisesi, eslihası itibariyle, cephanesi itibariyle bu teçhizatı itibariyle, kırk beş, elli milyon liraya ihtiyacımız vardır ve bu sözüm Basri Bey biraderimizin bir az..... yapılacak şey elli milyon liradır, bu para elimizde bulunduğu sırada fakat bunun da vakti zamaniyle elimize geçmesi şarttır. İşte bu dakikada hiç olmazsa elli milyon liralık kredimiz olursa iki ay üç ay sonra karşımızda bulunan Yunan ordusunu ezecek ve illâ böyle iğne ile kuyu kazmak kabilinden şeylerle uğraşacak... Allah'tan rica edelim ve Cenabı Hak'tan daha iyi olmasını temenni edeceğiz. Bu kelimeyi ve bu derece ihtiyacı şimdiye kadar hiç bir vakit Heyeti Âliyenize bunu söylememek bir kabahat gibi telâkki ediliyorsa söylemek de bir isabet olabilirdi. Benim için yani ordudan bahis, ordunun ikmal olduğu bahsolunduğu zaman ordunun yalnız elbisesi için değil: ordunun, maaşı için değil ve siresi için değil, yalnız silahını topunu alacağız. Cephanesini alacağız, bunun için evvel ahir sizden elli milyon lira isterim. Maliye Vekili bunu düşünsün! Ve hepinizi ikna etsin. Başka çare yoktur. Bir defaya mahsus olmak üzere benim düşündüğüm şeyi arz edeyim. Bu parayı yani masrafı temin etmek için..... müşküldür. Onun için behemahal hariçten temin etmek mecburiyetindeyiz. Ve mecburiyeti tatmin için de Fransızlarla bir şey yapmaya çalışıyoruz. Diğer taraftan Rus dostlarımızdan bazı ihtiyacı temin etmeye çalışıyoruz. Bu mesaimizin ne zaman semere vereceğini tahmin etmek maatteessüf kabil değildir. Eğer Akşehir mülakatımızda bizim üç milyon, on milyon ihzaratımız.... gösterebilecek kabiliyetimiz olsaydı efendiler, bütün siparişatı yapabilecektim. Hatta iki hafta zarfında yüz bin kat bütün teferruatıyla belki iki milyon. Fakat maatteessüf oradan Maliye Vekiline sordum, sonra istikraz mesaili mevzuubahis oldu. Ve hâlâ bahsolmaktadır. Bütün bu izah ve istizahlar vaziyet hakkında birbirimizi. fakat behemahal filan, filan adamı kabul etmek istersek bir şey çıkmaz... mümkün olan sayü gayreti sarf etmişlerdir. Alâkadaran. Bu şerait dâhilinde daha fazlası müşküldür. Madde haline kalbolunduğu zaman bu değildir Netice zannolunduğu kadar sehil değildir. Maruzatım bundan ibarettir. Yani istizah fikrinden, havesinden sarfı nazar edelim ve bunun imkânlarını karıştırsın Bizi sık sık tenvir etsin onu ortaya koyalım tetkike çalışalım.³⁶⁰

29 Aralık 1921. Sovyet Rusya Hükümeti tarafından *Novorossisk Türk Konsolosuna önemli bir cephan ve silah teslimi yapıldı.*³⁶¹

TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekillerinden Kâzım Özalp, ilkin 1971 senesinde neşredebileceği *Millî Mücadele 1919-1922* nam hatıratındaki şu ifadelerine bakılırsa “düşman” Müttetiklerden silah, mühimmat, askerî teçhizat satın aldığını, bu vakıayı itibar zedeleyici telakki ettiğinden olsa gerek, gizlemeyi tercih etmiştir. Güya, Müttetiklerden silah, cephan, teçhizat satın almak çok müşkil hatta imkânsız imiş. Binaenaleyh Müttetiklerin el koyduğu Osmanlı emvali malzemelerin kaçak yollardan deruhte edilmesi suretiyle “Millî Mücadele” yürütülmüş imiş. Hatta inanılacak olursa 5 milyon liralık

³⁶⁰ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 541-543. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Zabıtnamenin iyi tutulmamış olduğu görülüyor.

³⁶¹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 333.

kamu borcu İstanbul'daki mühürlü depolardan kaçakçılık yapmaya gizlice sarfedilmiş imiş. Bu tavır, en hafif tabirle, çarpıtmadır:

Millî Müdafaa Vekilliği görevini üzerime aldığım zaman ordumuz Sakarya kayıplarını henüz yerine koyamamıştı. Sakarya'da, pek çok subay talim ve terbiye görmüş asker ile hemen hemen bütün piyade ve topçu cephanesini kaybetmiştik. Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak için Sakarya'daki ordunun iki mislinden fazla bir kuvvete ihtiyacımız vardı. Bu kuvveti süratle meydana getirmek mecburiyetinde idik. Diğer taraftan para sıkıntısı da çekiyorduk. Millî Müdafaa bütçesi çok olmamakla beraber, bu parayı bile tamamen alamıyorduk. Memleketimizde cephane, silâh imal edilmediği için bunları dışarıdan temin etmek mecburiyeti vardı. Yabancı memleketlerden satın alma şartları çok zordu. Çünkü bunları satabilecek devletler, Yunanlıların müttefikleri olduğundan, bizi ona karşı kuvvetlendirmek istemezlerdi. Bu konu pek açık olduğundan o gibi memleketlere danışarak yok yere vakit kaybetmeye lüzum yoktu. Birinci Cihan Harbinde bizim müttefikimiz olan devletlerin ellerinde ise silâh ve cephane bırakılmamıştı. Onlar, kontrol altında tutulduklarından, bu gibi memleketlerden de birşey alınamıyacağı açıktı. Ruslar, kendi ihtiyaçlarını bile zor temin edebiliyorlardı. İşte bütün bu zorluklar karşısında ordumuzu süratle silâhlandırmak ve teçhiz etmek gerektiği düşünülürse, alınması gereken tedbirlerin önemi anlaşılır.

Mecliste ve bütün memlekette sabırsızlık görülüyordu. Mecliste sık sık münakaşalar oluyor ve ordumuzun eksiklerini bildikleri halde bazı muhalif fikirli mebuslar, taarruz için neden durmakta olduğunu soruyor ve bu nedenle işbaşında olanları tenkit ediyorlardı. Gerçi bu muhalif mebuslara uygun cevaplar veriliyordu, fakat kendilerini susturmak kolay olmuyordu. Bu gibilerini bir dereceye kadar tatmin edeceği düşüncesiyle, Millî Müdafaa Komisyonu başkanının iştirakiyle bir Harb Komisyonu kurulmuştu. Bu komisyon toplantılarında, en fazla ordunun günlük iagesini temin etmek çareleri düşünülüyordu. Her hafta, iage bedeli ve buna karşı ordunun günlük iagesinin nasıl bulunabileceği tartışılıyor, çareler aranıyor. Yukarıda da belirttiğim gibi, hiç bir memlekette cephane ve silâh satın alınması imkânı yoktu veya pek zordu. Böyle bir durum karşısında ordunun büyük bir taarruz yapabilecek kuvvet ve kudrette geliştirilebilmesi, ancak özel tedbirlerle mümkün olabilirdi.

İstanbul'da İtilâf hükümetlerinin muhafazası altında bulunan bütün harb malzemesi ve silâhların, Anadolu'ya naklettirilmesi çarelerini bulmak lazımdı. Zaten daha Millî Mücadele'nin başlangıcından beri, kaçak olarak bu silâh ve cephanenin bir kısmı Anadolu'ya getirilmişti. Bu kaçırma teşkilâtının genişletilmesi ve faaliyetini artırmasıyla, gayeye bir dereceye kadar ulaşılacağı ve bundan başka bir çare bulunmadığı düşüncesiyle işe giriştim.

Mecliste devam eden münakaşalar ve tenkitler arasında bazı mebuslara, beş milyon liralık bir para temin edilerek hemen sarfedilmek üzere Vekâletin emrine verilebilirse, ordumuzun Yunanlıları Anadolu'dan çıkaracak bir kuvvet ve kabiliyette geliştirilmesinin mümkün olacağını söyledim. Bu teklifim bir müddet sonra bütün mebuslar tarafından öğrenildi. Yunus Nadi Bey, benim bu sözlerimden bahisle; "Yunanlıların memleketimizden çıkarılabilmesi için lazım gelen hazırlıklar mademki bu kadar az bir miktar ile yapılabiliyormuş, o halde bu konunun derhal görüşülmesi ve paranın temini lüzumludur" diyerek bir takrir verdi. Bu takrir üzerine gizli bir parti toplantısı yapıldı. Bu toplantıda mebuslar bana hakikaten böyle konuşup konuşmadığını sordular. Ordumuzun süratle takviyesinin mümkün olacağını ve Yunanlıları memlekette çıkaracak bir kuvvete getirilebileceğini söyledim. Belirli zamanlarda alınan vergilerin vaktinden evvel alınması ile, beş milyon liranın toplanması ve bir ay içerisinde paranın Millî Müdafaa Vekâleti emrine verilmesi ve bu işin çok gizli tutulması kararı alındı. Paranın nerelerde sarfedileceği de gizli tutuldu. Yalnız arada bir muhalif mebuslardan bazıları, her şeyin sözde kaldığını ve hiç bir iş yapılamayacağını söyleyerek, aleyhimize propagandalarına devam ediyorlardı.

Muhalif mebusların başlarında Hüseyin Salahattin [Köseoğlu], Kara Vasıf [Karakol] ve Hüseyin Avni [Ulaş] beyler vardı. Bunlara taraftar olanlar sonradan 2. Grubu teşkil ettiler. Muhalif fikirli, Mecliste çok ustalıkla propaganda yaparak, kendi görüş ve isteklerine uygun havayı zaman zaman yaratıyorlardı. Mecliste önemli meselelerin zorlukla karşılanmamasına yardım etmek üzere, diğer bazı mebuslar ise gizli bir grup kurmuşlardı. Fakat muhalif fikirli mebusların bir kısmı, bu gizli grubun içine de girmişler ve burada kendi fikirlerini yürütmeğe çalışıyorlardı. Yaklaşık olarak 50 mebusan kurulu olarak bu gizli grup özel evlerde toplanıyor,

Mecliste görüşülecek olan önemli meseleleri evvela aralarında tartışıyor ve bir karara bağladıktan sonra Mecliste bu fikri hep beraber müdafaa ediyorlardı. Ancak muhaliflerden bir kısmının bu grup içerisine sızmış olması, grup içerisinde anlaşmazlıklar doğuruyordu.

Ben parti grubunda vadettiğim üzere orduyu süratle geliştirmek için büyük bir gayretle çalışırken, muhalif mebusların itirazlarıyla daima karşılaşüyordum. "Ordu taarruza zorlanamaz, taarruz için lâzım gelen şartlar yoktur" diye görüşleri karıştırıyorlardı. Kendilerine lazım gelen cevapları vermeye çalışıyordum. Meclisten bazı önemli kanunları geçirmek gerekmişti. Gizli olan bazı faaliyeti tam açığa vurmamak ve ordunun durumu hakkında, umumi heyete, gizli olan konuları fazla açmamak için, kurulmuş olan gruptan istifade etmeyi düşündüm. O zaman pek önemli olan, nakil vasıtalarını bulma konusunun evvela bu grupta görüşülmesini tasarladım. Yaklaşık olarak 50 kişi, Van Mebusu Haydar [Vaner] Bey'in evinde toplandılar. Ben de gittim. Kara Vasıf Bey ve bazı arkadaşları da gelmişlerdi. Bu toplantıda kanuna bir şekil vermek mümkün olmadı. Çünkü muhalif görüşlüler hemen her söze itiraz ediyorlardı. İkinci bir toplantı daha yaptık; nihayet Mecliste bir hayli zorlukla nakil vasıtaları kanunu çıkartılabildi. Bu kanundan sonra grup da dağıldı. Çünkü Mecliste böyle bir grubun kurulmuş olduğunu haber alan mebuslar, gizli bir teşkilâtın tesiri altında bulunmayı şiddetle tenkit ettiler. Zaten grup içerisinde de değişik fikirler artmıştı.

Mecliste, önemsiz bir mesele hakkında yalnız usul görüşmeleri için iki gün süren konuşmalar dahi yapıldığı oluyordu. Bütün bu zorlukları yenmek, mantıklı veya mantıksız sual soran herkese cevap vermek ve bu arada Yunan ordusunu mağlup edecek bir kuvveti hazırlamak görevi, beni çok yoruyordu. Muhalifler kadrolara karışıyorlar, teşkilâtı beğenmiyorlar, içlerinde askerlik yapmış olanlar bulunduğu için, bazı basit görüşlerle asker olmayan mebusların da fikirlerini çelerek, komisyon görüşmelerinde ve Meclis umumî heyetinde taraftarlar buluyorlardı. Millî Müdafaa Vekâletine Cemal [Mersinli] Paşa'yı getirmek için bazı teşebbüsler yaptılar. Vekillik seçime olduğu için, muhalifler bana rey vermezlerdi. Bir kere Cemal Paşa'dan üç rey fazla alarak, Millî Müdafaa Vekilliğinde kaldım. Bu kadar az farkla vekillikte kalmamın uygun olup olmayacağını reis Mustafa Kemal Paşa'ya danıştım. Mustafa Kemal Paşa "Başladığımız işi başa çıkarmağa mecburuz, yarım rey farkla da olsa vazifeye devam etmek lâzımdır" diyordu. Meclis bu durumda iken, İstanbul'daki silâh ve cephanenin Anadolu'ya nakli için yapılan teşebbüsler müspet sonuçlar verdi. Silâh ve cephanenin nakli değişik planlarla ve değişik şekillerle yürütülüyordu. Meselâ bir örnek vermek isterim:

Maçka kışlasından cephane nakletmek için bir Fransız kamyonu elde edildi. Adamlarımızdan üç kişi, Fransız askerî elbisesi giyerek Maçka'ya gittiler. Bunlardan biri şoför, diğer ikisi de Fransızca'yı iyi bilen iki adamımız idi. Maçka'dan Bakırköy'e cephane nakledileceğini söyleyerek depo muhafızlarından, evvelce anlaştığımız bazı Fransızların da yardımıyla cephaneleri aldılar ve kamyonu koyarak köprüye getirdiler. Orada hazır olan motorlara yükleme işleri de bir plan içerisinde yapıldı. Bir günde beş kamyonluk cephane, böylece kaçırıldı.³⁶²

Narkomindel (Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği) raporuna göre *1921 yıl süresince Türkiye'ye, 33 275 tüfek, 57 986 000 fişek, 327 makineli tüfek, 54 top, 129 479 top mermisi, 1 500 kılıç, 20 000 gaz maskesi vb askerî donatım gönderilmişti. Sovyet hükûmeti Türkiye'ye bunlardan başka iki tane de hücumbot (muhrip) vermişti.*³⁶³

³⁶² Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, 1988, c. 1, s. 225-227. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantez "[]" içindeki ifadeler tarafımıza aittir. Doğrusu, Müttefiklerin Mondros Mütarekenamesiyle ganimet olarak elde edip depolara topladığı ve mühürleyip muhafaza ettiği Osmanlı emvali silâh, mühimmat, teçhizat; TBMM Hükûmeti tarafından satın alınmışlar gibi görünüyor. Kaçakçılığın cesameti, bu işin aşırma olmadığına delalet ediyor. Depo muhafızları muvakkaten rüşvetle elde edilmiş olsa dahi, örneğin 22 gün süren Sakarya Meydan Muharebesinde tüketilmiş askerî envanterin Kontrollü Büyük Taarruz için ikame edilmesi ve dahi tezyid edilmesi, devletler bazında gizli mukavelelerin imzalanmış olmasını lüzumlu kılıyor. Özalp'ın "paraların nerelerde sarfedileceği de gizli tutuldu" cümlesi, takdir edilir ki muğlaktr. Zaten İtalya ile TBMM Hükûmeti derin ilişkisi, gizli kapaklı ticaretle maruftur.

³⁶³ *SSCB Dış Politikası Belgeleri* [Rusça], cilt III, s. 675; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 217.

1 Ocak 1922. 1 Ocak 1922 tarihinde 2 adet 33'lü top, 2 adet iki tekerlekli araba ve iki adet cephane arabası, 2.000 adet şarapnel ve 2.000 adet bomba Tuapse'ye sevk edilmiştir.³⁶⁴ *Şahin vapuru, Rusya'nın Tuapse limanından yüklediği silah ve cephane ile Trabzon'a döndü.*³⁶⁵

3 Ocak 1922. Fransa'nın Adana Konsolosu Osmin Laporte, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Franklin Bouillon ve Kilikya'da kurulan komisyonun üyesi Albay Pettelat ile mutabık bir şekilde, silahların tesliminin geciktirilmemesi noktasında uyarıda bulunuyor.*³⁶⁶

5 Ocak 1922. Türkiye'den Paris'e gönderilmiş Fransız istihbarat raporunda, *"Kemalistlerin şiddetle cephane ve giyeceğe ihtiyaçları olduğu, bu yardımı almadıkları takdirde Ankara Anlaşması'yla kurtulmayı amaçladıkları Rusların eline düşmekten korktukları, Mustafa Kemal'in Fransa lehine yaptığı propagandanın somut sonuç vermemesi durumunda durumun aleyhlerine döneceği ve İngiltere'ye karşı verecekleri mücadelede Fransız malzeme desteğinin kaçınılmaz olduğu"* bildiriliyor.³⁶⁷

1-7 Ocak 1922. 1922 Ocağının ilk haftasında Haliç'te güneye doğru yolalan bir Fransız gemisi durduruldu. Gemi Anadolu'daki Türkler'e gönderilen cephane ve savaş malzemeleriyle doluydu ve geminin İngilizler tarafından durdurulması diplomatik bir skandala yolaçtı.³⁶⁸

10 Ocak 1922. Amerikan Yardımcı Ticarî Komiseri Julien Gillespie, 10 Ocak 1922 tarihli raporunda, Müdafaa-yı Milliye Vekili Mirliva Refet (Bele) ile İngiliz-Avustralyalı James Douglas Henry'in İkinci İnebolu Görüşmesine dair şu cümleleri kaydetmiştir: [...] *Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı Refet Paşa, İnebolu'ya gidişi ve orada Edwards, Henry ve kumpanyası ile buluşması konusunda ilgili olarak Mecliste hafif ateşte kızartılıyordu. Bütün birleşimler gizliydi basında bir şey yazılmadı, dışarıya da bir şey sızmadı. Dışişleri Bakanlığında, Yusuf Kemal'in kayınbiraderiyle günde 12 ya da 15 saat birlikte olmama rağmen, Edwards'a ait haber alamadım. Refet Paşanın hikâyesi ise İnebolu'ya bunlardan 20 bin tüfek ve cephane konusunda teklif almak için gittiği yolundaydı. [...]*³⁶⁹

24 Ocak 1922. Maliye Vekili Ahmed Ferid (Tek), Roma mümessili Celâleddin Arif'e şifreli telgraf gönderdi: *Câmi Bey zamanında alımı yapılan cephane ve mühimmat bedeli olarak 3 milyon 320 bin Frank'ın Antalya'daki Banco di Roma'ya yatırıldığını bildiriyor, müzakerelere devam etmesini istiyor.*³⁷⁰

Ankara Hükümeti İtalya'dan yalnızca silah, cephane ve mühimmat satın almamıştır. Ordunun aslî unsuru olan askerlerin elbise, çadır, çanta ve matara gibi ihtiyaçları da İtalya'dan temin edilmiştir. Câmi Bey döneminde askerin ihtiyacını karşılamak için alınan malzemenin dökümü şöyledir: Antalya'daki İtalyan bankasına yatırılan yarım milyon Frank karşılığı olarak 30 bin takım elbise ve 20 bin çadır. [...] Celâleddin Ârif Bey döneminde yapılan alımlar da şöyledir: 15 bin ceket ve pantolon, 160 bin fanila ve fanila ceket.³⁷¹

³⁶⁴ RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 84; Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 206.

³⁶⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 213.

³⁶⁶ Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 149.

³⁶⁷ *Ministere des Affaires Etrangères*, Serie E Levant Turquie, Vol. 176, s. 198; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 158. "Fransız istihbaratının Türkiye'deki kaynaklarınca 5 Ocak 1922 tarihinde gönderilen bir raporda da *Kemalistlerin şiddetle silah ve cephaneye ihtiyaç duyduğu, bu yardımı alamadıkları takdirde Bolşeviklerin kucağına düşebilecekleri, bu sebeple İngiltere'ye karşı verdiği mücadelede Ankara'nın desteklenmesi yönünde görüş bildiriliyor.*" Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 153.

³⁶⁸ Armstrong, *Turkey in Travail*, p. 244; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 37.

³⁶⁹ Ankara'daki Gillespie'den İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'e mektup; Aktaran: Orhan Duru, *ABD Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 132.

³⁷⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.130, D.2; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 324.

³⁷¹ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 328.

27 Ocak 1922. Fransa Senato Dışışleri Komisyonu Başkanı *Franklin-Bouillon*, İngiltere Dışışleri Bakanlığı danışmanlarından *Headlam Morley* ve *Childs*'la görüşürken, Fransız ordusunun Kilikya'dan çekilmesi sırasında, Türklere silâh, üniforma, mühimmat ve 10 uçak verildiğini açıklıyor.³⁷² Yunan yazarlarına göre, Fransızlar, askerî gücünü kolayca taşıyabilmesi için, Mersin limanını da Mustafa Kemal'e bırakmışlardır.³⁷³ Franklin-Bouillon: *Fransa Kilikya'da yılda 500 milyon frank harcıyor; orda 5.000 Fransızın mezarı bulunuyor. [...] Fransız uyruklu Müslümanların görüşleri yabana atılamaz, çünkü gelecekteki Fransız askeri gücünün yüzde 30'u, sürekli olarak Fransa'da üslendirilecek Müslüman erlerden oluşacaktır.*³⁷⁴

2 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, Lord Curzon'a, Mustafa Kemal'in Rus, İtalyan ve Fransız kaynaklarından bol savaş aracı elde ettiğini bildiren bir mektup yazarak İngiltere'nin de Yunanistan'a destek sağlamasını istedi.³⁷⁵ Halbuki Dışışleri Bakanı Lord Curzon bunalımın çözülmesine yönelik İngiliz çabasını tümüyle ele almıştı; Müttefiklerle birlikte hareket ederek milliyetçi Türkiye ile anlaşmaya çalışıyordu.³⁷⁶

Lord Curzon, Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye telgraf gönderdi. Telgrafname suretinin 7 numaralı dipnotunda çarpıcı bilgiler yer alıyor. Buna göre İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri, Mustafa Kemal'e toplamda 53.000 adet top mermisi tedarik etmiştir:

[Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi Bay W. J.] Childs'in kayıtlarında (E 1179/5/44), Mösyö Franklin-Bouillon'un akıcı ve neredeyse mükemmel İngilizceyle verdiği uzun ve sık sık harareti nutkununu, Müslüman Şark'daki vaziyet, Bolşeviklik, Ankara Muahedenamesi, muahedenamedeki kendi payı, Anadolu'daki Fransız siyaseti, Türk Milliyetçileri ve Anadolu'daki & Çukurova'daki şerait mesailinin uzun uzadıya ele alındığı, Mösyö Franklin-Bouillon'un da şöyle dediği bildirilmektedir: "Milliyetçi ordu takriben 200.000 kişiden müteşekkil. Tüfekleri vardır lakin giysileri ve çizmeleri pek az. Mühim miktarda mühimmat biriktirildi. İstanbul'daki mühimmat depolarından *uykulu İngiliz polisince korunan* top mermileri deruhte ediliyor." Rapor şöyle devam ediyor: "Bu menbadan *buharlaştıran* iki kere top mermisi sevkiyatının Milliyetçilere ulaştığını biliyordu -biri 8.000, diğeri 45.000 top mermisi. Bunlar Fransız vapurlarıyla taşınıyordu. Mösyö Franklin-Bouillon, Binbaşı Henry'nin İnebolu'ya gittiğini ve bu mezbele cephanelikten çıkan ilk 8.000 top mermisini Milliyetçilere sattığını, kötü niyetle söyledi. Mösyö Franklin-Bouillon, Fransız üniformalarının, silahlarının ve mühimmatının Milliyetçilere verilmesini, aksi takdirde yeni jandarmanın paçavralar içinde olacağı ve Hristiyan nüfusa eşkiya oldukları fikrini vereceği gerekçesiyle haklı çıkardı. Haricen, Fransızlar tedarik etmediği müddetçe jandarmaya tüfek sağlanmayacaktı. 10 adet tayyare, muhaberat vasıtalarından yoksun bir memlekette bilgiyi hızla iletecekti. Bunlar jandarmanın teçhizatının birer parçasıydı..³⁷⁷

5 Ocak'ta Ankara'dan ayrılıp ülkesine dönen General Mihael Frunze, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne sunduğu raporda, Türkiye bütçesinin açık verdiğini, yardımın gerekli olduğunu belirtti. Frunze, Türkiye'de en önemli askerî sırları önüne serdiklerini, Türk ordusunun durumunu Ukrayna ordusu gibi bildiğini söyledi.³⁷⁸ *Raporda, TBMM'nin 1921 yılı bütçesini 30 milyon kâğıt TL.'si açıkla kabul ettiği, ancak giderler 90 milyona ulaştığından gerçek açığın çok daha yüksek olacağı ve bu durumun çok daha*

³⁷² FO, 7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.

³⁷³ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.

³⁷⁴ FO/7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 198, dipnot 278.

³⁷⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258.

³⁷⁶ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, 2008, s. 464.

³⁷⁷ The Marquess Curzon of Kedleston to Lord Hardinge (Paris), February 2, 1922, No. 344 [F 1248/5/44]; *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1970, First Series, Vol. XVII, p. 597, fn. 7. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³⁷⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258. Frunze, ayrıca, "bazı önemli çevrelerde Sovyet Cumhuriyetleri'yle bir federasyona gitme olasılığının bile tartışıldığını rapor etmiştir." *Frunze'nin Türkiye Anıları*, 1978, s. 125; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 41, dipnot 40.

*büyük bir çaba gerektirmesi ile birlikte kötü bir mahsulün tam bir felaket yaratabileceği anlatılır ve yardımın gereği belirtilir.*³⁷⁹ Frunze:

Kentlerden köylere kadar her yerde büyük bir ekonomik yıkıntı ve yüzüstü bırakılmışlık kendini gösteriyordu. Hemen hemen hiçbir köyde erkeğe rastlanmıyor. Ya savaşta ölmüşlerdir, ya da cephededirler. Yaşlılar, kadınlar ya da ergenler çalışıyorlar. Maddî kaynaklar tükenmiş. İş hayvanı ve taşınım araçları yok. İşlenmeyen toprak oranı yüzde 50'den az değil.³⁸⁰

Bana en önemli askerî sırları açtılar. Türk ve Yunan ordularının savaş durumlarını öğrendim. Savaşçı sayısından silah sayısı ve niteliğine, cephe gerisinin durumuna vb. kadar bu orduların tüm gereksinimlerini tanıdım. Diyebilirim ki, Türk silahlı kuvvetleri konusunda genel tasavvurum, hemen hemen Ukrayna ordusu konusunda olduğu gibidir. Tüm bakanlıklarda işlerin durumu konusunda bizi istekle aydınlattılar, gerçek bilgiler, gerçek belgeler verdiler, bizimle siyasal ilişkiler alanında değil, fakat ticarî, ekonomik, kültürel vb alanlarında da bağintıları güçlendirmek olanağı sağladılar.³⁸¹

7 Şubat 1922. İngiliz Gemicilik şirketi Parker Garrett'den İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderildi. Mustafa Kemal'e kömür ve petrol taşımakta olan *Berkshire* adlı gemi, Yunan Donanması tarafından yakalandı ve Pire limanına götürüldü.³⁸²

15 Şubat 1922. Bulgaristan'da münteşir *Burgaz Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni* istatistik neşretti. Belirtildiğine göre *1922 şubatında İstanbul seferini yapmakta olan İtalyan bandralı Karniolya adlı gemi, diğer yüklerinin arasına 1.671.836 kilo demir ve bronz malzeme ile bir parti kapsül götürmüştür.*³⁸³

Yunanistan tabiri caizse Anadolu'da yedi düvele karşı mücadele veriyor. Mustafa Kemal Müttefikler tarafından silahlandırılıyor; Yunan ise adeta Mustafa Kemal'e yenilsin için Batı Anadolu'da askerî yardımsız halde bekletiliyor:

15 şubat 1922'de Yunan Başbakanı, Curzon'a bir çağrıda bulunarak bugünkü durum devam edecekse, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltma zorunda kalacaklarını bildirdi. Milliyetçiler'in, yalnız Bolşevikler'den değil, Fransa ve İtalya'dan da yardım gördüklerini ve Britanya da kendilerine aynı ölçüde yardım edemeyecekse, kendileri için, şartlar uygun hale gelir gelmez, Anadolu'yu boşaltmaktan başka yapacak bir şey kalmayacağını ekledi. Bu çağrıya İngiliz Dışişleri'nden cesaret verici bir karşılık gelmediğinden Yunan Başbakanı, boşaltma hazırlıklarını yapmasını Başkomutan'a emretti. Curzon, diplomatik destek vaadini tekrarladı ve ilgili taraflara çağrılar gönderdi. Yunan çekilişi ertelendi ve mart ortalarında Londra'da konuşmalara başlandı.³⁸⁴

23 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'a şikayet mektubu gönderdi: Sulh geciktirildiği için Yunanistan'ın iktisadî kaynakları tamamen tükendi. Türkler ise bu süreçte silahlandı, Müttefikler buna göz yumdu. Askerî harekât yakında başlayabilecektir. Acilen yardım yapılmazsa Anadolu boşaltılacaktır³⁸⁵:

Lordum, 27 Ekim 1921 tarihinde Baltacı ve bana İngiliz hükûmetinin Yakın Doğu konusundaki görüşlerini sunma nezaketinde bulundunuz. Durumu inceledikten sonra barışın hızlandırılmasının herkesin çıkarına olacağı sonucuna vardınız. Barışı sağlamak için ulusal çıkarlarımızı Üç Büyüklere emanet etmemizi önerdiniz. İngiliz hükûmeti ortak bir arabuluculuk yapma girişiminde bulundu. İngiliz hükûmetinin Yunanistan'a

³⁷⁹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 334.

³⁸⁰ M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor* . . . [Rusça], s. 358; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 261.

³⁸¹ M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor* . . . [Rusça], s. 359; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 231. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁸² Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LV, 209.

³⁸³ *Burgaz Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni*, 15.2.1922, Sayı 46; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 119.

³⁸⁴ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 359. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³⁸⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 291.

gösterdiği ilgi ve sempatiyi takdir eden bizler, konuyu dikkatle inceledikten ve Atina'daki meslektaşlarımıza danıştıktan sonra, Yunanistan'ın çıkarlarının teklifinizin kabulünü gerektirdiğine karar verdik. Lakin sizin benden daha iyi bildiğiniz üzere yaşanan farklı olaylar, sorunun çözümünü bugüne kadar erteledi. Aradan üç aydan fazla zaman geçmesine ve sizin samimi çabalarınıza rağmen barışın sağlanması mümkün olmadı. Tüm bu süre boyunca Yunan hükûmeti, Türkiye ile müzakerelerde, Müttefiklerin ortak çıkarlarına hizmet eden Küçük Asya'daki askerî durumu korumakla meşguldü. Statükoyu korumak adına Yunan hükûmeti, bugün işgal ettiği mevzilerde Yunan Ordusu'nu tutabilmek için dayanma sınırını aşmıştır. Yunan hükûmetinin karşı karşıya kaldığı ciddi zorlukları İngiliz hükûmetinin anlaması zor değildir. Yunan Ordusu toplam dokuz yıldır zorunlu askerlik yapmaktadır. Ayrıca askerlerin vatanseverliği ve görev bilinci, yani Türk boyunduruğu altındaki kardeşlerinin kurtuluşu ve Yunanistan ile birleştirilmesi, beklenen barışın tam olarak gerçekleşmemesi yüzünden azalmıştır. Bunların yanı sıra ülkenin ekonomik kaynaklarının zayıflaması, ordunun ikmalinde büyük ve giderek artan zorluklar yaratmıştır. Sonuç olarak, Küçük Asya'da Yunan Ordusu fazlasıyla zorlanmaktadır. Yunanistan kötü şartlara rağmen şu ana kadar bu durumla mücadele etmeyi başarmıştır. Şahsınızın İngiliz hükûmetini koşulları dikkatlice incelemeye ve zorluklarla başa çıkmanın yollarını bulmaya yönlendireceğini umuyorum. Çünkü Yunanistan kendi gücüyle tek başına bırakılırsa bunların hiçbirinin üstesinden gelemeyecektir. Özellikle Yunan hükûmetinin mali kaynaklarının tamamen tükendiği konusunda sizi bilgilendirmek isterim. Bu gelişmeyi önceden tahmin etmiştim ve birçok kez İngiliz hükûmetine, İngiliz pazarından kredi almamıza yardımcı olması için başvurmuştum. 22 Aralık 1921'de İngiliz Maliye Bakanı ile benim aramda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre İngiliz hükûmeti 15.000.000 İngiliz sterlinine kadar kredi vermeyi kabul etmişti. Fakat İngiliz hükûmetinin onayına rağmen krediyi hala sonuçlandıramadık. Bu arada Atina hükûmeti, kamu hazinesinin kaynaklarının birkaç gün içinde tükeneneğine dair bize bilgi aktardı. Atina'dan gelen son telgrafta da ordu harcamalarının durdurulmasına rağmen hükûmetin Şubat ayının sonundan sonra orduyu ayakta tutacak parasının olmadığı belirtildi. Ekonomik çıkmazın yanı sıra, Küçük Asya'da askerî operasyonların başlayacağı zamanın yaklaştığını da hesaba katmak gerekmektedir. Örneğin geçen sene askerî harekât bir ay geç başlamıştı. Bu arada düşmana asker ve mühimmat tedarik edildi. Sovyet Rusya tarafından düşmana savaş malzemesi sağlandı. Ancak Müttefiklerin bu konudaki tavrı olumsuz bir şaşkınlığın ötesine geçmedi. Yunan Ordusu Türkiye'ye karşı savaşta Müttefiklerin yanında savaştı. Bu, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı değil, Müttefiklere karşı yürüttüğü bir savaştı. Ancak bazı Müttefik Güçler, Büyük Savaş sırasında müttefiklerine karşı kullanmak üzere, düşmana silah ve mühimmat sağlayacak kadar ileri gittiler. Ancak bu tür eylemlerde bulunmayan diğer güçler, açıkcası Türkiye'nin silahsızlandırılmasından yana olan Ekim 1918 Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nı ihlal edenleri durdurmak için hiçbir şey yapmadı. Son olarak, imzalanmayan barış antlaşması nedeniyle, istisnasız tüm Müttefik Güçler, Türkiye ile aralarında bir savaş halinin varlığını kabul etmeyi reddettiler. Türk-Yunan ihtilafında tarafsızlık beyanında bulunmalarına rağmen uluslararası hukukun savaşı taraflar ile tarafsızlar arasında tanıdığı ateşkesleri Yunanistan için uygulamadılar. Türk kuvvetlerinin büyük ölçüdeki silah tedariki ve Küçük Asya'daki askerî operasyon zamanının yaklaşması Yunan Ordusu için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Sayın Lord Curzon, bunu anlamamız sizin için zor olmasa gerektir. Küçük Asya Ordusu'nun askerî kurmaylarından alınan bilgiye göre, Yunan askerlerinin morali oldukça iyidir. Ancak Yunan Ordusu ile kıyaslandığında düşmanın sayısal olarak 10.000 asker fazlası bulunmaktadır. Ayrıca bizden çok daha fazla süvarisi ve iki kat fazla uçağı vardır. Türkler topçu bakımından daha zayıftır. Yunan Ordusu'nun yaklaşık 100 kadar daha fazla topu mevcuttur. Bu konuda şunu belirtmeden geçemeyeceğim: Türkiye'nin silahsızlandırılması Mütareke şartlarına uygun olarak yapılmış olsaydı ya da Yüksek Konsey tarafından Küçük Asya'nın işgal emri verilir verilmez Yunan askerî birliklerinin özgürce hareket etmesine izin verilmiş olsaydı, Yunan Ordusu'nun büyük bir avantajı olacaktı. Bu şartlar altında Küçük Asya Ordusu'nun, birliklerdeki boşlukların doldurulması ve Türklerin üstünlüğünü etkisiz hale getirecek hatırı sayılır sayıda asker sağlanmadığı sürece, olası bir Türk taarruzunu karşılayabilecek kapasitede olmadığını ve bu konuda herhangi bir güvence verilemeyeceği bildirildi. Düşmanın üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için mühimmat ikmal şarttır. Bunun için ordunun hızlı hareket etmesine yardımcı olacak uçakların, topların ve kamyonların tedarik edilmesi elzemdir. Ordunun ekonomik yönden çaresiz kalması mali yardımı da gerektirmektedir. Yukarıdakilerin yapılmaması halinde, Ordu Komutanlığı, gerçekleştirecek Türk taarruzunun ordumuzu ciddi bir tehlikeye maruz bırakacağına inanmaktadır. Eğer yukarıda belirtilen tedbirlerin acil olarak alınması mümkün değilse, derhal geri çekilme emrinin verilmesini talep etmektedir. Geri çekilme inisiyatifini kendimizin almasının daha iyi olacağı düşünülmektedir. Böylece olayların gidişatının bize dayatacağı bir geri çekilme tehlikesinden de kaçınılmış olacaktır. Küçük Asya Ordusu'nun kurmayları, şu anda işgal edilmiş olan tahkimat

hattının batısında herhangi bir noktada başka savunma tahkimat hattı bulunmadığından, Küçük Asya'dan çekilmeye karar verilmesi durumunda topyekun geri çekilmenin gerekli olduğu görüşünü ifade etmektedir. Küçük Asya Ordusu kurmayları, düşmanın sayısal üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için yeni askerî alımlar yapılmasını ve bu sayede Yunan Ordusu'nun güçlendirilebileceğini belirtmektedir. Ancak Yunan hükümeti Küçük Asya Ordusu'na acilen ihtiyaç duyduğu mali yardımı ve gerekli mühimmatı da sağlayamamaktadır. Hatta yeni asker alımları olursa, o zaman ilaveten büyük miktarda savaş malzemesine de gereksinim olacaktır. Yunanistan'ın yetersiz araçlarla yalnız bırakılması durumunda ortaya çıkacak kesin sonuçları İngiliz hükümetine belirtmeye gerek yoktur. Yunanistan, Müttefiklerin üzerinde anlaşmaya vardığı barış şartlarını Türkiye'ye dayatma yönündeki kararını kabul etmiştir. Bu koşullar arasında müttefiklerin Küçük Asya'daki Hristiyan nüfusa karşı yükümlülükleri de bulunmaktadır. Mücadele boyunca Yunanistan, Müttefiklerin koyduğu sınırlamalara, bu sınırlamalar Yunanistan'ın üstlendiği işin yürütülmesine ciddi bir engel oluştursa bile, saygı göstermiştir. Bu tür kısıtlamalardan biri, düşmanın başkentine karşı askerî gücün yasaklanmasıydı. Bu mücadelede Yunanistan, doğal ve hukuki çıkarı olan Batı Anadolu'daki Yunan halkının kaderine dair arzusundan esinlenerek tüm gücünü kullanmış ve tüm kaynaklarını tüketmiştir. Yunanistan, çabaları sayesinde şu ana kadar bu halkları kurtarmayı başarmış ve aynı zamanda barışın sağlanması için sağlam temeller atmıştır. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kalması durumunda, eminim ki İngiliz hükümetinin Hristiyan halklara yönelik duygularıyla bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkacaktır. Yunanistan bu halkların kaderini Müttefik Güçlerin ellerine bırakmak zorunda kalacaktır. Ancak Müttefikler, Türkiye ile barış için müzakere ederken, Yunan Ordusu'nun bugüne kadar Küçük Asya'daki varlığının sağladığı garantiyi de silah olarak kullanamayacaktır. İngiliz hükümeti, Yunan Ordusu'nun mevcut mevzilerinden çekilmesi ve Batı Anadolu halklarını ve Boğazları korumayı bırakması halinde, Kemal istilasının dehşetinden yalnızca Hristiyan halklar payını almayacaklardır. Aynı zamanda Türk kibri hiçbir yerde durmayacak ve Kemalistlerin toprak genişlemesi ne Sevr Antlaşması ne de İzmir ile sınırlı kalacaktır. Kemal, Boğazları da ezip geçecektir. Yunanistan bu sonuçlardan ne kadar rahatsız olsa da eğer destek bulamazsa, müttefik güçler tarafından tanınan ulusal haklarını savunmaktan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bu durumda Yunan Ordusu, barış konferansında belirlenen Yunanistan'ın Avrupa'daki sınırlarını korumaya öncelik verecektir. İngiliz hükümetini tüm bunlardan haberdar etmek benim asli görevimdir. Bahsettiğim mevzu eminim ki İngiliz hükümetinin ilgileneyeceği bir meseledir. Ayrıca politikamı yönlendiren İngiliz-Yunan ilişkilerine dair algım, bu kritik dönemde ülkeme karşı bir görevim olduğunu hatırlatmaktadır. İngiltere ve Yunanistan arasındaki dostluk İngiliz hükümetinin Yunan milletine tavsiyelerde bulunmasını, görüşlerini belirtmesini ve almayı düşündüğü önlemleri bize iletmesini gerektirmektedir. Yunanlılar her zaman bu dostluk ve güvenle desteklenmiştir. Gounaris.³⁸⁶

*Hasta olan Lenin ise, Merkez Komitesi Politbüro üyeleri için V. M. Molotov'a bir not göndererek TBMM Hükümetine teslim edilmesi düşünülen 3.500.000 altın Rublelik para hakkında şunları yazar: "Çiçerin'in tümüyle haklı olduğunu göz önüne alarak, Politbüro'nun aşağıdaki kararı almasını öneriyorum: Çiçerin'in görüşü kabul edilsin ve verilen söz tümüyle ve zamanında yerine getirilsin." Lenin, Stalin ve Kamenev'e yazarak bu konunun üzerinde ısrarla duruyor.*³⁸⁷

"Türkiye komisyonunda Sokolnikov yoldaş, nasıl niteleyeceğimizi bilmeyeceğimiz kadar dehşetengiz bir öneride bulunarak, Moskova sözleşmesinde yer alan onurlu yükümlülüğü ihlal etmemizi, bizden talep edilen ve artık Tiflis'e ulaşmış bulunan tutarı (ki Türkiye kendi görevlileri sayesinde bunu öğrenmiştir) sözleşme süresi içinde (16 Mart) ödemekten vazgeçmemizi, dolayısıyla bize güvenen Türk köylü ve sanatkarlarını kabaca aldatmamızı, kendimizi bütün Doğu halkları önünde rezil etmemizi istedi; böylece artık hiçbir konuda bize inanmasınlar, bizi birer yalancı olarak görüp nefret etsinler ve sözleşmeyi imzalayan kişi olarak şahsen beni tüm Doğu halkları karşısında rezalet kazığına çivilesinler, siyasal ceset yapsınlar.

Bu tür bir öneriyi onaylamak için birilerinin parmak kaldırabileceğine, siyasal intihara kalkışacağına inanmıyorum. Bu, dört küsur yıl boyunca karşılaşmış olduğum en dehşetli durumdur. Komünist selamıyla. İMZA (Çiçerin)"

³⁸⁶ Esra Özşüer, *Megali İdea*, 2025, s. 647-650. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁸⁷ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 334.

"Yoldaş Molotov! Bence Çiçerin kesinlikle haklıdır ve Merkez Komitesi'ne Çiçerin'in bakış açısını onaylamasını ve Bolşevikler tarafından verilen sözün tutularak ödemenin zamanında yapılması kararı almasını öneriyorum. 24. 02. (İMZA) Lenin"³⁸⁸

Ukrayna Merkez İcra Komitesi Başkanı *Rakovski'nin Fischer'e gizlice söylediğine göre, 1922'de yardıma devam edilmesi sorunu, yüksek Sovyet yöneticilerini hayli bölmüştür. Yapılan tartışmalarda Savaş Komiseri Troçki kayıtsız şartsız yardımı savunmuş; Stalin grubu ise, geçen yıl Türkiye'nin Gürcü topraklarına karşı hareket tarzını hatırlatarak itidal gösterilmesini istemiştir. Fakat Lenin'in Troçki'yi tutmasıyla, Türkiye'ye bolca askerî malzeme ve müşavir gönderilmiştir.*³⁸⁹

7 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 235 numaralı telgraf gönderdi. Mustafa Kemal ve çevresi hilafet-saltanat aleyhtarıdır. Fransa, İstanbul'daki hükümetin ortadan kaldırılması için Mustafa Kemal'le entrika çevirmektedir. Ankara'nın yegane hükümet olması için Padişah'ın propaganda sayesinde İngiliz esiri ve vatan haini oldurulması lazımdır:

Lordum,

Bugün tarihli, Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'in Avrupa Heyeti kâtibi Kemal Bey'in elinde olduğu belirtilen bazı vesaikin tercümelerini ileten 232 numaralı Gizli yazıma atıfta bulunarak, aynı menbadan aldığım ber-vech-i âtî malumatı isal etme şerefine nailim.

2. Kemal Bey, İstanbul'da kaldığı süre boyunca yaptığı bir sohbetle, Büyük Millet Meclisi'nin heyete 160.000 Türk Lirası tahsis ettiğini, bunun da bugünkü döviz kuruna göre 25.000 sterlinden biraz daha az olduğunu söyledi. Bu meblağın 50.000 Türk Lirası seyahat masrafları için, geri kalan 110.000 Türk Lirası ise gizli gayelere tahsis edilmişti.

3. Kemal Bey'e atfedilen diğer ifadeler arasında şunlar yer almaktadır: Şehzade Ömer Faruk Efendi 1921 senesinin bidayetinde İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderildiği hengamda, Büyük Millet Meclisi mebusu Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey haberi Ankara'ya telgrafla göndererek, Şehzade'nin Anadolu'da hüküm sürmek istediğini bildirdi. Bu telgraf Büyük Millet Meclisi'ne okundu ve birkaç Mebus Şehzade'yi kınadı. Mebuslara, Padişah'ın İngilizlere satıldığı bildirildi ve Mebusların intihab mıntıkalarını ziyaret edip hanedan aleyhtarı propaganda yapmalarını sağlamak için Meclis iki ay tatil edildi. Bu propaganda, bilhassa halkı Saltanata ve Hilafete merbut Sivas, Konya ve Erzurum mıntıklarında pek fazla destek görmedi.

4. Mösyö Franklin-Bouillon, Ankara'da bulunduğu son sefer, Ankara ve İstanbul'un ikili sisteminin kaldırılmasını savunmuştu. Mustafa Kemal Paşa ona bunun ancak İngilizlerin kölesi olan ve memleketine ihanet eden Padişah'ın tahttan indirilmesiyle gerçekleştirilebileceğini söylemişti.

5. Mösyö Poincaré'yle yaptığı mezkur mülakattan kısa bir süre evvel, Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey, Paris'deki Ankara Hükümeti mümessili [Ahmed] Ferid [Tek] Bey'e, mevcut Padişah tahtta olduğu müddetçe Fransızlar için herhangi bir şey yapmanın imkânsız olduğunu ve Şark-ı Karib meselesinin hallinde en mühim âmilin İngilizler olduğunu telgrafla bildirmiştir. Prensip olarak Fransızlar da aynı mülahazada, lakin Bay Lloyd George'yle anlaşamamaktadırlar ve mesele her geçen gün tehir edilmektedir.

6. Ruslar, maden imtiyazatı vermesi için Ankara Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı ve muhtemelen yirmiden fazla maadin vermek zorunda kalacaktı Ankara. Tek ümidi, Ruslara kesin bir cevap vermek zorunda kalacakları 20 Mart'tan evvel Fransızlardan daha münasib şerait elde etmektir. Bu mesele Ankara Hükümeti için hayati ehemmiyet taşıyordu.

³⁸⁸ RGASPI, f. 2, 1. 1, d. 22843, y. 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 64.

³⁸⁹ *Soviets in the World Affairs*, I, s. XV; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay. (2007). *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* içinde (s. 170, dipnot 161). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

7. Mustafa Kemal Paşa'yla temas halinde olan eşhas, ona karşı en azim hürmeti duyarlar ve bu hürmet, ihtimal, son zamanlarda onun faaliyetlerine duyulan hayranlıkla artmıştır. Çevresi, yüce karakterli bir adamın, milletin müncisinin ve muhafızının hizmetinde olmaklığın, yegane maksadı saltanatını sürdürmek olan cahil bir Hükümdarın hizmetinde olmaklıktan çok daha iyi olduğunu söyler. Yusuf Kemal Bey'in birkaç gün evvel Hilal-i Ahmer dairesinde Celal Muhtar Bey'e söylediği gibi, "Padişah kusurlarını görmek için gözlük ister velakin bunları İngiliz dükkânlarından ve kayınbiraderinden (Damad Ferid Paşa) satın alırsa, nevezuhur hiçbir şeyi algılayamaması hayreti mucib değildir."

Bendeniz, Horace Rumbold, *Fevkalâde Komiser*.³⁹⁰

9 Mart 1922. Bulgaristan'da münteşir *Burgaz Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni* istatistik neşretti. Belirtildiğine göre 2 Mart'da *İstanbul seferini yapan Palcki adlı İtalyan vapuru, başka yüklerinin arasında 643 kilo askeri malzeme taşımıştır*.³⁹¹

23 Mart 1922. 23 Mart 1922'de yayınlanan "İstanbul Excelsior"da çıkan bir haberine göre, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa (Özalp) Maliye Vekili Hasan [Saka] Bey ve Moskova temsilcisi Aralof arasındaki görüşmeler sonuçlandı. Andlaşma hükümlerine göre Türkiye Rusya'dan mühimmat temin edecek buna karşılık Rusya da bazı imtiyazlara kavuşacaktır. Samsun ve Trabzon limanları Ruslara açılacaktır. Ankara'nın Rusya'dan almak istedikleri arasında muhtelif çaplarda top, makinalı tüfek, uçak, at, v.s. vardı.³⁹²

Mart 1922. Mustafa Kemal, hususî not defterine yazdı: *Bir taraftan Fransa'dan bir taraftan Rusya'dan ihtiyâcâtı te'mîne çalışıyoruz*.³⁹³

8 Nisan 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyüelçiliği Askerî Ataşesi Zvonaryev, Garp Cephesi teftişi hakkında rapor kaleme aldı. Mustafa Kemal, ulema sınıfına aşırı düşmanlık beslemektedir fakat şimdilik onlara ihtiyacı vardır, tahammül ediyordur, vakti gelince hepsini *yeryüzünden silecektir*:

(23 Mart-8 Nisan 1922 Tarihlerinde Başkumandanlık Sahrasına, Konya'ya ve Ankara'ya Geri Dönüş. Türkiye Cephesi Yolculuğu İzlenimleri)

4 ve 5 nolu raporlarımda gezide elde ettiğim somut veriler mevcuttur. Bu rapordaki izlenimleri ve gözlemleri sadece belirli bir çerçeveye içinde vermek istemiyorum, sanırım bu şekilde sunmak ilgi uyandırabilir.

Büyükelçimiz, Türk ordusunun askerleri için 30 000 hediye hazırlamıştı. Hediyeleri dağıtma bahanesinden yararlandım ve onları kendim dağıtabilmek için Türk askerî yönetiminden izin aldım. Görüşmeler sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın bu seyahatle ilgili oluru alınmıştı. Kemal, 6 Mart'ta [1922] cepheye gitti ve biz, burada Kurmay Başkanı (karargâh komutanı) Fevzi Paşa'yla birlikte kalıp, gezinin teknik ayrıntılarını birlikte hallettik.

20 Mart'ta Fevzi Paşa tarafından kabul edildim ve burada, Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda, cephe, Sivrihisar ile Bolvadin arasında ziyaret edebileceğim bir yer belirlendiği anlaşıldı. Fevzi Paşa bana eşlik etmeleri için Yüzbaşı Bedrettin Bey'i (karargâhın ulaşım işleri bölümünün komutan yardımcısı) ve bir eri görevlendirmiş olduğunu söyledi. Biçer istasyonunda indikten sonra develere yüklenecek olan hediyelerin güvenliği için bir subay ve on er (subay, asteğmen Kamil Bey. Genelkurmay muhafız bölüğü bombacı takımı komutanı) görevlendirilmişti.

Fevzi Paşa'yla olan konuşmamızda şunu anladım: kendisi şahsen bana, hediye dağıtma ve ileri cepheyi ziyaret imkânı vermeyecek. Ancak ben bütün bu sorunları Mustafa Kemal Paşa'nın çözeceğine inanıyorum.

³⁹⁰ F.O. 406/49. P. 132, No. 58; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 219-220. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³⁹¹ *Burgaz Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni*, 9.3.1922, Sayı 49; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 119.

³⁹² Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 52, dipnot 69.

³⁹³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III*, 1994, s. 143.

Büyükelçi, cephedeki yüksek komutanlık kademesine, altı altın saat, iki altın sigara tabakası ve bir de üzerine bizim tarafımızdan "Türk devrimci ordusunun kahramanına Rusya işçi-köylü kızıldusundan" diye yazılmış bir hançer verdi.

Fevzi Paşa, bana, yüksek komuta kademesinden kimlerin daha fazla hak ettiğini belirterek, yukarıda sayılan hediyeleri kimlere verebileceğimizi bildirdi:

1. İsmet Paşa; Batı Cephesi Komutanı
2. Ali İhsan Paşa; 1. Ordu Komutanı
3. Yakup Şevki Paşa; 2. Ordu Komutanı
4. Albay Yusuf İzzettin Bey; 1. Kolordu Komutanı
5. Selahattin Paşa; 2. Kolordu Komutanı
6. Kurmay Albay Arif Bey; 3. Kolordu Komutanı
7. Albay Kemal Bey; 4. Kolordu Komutanı
8. Fahri Paşa; 5. Süvari Kolordu Komutanı

Yola çıkmadan bir gün önce, 22 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'dan, hastalığını bildiren ve hastalığına iyi geldiğini söylediği Kafkas madensuyu getirmemizi isteyen bir telgraf geldi. Bu durum, bizi oyalanmadan Kemal Paşa'nın karargâhına gitmeye zorladı.

23 Mart'ta sabah saat yedide, tercüman İsmailov yoldaşa gara gittik. Orada bizi, uğurlamaya ve Fevzi Paşa adına "iyi yolculuklar" dilemeye gelen Fevzi Paşa'nın yaveri karşıladı. Yaver, teknik sebepler yüzünden gelemeyen Fevzi Paşa'nın ikinci sınıf vagonda gidileceğinden dolayı özürlerini ilettiler. Vagonda ona da iki kompartıman ayrılmıştı.

Seyahat ettiğimiz trene bağlı, sekiz yük vagonu vardı. Bunlarda cepheye sevk edilen yürüyüş bölüğü bulunmaktaydı. Her vagonda, jandarma denetimi altında bulunan 40 asker vardı. Jandarmalar, herhangi bir ihtiyaçlarını gidermek için vagondan çıkma girişiminde bulunmaları durumunda, bu askerleri değneklerle acımasızca dövüyorlardı. Cepheye yollanan eski püskü giysiler içindeki askerlerin hepsi silahsızdı. Cephenin bulunduğu bölgeden önceki son mıntıka olan Biçer istasyonunda, giysileri giydiriliyor ve silahları veriliyordu. (Demiryolunun durumu üzerine 5 nolu raporda yazdım.)

Akşam vakti yaklaşık saat beşte Biçer istasyonuna vardık. Tren istasyona vardığında, bölge komutanı ve istasyon komutanı vagona geldiler, bizi selamladılar. Her gittiğimiz yerde sorulan ilk soru burada da soruldu: "Rütbeniz nedir?" Bize eşlik eden subay bütün ilgilenenlere Bolşeviklerde rütbe olmadığını, ancak görevlerde farklılık olduğunu açıklamaya çalıştı. O, benim tümen komutanı olduğumu, demek ki, Türk ordusunda tümen komutanı albay oluyorsa, o halde benim albay rütbesiyle eş tutulabileceğimi açıkladı. Bu açıklama, iki kumandan üzerinde güçlü bir etki yarattı (her ikisi yüzbaşı rütbesindeydi). Olabildiğince ihtiyatlı duranlar, birden ortaya çıktılar. Bize hizmet etmede birbirleriyle yarışıyorlardı. Biri çadırda gecelememizi öneriyor, diğeri, istasyon komutanı, Kemal Paşa'nın vagonunda yatmamızı öneriyordu. En sonunda biz geceyi Kemal Paşa'nın vagonunda geçirdik. Bu vagon hiçbir özelliği olmayan, gösterişsiz ve sade bir üçüncü sınıf vagondur ve fazladan bir Türk divanı vardı. Ankara istasyonundan doldurulan akülerden elektrik de sağlanmaktaydı.

24 Mart günü, sabah saat sekiz sularında bir sıhhiye aracıyla 3. Kolordunun denetimindeki Sivrihisar'a gittik. Biçer istasyonundan beş kilometre uzakta, yolun bir tarafına dizilmiş 15 süvari bizi karşıladı. Bu konvoy, 3. Kolordu Komutanlığı karargâhına kadar bize eşlik etti.

Yolda, bir-iki silahlı askerin korumasında, cephe gerisine sevk edilen pek çok asker grubuyla karşılaştık. Türkler hasta olan ve izne giden askerleri cephe gerisine (revire) böyle sevk ediyorlardı.

Tamamen tahrip edilen yolda, kütükler ve ağaç parçaları üstümüze düşüyordu. Bize eşlik eden subay şöyle dedi: Bu Yunanlıların işi. Bütün köyleri kasten tahrip ettiler. Apaçık görünüyor ki, askerî harekâtla başarılı olamayınca böyle şeyler yapmışlar.

Ankara'dan 20-30 verst [1 verst: 1 060 metre. (Perinçek notu)] mesafede, Yunanlıların hiç uğramadıkları bölgelerde bile yıkılmış köylerle karşılaşıyorduk. Bizim, "nasıl olmuş da Yunanlılar bu köyleri tahrip etmeyi

başarmışlar" sorumuza karşılık, bize eşlik eden subay gülümsedi ve hiçbir cevap vermedi. Açık ki, Rum nüfusun yaşadığı bu köyler, Türkler tarafından tahrip edilmişti..

Sivrihisar'a varmadan 10 km önce, kolordudaki buluşmamız için, komutanın gönderdiği 3. Kolordunun hafif aracı bizi karşıladı. Karargâhta Kolordu Komutanı Albay [Ayıcı] Arif Bey'le görüştük. Alışılmış selamlaşmadan sonra, Arif Bey cebinden bir harita çıkardı ve Yunan ordusunun ve kendi kolordusunun bölgedeki yerleşim planını gösterdi.

Arif Bey konuşmanın devamında, sadece, 3. Kolordu Komutanlığı görevine 15 Ocak'ta atandığından söz etti. O zamana kadar, bu görevde şimdi Millî Savunma Bakanı olan Kâzım [Özalp] Paşa varmış. Arif Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhında bulunmuş.

Arif Bey, daha sonra Sakarya Savaşı'nı anlattı. İlk olarak, Sakarya'da Türklerin verdiği kayıpların oranını belirtti: Yaralı ve ölü asker kaybı yüzde 10, subay kaybı ise yüzde 51.

Albay, Kemal Bey'in kahramanlıklarını hayranlıkla anlattı. Kemal Bey, şu an yarbay rütbesinde; Yunanlılar tarafından işgal edilen Sivrihisar'a harekâtlar düzenleyen süvari birliğine komutanlık etmiş. Kemal Bey'in birliği düşmanın cephe gerisine sızarak, onları Sivrihisar'dan panik içinde kaçmaya zorlamış. Kemal Bey, paniğe kapılarak madalyalarına kadar bütün eşyasını bırakan Yunan ordusu komutanı General Populas'ın, şehre baskın yapan birliğinin gelişinden yarım saat öncesine kadar burada olduğunu öğrenmiş. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahri [Fahredden Altay] Paşa, Populas'ın bastonunu bize gösterdi. Populas'ın madalyaları ise Mustafa Kemal Paşa'daymış.

Ayrıca Kemal Bey, Yunanlıların telefon hatlarını iyi durumda bırakmalarından faydalanarak, daha önce Sivrihisar'da bulunmuş olan Yunan birliği adına Yunanlılara telefon ederek, ekmek yüklü dört kamyon göndermelerini rica etmiş ve Yunanlılar bunu yerine getirmişler.

Bütün bu konuşmalardan sonra Arif Bey, bizi oranın yerlisi zengin bir Türk'ün evine öğle yemeğine davet etti. Yemek sekiz çeşitten oluşuyordu. Arif Bey, yemekten sonra birlikte resim çektirmeyi teklif etti, reddetmek olmazdı, kabul ettik (yedi fotoğrafımız eklidir). Ekte çektiğimiz fotoğraflar ve ikinci kolordu karargâhının fotoğrafları bulunuyor.

O gün öğlen yemeğinden sonra arabayla Aziziye'ye yöneldik, akşam saat sekizde 2. Kolordu Komutanlığı karargâhına vardık.

Karargâhta bizi, 2. Kolordu Komutanı Selahattin [Adil] Paşa karşıladı. Onlarla alışılmış nezaket sözcükleri dışında hiçbir şey konuşmadık. Selahattin bizim üzerimizde çok sıkıcı bir izlenim bıraktı, asık suratlı, donuk, dar kafalı biri. Çok ağır tepki veriyor, sorulara cevap verirken, hatta boş sorularını sorarken bile uzun uzun düşünüyordu. Birilerinden korktuğu ve bize karşı ihtiyatlı davranması yönünde birilerinin uyardığı izlenimi bıraktı. Bizi kabul ettiği makam odasında şu ayrıntılar göze çarpmaktaydı: Burası bizi kabul etmeden önce misafir salonuna dönüştürülmüş, duvarlardaki haritalar bile sökülüştü. Bize şüpheyle yaklaştığından, kısa süre sonra vedalaşarak dairemize çekildik. Bize zengin bir yerli olan Yusuf Sadık Bey'in evi ayrılmıştı. Yusuf Sadık Bey, bizi evinde ağırlamak isteyen diğer yerli zenginlere karşı büyük mücadele verdiğini anlattı.

Ev sahibi bizimle konuşmaya başladı ve 24 Mart günü Kızılay yararına düzenledikleri at yarışlarını, Yunan uçağının bomba atmadan nasıl dağıttığını anlattı.

Kolordu Komutanının da bulunduğu akşam yemeği, saat 10 civarında ikram edildi. Akşam yemeği sessizlik içinde geçti. Kolordu Komutanı, dilini yutmuşçasına suskun oturdu. Sadece ötemizde duran erle anlaştık. Önümüzde bir subay nöbet tuttu.

25 Mart'ta sabah saat sekiz civarında daha ileri bir yere gittik. Gündüz saat 12 civarı Bolvadin'de 2. Ordu Karargâhına vardık. Ordu karargâhına geldiğimizde, Ordu Komutanı Tuğgeneral Yakup Şevki Paşa'nın cepheye gitmiş olduğu söylendi.

Ordu karargâhı iki katlı, güzel bir evden ibaretti. Karargâhın girişinde, buranın ordu komutanlığı olduğunu belli eden bir flama ve fener bulunuyordu. Binanın girişinde, kırmızı tahtada beyaz harflerle, ordu karargâhı yazılıydı.

Karargâhın ikinci kısmı (istihbarat) diğer bir binada bulunuyordu, ayrıca karargâh binasının kapısında da burasının ikinci kısım olduğu yazılıydı.

Türklerin bu konuda gizlilik gözetmedikleri sonradan anlaşıldı. Bolvadin dışında, karargâhın şu veya bu bölümünün yerleştiği bütün binalarda, Birinci Ordu ve Cephe Karargâhında da bu böyleydi.

Bolvadin'de, saat üçte radyo istasyonuna gittik, bize orayı ve çeşitli atölyeleri gösterdiler. Bu denetlemeyle ilgili veriler 4 nolu rapordadır. Burada, bir hususun altını çizmemiz gerekir: En ufak konularda bile görülen özen ve disiplin, bizim üzerimizde çok iyi bir etki bıraktı. Örneğin ordu atölyelerini ele alalım. Aslında, harap ve gayet küçük olup, ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak durumdaydılar. Ancak bu atölyelerin yöneticilerinin, en ufak ayrıntıyı bile kullanmak ve ordu için değerli bir nesneye dönüştürmek yönünde sergiledikleri planlılık, özen ve disiplin insanı şaşırtıyor. Örneğin, ordunun kağıtları ve faytonları bu atölyelerde onarılıyor. Atık ağaç parçaları kağıtları onarmada işe yaramaz. Bu parçalar ateş yakmada, yaralı subay ve askerlere baston yapmada kullanılıyor. Bana böyle bir baston hediye ettiler. Bu atölyelerin sadece birkaç kişinin çalıştığı deri bölümünde, derinin işlenmesi sonucunda düşük kalitede ve ilk bakışta hiçbir işe yaramayan yünler çıkartılıyor. Bu yünler, kaliteli yünlerin içine özenle katılıp keçe yapılıyor. Bolvadin civarı, genellikle bataklık. Bu bataklıklarda uzun otlar yetişmekte, çobanlar bunları toplayıp orduya teslim ediyorlar. Burada, iki-üç kişi, lojistik birliklerine, kervanlara vs. gönderilmek üzere, bir tür hasıra benzer taban döşemesi öüyorlar.

İkinci Ordu karargâhında bize, 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın birkaç gün önce gittiği Konya'dan henüz dönmediğini söylediler. Bu yüzden 1. Ordu'nun bulunduğu Çay'a gitmemeye karar verdik. Akşehir'e gitmek için Çay istasyonundan trene bindik, Batı Ordusu Komutanının ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yüksek Başkomutanlık karargâhı buradaydı. Çay istasyonunda bize nezaket ve konukseverlik gösterildi. Kompartımanımız ikinci mevkideydi, saat 7'yi 20 geçe yola koyulduk. Çay'dan Akşehir'e kadar bütün yolculuk iki saat sürüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, istasyona kendi otomobiliyle yaverini gönderdi. O da bizi otele götürdü. Kemal'in yaveri, bize İsmet Paşa ve Kemal Paşa'nın 26 Mart sabahı saat yedide Sivrihisar'a gideceklerini, müttefiklerin bir barış önerisi getirdiklerini, bu vesileyle orada bakanlarla bir toplantı yapacağını; dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın bugün bizi kabul edemeyeceğini, istersek Akşehir'de onun dönüşünü bekleyebileceğimizi söyledi.

Bir sonraki gün sabah, Mustafa Kemal Paşa'yı uğurlamaya gara gittik. İstasyonda birkaç dakika konuştuk. Kemal Paşa, üç gün sonra Sivrihisar'dan döneceğini, o zamana kadar Akşehir'de kalmamızı istedi. Dönüşünden sonra bize, kolordu seviyesinde tam takım iki birlik göstereceğine ve ileri cephe hattına gitmemize izin vereceğine söz verdi. Zaten bizim için başka bir çıkış yolu yoktu, böylece öneriyi kabul etmiş olduk.

Kemal Paşa'yla birlikte cephe komutanı İsmet Paşa da Sivrihisar'a gitti. Karargâhta sadece Cephe Kurmay Başkanı Asım [Gündüz] Bey kaldı. Öğle ve akşam yemeklerini cephe komutanlığının subay yemekhanesinde, sabah kahvaltılarını ise karargâhın misafirhanesinde yedik. Bir şeyin altını çizmek gerekir: Cephe karargâhının yemekhanesinde yemekler oldukça pisti. Öğle ve akşam yemekleri hep bir ile dört çeşit arasındaydı.

26 Mart'ta Kemal Paşa ve İsmet Paşa gittikten sonra, Cephe Karargâhı Kurmay Başkanı Asım Bey bana, Akşehir'e 1,5 saat uzakta bulunan Rus köyüne gitmemizi teklif etti. Bu teklifi kabul ettik. Yolculuk boyunca, emrimizde binek atlarımızla ve 10 kişiyle birlikte yaklaşık 2,5 saat yol gittik. Kentten daha yeni çıkmıştık ki, rehber subayımızın yolu iyi bildiğini söyleyerek, bizi, köye varmak için 5 saatlik yol gitmek gerektiğine ve yolu iyi bildiğine inandırmaya çalıştı. Bu köyü ziyaretimizin Türkler tarafından hoş karşılanmadığını anladık ve geziden vazgeçmeye karar verdik.

Akşehir'den Aziziye yönünde giderken, küçük bir köyde yedek ağır topçu alayına rastladık (bu bilgiler 4 nolu raporda mevcuttur). Alay komutanıyla görüştük, bizi "kahve içmeye" davet etti. Alay komutanı içten gelen bir sempatiyle Sovyet Rusya'dan bahsetti, Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki birlikteliği gözleri yaşararak anlattı. Sonunda riski göze alarak bütün alayı hizaya getirdi ve bizi davet etti. Ben askerlere birkaç kelime söylemek için izin istedim, Alay Komutanı da memnuniyetle kabul etti. "Birkaç kelime" yaklaşık iki saat sürdü. Dostluk,

ortak düşmanlarımıza karşı zafer kazanma hakkında konuştuk. Toplantı, akşam geç saatlerde bitti. Biz giderken bütün alay bize nerdeyse bir verst (1 060 metre) eşlik etti.

Akşam yemeğinden önce, Cephe Komutanı bize, Topçu Alayı Komutanının kendisini telefonla aradığını, askerlerin moralini düzelttiğim için içtenlikle teşekkür ettiğini söyledi. Bu olayın bizim diğer birlikleri de ziyaret etmemizin önünü açacağını sandım. Herhalde Cephe Komutanı, yarın bizi Akşehir civarında konuşlandırılmış başka askerî birliklere göndereceğini söyledi. Ancak, bu gerçekleşmedi. Aynı akşam Cephe Komutanı yanımıza Nuri Bey adında bir subay verdi (rütbesi yüzbaşı, şimdilik hayali, Genelkurmay kadrosuna geçmekte). Rusçayı mükemmel derecede konuşuyordu. Kemal Paşa'yla görüşene kadar bütün gezimiz boyunca bizden ayrılmadı, gezimizdeki bütün faaliyetlerimize katılmayı kabul etti. Daha sonra anlaşıldı ki, bu yüzbaşı cephe komutanlığının 3. bölüm başkanlığına (ulaşım ve muhabere bölümü) kayıtlıymış; aynı zamanda şu sıralar 2. bölümde de (istihbarat) çalışıyormuş ve her gece Cephe Komutanına ve 2. bölüm komutanına günlük serüvenlerimiz ve konuşmalarımızla ilgili rapor veriyormuş. O, kısa bir sürede, kontrol faaliyetinden istihbarata geçiş yaptı ve değişik diplomatik yolları kullanarak Kızıl Ordu vb. hakkında sorularla bize geldi. 27 Mart'ta bizi Akşehir'den beş kilometre uzaktaki hava bölüğüne bıraktılar.

Bölükte, çalışır durumda olan, değişik sistemli yedi savaş uçağı vardı. Bölük Komutanı askerî mühendis Yüzbaşı Fazıl Bey, uçaklardan birinin Yunanlılar, diğerinin İngilizlerin elinden alındığını belirtti. Fazıl Bey, bizde çok cesur bir savaş adamı izlenimi bıraktı. Emperyalist savaşta ve şimdi, beş Fransız ve İngiliz pilotunu vurmuş. En son 1918 yılında İstanbul semalarında yedi İngiliz pilotla savaşmış ve bu eşit olmayan savaştan, sadece sağ elinin serçe parmağını kaybederek ama bir İngiliz uçağını düşürerek zaferle çıkmış, diğer altı uçak ise kaçmış. İstanbul, İngilizlerin eline geçtikten sonra, Fazıl Bey'le çatışmaya giren İngiliz pilotlar, Fazıl Bey revirde yatarken onu cesaretinden dolayı tebrik etmeye gelmişler. Fazıl Bey daha iyileşme devresindeyken Anadolu'ya kaçmış. Yunanlılar, hakkında kötü konuşuyordu. Yunanlıların, Türklere göre teknik bakımdan çok daha iyi donandıklarını, ancak Yunanlıların kendilerine ait hava filolarının hiçbir işe yaramadığını anlattı. Fazıl Bey, defalarca, beş-sekiz Yunan uçağının karşısına çıktığını ve uçakların her defasında panikle kaçtıklarını söyledi.

Ona, Mısır prensesinin Türklere hediye ettiği uçağın nerede olduğunu sordum. Uçakların gerçekten de Türklere hediye edildiğini, fakat Türkiye'ye getirilirken, yolda Yunanlılar tarafından ele geçirildiğini söyledi.

Bölüğün yakınında bir tamirhane vardı. Burada ciddi hasara uğrayan uçaklar onarılıyordu. Üç uçak ahşap hangarda duruyordu, üstü samanlarla örtülüydü. Yangın tehlikesi oldukça fazlaydı. Diğer dört uçak da hangarın yakınındaydı. Havaalanı, uçakların bulunduğu yerden 7-10 verst uzaklıktaydı. Uçaklar havaalanına kadar, yakındaki köylüler seferber edilerek götürülüyordu.

28 Mart akşamı Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa döndüler. Onlarla birlikte Aralov ve Abilov Yoldaşlar da geldiler. Büyükelçilerimizin gelmesiyle işimiz güçleşti. Onlardan ayrılmamız pek de hoş olmayacaktı ve onlarla birlikte Konya dahil olmak üzere cephe gerisine gitmemiz gerekti.

30 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ordusunun birinci zaferinin ikinci yıldönümünü kutlamaya karar verdi. 30 Mart sabahı hepimiz otomobilde, bayramı kutlamak için Çay'daki 1. Ordu Karargâhına gittik. Binanın önünde resmî geçit töreni yapılacaktı. Hepimiz binaya gidip, ordu karargâhında yerimizi aldıktan sonra, kutlamalar başladı. Binanın büyük odası tıklım tıklım doluydu, döşeklerin üstünde 8-14 yaş arası inleyen çocuklar yatıyordu. İlk başta olup bitenler hakkında hiçbir şey anlamadık. Sonradan anlaşıldı ki, bu çocukların sünnet töreniymiş. Bundan sonra, atla kente gidip, sabah erkenden kolordudaki geçit töreninde bulunma planı yaptık. Resmî geçit 1. Ordunun 3. Tümeninde düzenlendi (bu bilgiler 4 nolu raporda mevcuttur).

Uzun süre kendine gelemeyen yüksek komuta heyetinin şaşkınlığı, durgunluğu, kötü bir izlenim oluşturdu. Bu duraklama zamanında, Kemal, bütün tümen komutanlarını topladı ve birkaç sözle bu bayramın önemini anlattı ve Aralov ile Abilov'un selamlarını ilettiler. Tümen komutanları, Kemal'in sözlerini alay komutanlarına, onlar tabur komutanlarına ve onlar da bölük komutanlarına ilettiler, onlar da askerlerine ilettiler. Bu süreç üç-dört saat devam etti. Bütün bunlar bittikten sonra, ordu Kemal'in yanına gelmeye başladı. Askerler bitkin ve toz içindeydiler. Hepsisi mutluydu, geceleyin kamp yapacakları yere geldiler, sabaha kadar soğuk rüzgârda, arazide Kemal'in gelişini ayakta dikilerek beklediler. Bu "geçit töreni"ne "resmî tören" açısından (adımlar aynı hizada, neşeli yüzler vs.) yaklaşıldığı zaman, tabii ki, eleştiriye açıktır. Ancak Kemal, muhtemelen bu görüş açısından

yaklaşmıyordu. O, askerlerin yüzüne dikkatle bakıyor, yüzlerindeki anlamı okuyordu. Askerlerin mutluluktan ve savaş yapmaktan uzak olan eğilimleri yüzlerinden okunuyordu. Onlar, nerdeyse bilmedikleri ve anlamadıkları bir amaca ve savaşa efendileri tarafından sürülen köleler izlenimi bırakıyorlardı. Bende, böyle bir etki bırakmıştı. Bu izlenimim, geçit töreninde arabayla yürüyen ordunun yanından geçerken doğrulandı. Yaya giden askerlerin yüzlerinden, otomobildeki "efendilerine" karşı kin ve nefret okunuyordu...

Birlikler, geçit töreninde takım kolları halinde yüksek tonda bir sesle Türk askeri marşlarını söyleyerek Kemal'in önünden geçiyorlardı. Türk ordusunda tüfekler sağ omuzda kayışlarda taşınır. Geçit töreninde askerler, Kemal'i bu şekilde, kafalarını ona doğru çevirerek selamlıyorlardı. Tabur komutanı, elini kalpağına kaldırarak, bölük komutanı da yine aynı şekilde selam veriyorlardı. Bölükteki küçük rütbeli subaylar ise, her iki kollarını yarı bükülmüş durumda kalçalarına yanaştırarak, kafalarını tören komutanına döndürüyorlardı. Tümen ve alay komutanları da kılıçlarını kaldırarak yürüyorlardı.

Geçit töreninden sonra, meydanda oyunlar başladı. Oyunların açılışını mollalar yaptı. Çadırın önünde Kemal Paşa oturuyordu, yüksek komutanlar ve biz vardık, dua okunuyordu. Şu özelliğin altını çizmek gerekir: Kemal haricindeki bütün Türk subayları, ellerini tutup göğüslerine bastırmışlar ve gökten bir şey ister gibi "amin" diyorlardı. Kemal ise ellerini göğsünde çaprazlamış olup, adaleleri sinirli bir şekilde çekiliyordu. Bu molladan sonra başka bir molla ileri atıldı ve Arapça bir şeyler okumaya başladı. Ali İhsan Paşa ayağa kalktı, mollaya doğru gitti, ayağına kırbaça vurdu ve kovdu.

Bunlardan sonra oyunlar başladı: Çuval içinde koşu, yumurtayla koşu, ekmek yutma, atlı koşu, kılıç oyunu, urganla çekişme, güreş (askerler soğuk havaya ve kuvvetli rüzgâra aldirmeden, altlarında bir tek kısa pantolonla üzerlerine bir çeşit yağ sürerek güreşiyorlardı), hayvansız (eşek, köpek, koç, kaz, tavuk vs.), partizan dansı ve daha değişik oyunlar sergileniyordu. Çadırımızın karşısında on tane koyun duruyordu, mollalar bu koyunları keserek kurban ediyorlardı.

Akşam başkomutanlık karargâhında bir tiyatro oyunu düzenlendi. "Tiyatro" gösterisi Kızıl Ordu'nun cephedeki tiyatrosunu hatırlatıyordu. Yalnızca şu fark vardı: Bizde oyuncular ve izleyiciler, esas olarak, Kızıl Ordu askerlerinin kendisiydiler, burada ise subaylar. Duvarda Mustafa Kemal Paşa'nın ince kurdeleyle süslenmiş portresi asılıydı. Sultan ve mollalar düşman güç olarak gösteriliyordu; Kemal ise göklere çıkarılıyordu.

Meydanda kesilerek yemeleri için verilen on koyunu eğlence saymazsak, askerlere hiçbir eğlence düzenlenmedi.

31 Mart sabahı trenle Akşehir'e geri döndük. Oradan 01.15'te otomobille, süvari kolordu karargâhının bulunduğu İlgin istasyonuna gittik. Biz geldiğimizde, bütün kolordu süvarileri uzun sıralar halinde dizilmiş bulunuyordu. Bize binek atları verdiler ve dolaşmaya başladık. İlk bakışta kolordu oldukça güzel yapılmış ve insanın üzerinde saygı uyandıran bir etki bırakıyor. Atlar ise ufak tefek olsa da bedenleri güzel. Koşumları çeşitli, koşum kalitesi kötü. Örneğin, kolordudaki gezi sırasında, oturduğum eyerin üzengisi koptu. Kolordu birliklerinin Kemal'in önünden geçişi sırasında, birkaç süvarinin üzengisinin kopmuş olduğunu fark ettim. Eyerlerin çoğu süvari tipi olmasına rağmen, binicilerin esasen kazak tarzı oturmuş oldukları göze çarpıyordu. Silah ve donanım iyi oturmamış, dayanılmaz bir sallantı vardı. Süvariler Mustafa Kemal'in önünden bölükler halinde geçiyordu. Süvariler bandoyla müzik çalamıyorlardı. Dağ toplarının gülleleri, kutulara kötü bir şekilde yerleştirilmiş ve hareket zamanı kutular sallanıyordu.

Sadece 500 kişinin mükemmel kılıcı vardı. Tamamen kendi yaptıkları el işi kargılar vardı, kolordu karargâhında silahsız bir bölük mevcuttu. Kargılara kırmızı bayrak takılıydı, giysilerinde kolordu komutanlığının işareti vardı.

Kolorduda geçit töreninden sonra manevralar olacağını sandık. Kolordu komutanı, tümen komutanlarına bir emir verdi. Tümen komutanları emrin içeriğini öğrenmek için komutanın yanına gittiler. Emrin özünü biraz sonra anladım: Karşı tarafın iki süvari tümeni, iki Türk süvari tümenine saldırıyorlar. Tümen sadece bu saldırıyı püskürtmekle kalmayacak, karşı atakla onları yok edecek.

Ancak, Mustafa Kemal son anda manevraları iptal etti. 5 Nisan'da düzenlenen, bizim bulunmadığımız manevrada İsmet Paşa doyurucu bir sonuç almıştı.

Manevralar iptal edildikten sonra hepimiz Iğın'a gittik. Kolordu karargâhında öğle yemeğini yedik. Öğle yemeğinde başımıza, Türk komutanlık kademesinin durumunu yansıtan başka bir olay geldi. Masada Kemal Paşa, kanyak verilmesini rica etti. Hizmet eden subay (yüzbaşı) bize dört bardak Rum kanyacı getirdi. Mustafa Kemal Paşa servisi kendisi yaptı: kendine, Aralov'a, Abilov'a ve İsmet Paşa'ya. Daha sonra subaya, bana kanyak vermesini emretti. (Burada altını çizmek gerekir, Aralov, Kemal'in zayıf yönünü bilerek, ona beni umutsuz bir içici olarak tanıttı.) Oradaki tablo şöyledir: Masada ordudan ve devletten 30'un üzerinde insan oturuyordu, beş kişi kanyak içiyordu, geri kalanı su. Karakteristiktir ki, subaylardan, hoş olmayacak bir tek söz bile duymadık.

Mustafa Kemal, İsmet (İnönü) ve S.İ. Aralov Iğın manevralarında.

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 451.

Yemekten sonra istasyona gittik ve trenle yedi saat yolculuktan sonra akşam Konya'ya vardık. Sadece bir yıl önce Kemal'in bu şehre gelişinde, ona karşı çok büyük bir kalkışma olmuş. Kadınlar da dahil bütün şehir sokağa çıkmıştı ve hepsinin başı açıktı. Karşılama mükemmeldi. Kemal'i, garda, başlarında mevleviler olmak üzere, bütün tarikat liderleri karşıladı. Caddelerde meşaleler asılmıştı, kadınlar pencerelerden sarkıyordu. Kemal'in ve bizim hepimizin kaldığı evin çevresinde geceyarısına kadar alkış tutan büyük bir kalabalık vardı.

Konya vilayetinin nüfusu yaklaşık 500 bin. Bunlardan 100 bin kişi dışında herkes buğday yetiştirmeye uğraşır. Kent bir ovanın içinde, ağaçlıklı, yeterli sayıda caddesi var. Hatta atlılar bile var. Satılan eşyalar genellikle Fransız malı, çarşı-pazar canlı ve Ankara'ya göre çok daha ucuz.

Ertesi gün Kemal, değişik askerî, sivil ve dinî okulları gezdi. Askerî okulların ziyaretiyle ilgili bilgiler 4 Nolu raporda. Burada ben, sivil ve dinî okulları ziyaretle ilgili karakteristik olgulara dikkat çekmek istiyorum.

Konya'da birçok dinî okul ya da Kemal'in deyiimiyle "molla fabrikaları" var. Bunlardan birinde, okul müdürü molla, Kemal'e, okulun öğrencilerinin askerlik yükümlülüğünden muaf tutulması emrini askerî merkezlere vermesi için ricalarda bulunmaya başladı. Kemal'in tepesi attı. Kemal, mollaya şu soruyu yöneltti: "Şimdi hangisi daha önemli? İzmir'i alıp, Türkiye'yi düşmandan temizlemek mi, yoksa Anadolu'da 17 bin kişi olan mollaları askerlikten muaf tutmak mı...."

Mollanın cevabını beklemeden Kemal, din adamını, asker kaçaklarına yataklık etmekle suçlayarak payladı ve orada garnizon komutanı Rüşdü Paşa'ya, eli silah tutan herkesin hemen askere çağırılmasını emretti.

Böyle bir emir, tabii ki, mollaların dehşete kapılmasına sebep oldu. Sonra Kemal'e sokulmaya ve emrin geri alınmasını sağlamaya çalıştılar.

Biz oradayken Kemal, emrini geri almadı. Ancak eminim ki, "molla fabrikaları" öğrencilerinin askere çağırılmasıyla ilgili emri, garnizon komutanı tarafından hayata geçirilmeyecek, Rüşdü Paşa zaten bir numaralı gerici. Öğle yemeği sonrası Kemal'e, mollalara bu davranışı nedeniyle bir ayaklanma bekleyip beklemediği sorusunu yönelttik. Çünkü geçmiş yıllardaki ayaklanmalarda esas rolü mollalar oynamıştı.

Bu soruya Kemal, şöyle cevap verdi:

"Bunlar şimdilik bana lazım. Meşru bir gerekçem olunca, bunları yeryüzünden sileceğim."

Konya'da yaşadığımız aşağıdaki olayla, bir izleniminin altını çizmek gerekir:

Bütün revirleri ve daireleri gezmemizden sonra, Kızılay'ın kadınlar bölümü bizi çay içmeye davet etti. Bu, Konya'daki ilk ve son ziyafetti. Davete gittik. Oradaki katılımcı kadınların hepsinin başı açıktı. Bu, Kemal'in hoşuna gitti. Masada bayanlarla ilgilendi. Galiba bayanlar da özellikle bunu bekliyorlardı. Onlar, Kemal'e

Kızılay'ın erkek bölümünün, çalışmalarını engellediğini ileri sürerek dert yanmaya başladılar. Kemal, kadınların faaliyetini onayladı ve erkek bölümünün, kendisinin kadın bölümünü desteklediğini anlamalarını sağladı. Kadınlar, erkeklerin kendilerini mağlup hissetmesinden dolayı sevinç içindeydiler.

Aynı akşam, Konya'da Atatürk'ün [*Mehmet Perinçek Mustafa Kemal'i niçin burada "Atatürk" tesmiye etmiş, tuhaf (ÖFA notu).*] korumalarıyla ilgili önemli bir olay yaşandı.

Erkek lisesinin düzenlediği gösteriye, Kemal de davetliydi. Silahların da patladığı piyesler düzenlendi. Okul Kemal'in çalıştığı yerden çok uzakta değildi. Lazlar (Kemal'in korumaları) okulda silah atıldığı haberini aldılar ve bir anda okulu kuşattılar, kimseyi binadan çıkarmadılar. Bu konuyu Kemal'in yaveri anlatıyor. Lazları yatıştırmaya çalışıyor ve silah atılmasının sadece tiyatro oyunu olduğunu, Paşa'nın tiyatroya zarar vermemelerini istediğini anlatıyor. Lazlar inanmıyorlar ve temsilcilerinin Paşa'nın yaşadığını görerek inandırılmalarını talep ediyorlar. Ne zaman temsilcileri girip Paşa'nın oturduğunu gördü, o zaman kordonu kaldırdılar...

4 Nisan'da büyükelçilerle birlikte Konya'dan Ankara'ya döndük. Kemal orada kaldı. Büyükelçiler doğru Ankara'ya gittiler, biz cephe karargâhında kaldık ve oradan 6 Nisan sabahı cepheye gittik.

Birinci Ordu'nun karargâhında bize otomobil verdiler ve bir subayın eşliğinde Afyonkarahisar'ın karşısındaki bölgeye gittik (Afyonkarahisar'ın solu ve Yeniköy demiryolu hattı). 35-40 kilometre oldukça iyi bir şose yoldan giderek küçük bir köye vardık, burada alay karargâhı vardı. Bu gezimizde bize yüksek atlar verdiler ve Afyonkarahisar'a gittik. Yarım saat sonra kendimizi dağlarda bulduk, Afyonkarahisar göründü. Siperlerin önüne gitme imkânımız olacağını sandık. Yunanlılar farkına varıp, ateş edebileceğinden, bizi oraya bırakmadılar. Bütün ikna çabalarımız ve ricalarımıza rağmen bize eşlik eden subay (cephe karargâhından ve tümenden), ileri siperlere gitmemizin yasak olduğunu söyledi. Böylece, topçuların pozisyonunu ve dürbünle Yunan ordularının konumlanmasını gözlemekle yetindik (Türk siperleri tümsek ardındaydı ve gözükmüyorlardı). Görüldüğü kadarıyla, Yunanlıların atış için etrafı iki sıra tellerle çevrili, basit, sahra siperleri vardı. Siperin olmadığı bir bataklığın önünde ayrı nöbetçiler duruyordu. Kent zarar görmemişti, hayat devam ediyordu. Yüksek yerlerdeki insan kalabalığının hareket halinde olduğu görülmüyordu. Bazı evlerde bayraklar asılıydı. Bize eşlik eden Türk subaylarının söylediklerine göre, bu evlere Yunanlıların başkumandanlığı yerleşmiş.

Dağların eteğindeki üç pusluk Türk topları, önündeki düşman siperlerine ancak yetiştirebiliyordu. Toplar, düzenli olarak aynı konumda kalmıyorlardı. Topları, her gün konumuna getiriyorlar, biraz kullanıyorlar ve tekrar cephe gerisine çekiyorlardı. Bunu, birincisi Yunanlıların toplarının bulunduğu yeri açmamaları, ikincisi de topçuların ve atların bu işe yatkınlığını geliştirmek için yapıyorlardı.

Türk topçularının gözlem yerleri, oyulmuş kayalar içindeydi. Böyle siperlerde ne oturarak, ne ayakta, ne de başka şekilde ateş etmek mümkündü.

Bu mevziler dışında, biraz daha solda esas topçu mevzisi olarak adlandırılan bir mevzi var. Bu mevzi daha yüksek dağlarda, oyulmuş kayaların üzerinde ve iki sıra telle çevrili.

Mevziyi sağlamlaştırmak için işe yaramaz nesneler bulunuyor. Tel yok, demir yok, ağaç yok. Odun bile develerle ve eşeklerle taşıyor; Türk ordusunun yerleştiği bölgede ağaç yok.

Yukarda belirtilen topçu mevzisinin yakınlarında bir kağıdıyla karşılaştık; arpa yükleniyordu. Biz onlara bu arpanın kim için toplandığını sorduk. Türk subaylarından biri cevap verdi:

"Bunlar bizim ön cephedeki askerlerimiz için. Onlar bunu suda kaynatıyor ve sonra ceplerine koyuyorlar ve bununla haftalarca aylarca besleniyorlar." [*Bu sıralarda da Mustafa Kemal ve Sovyet elçileri Rum konyağı zıkkımlanıyorlardı (ÖFA notu).*]

Topçu birliğinden alay karargâhına döndüğümüzde, bize öğle yemeği ikram ettiler... Sekiz çeşit. Bu yemeğin bizim gelişimiz için özel hazırlandığı açıktı. Çünkü alaydaki Türk subaylarının yediği yemekler hemen hemen askerlerinkinden daha kötü idi ve askerlerin payından da alamıyorlardı.

Aynı gün Bolvadin'de 3. Ordu karargâhına vardık, oradan ertesi gün 7 Nisan'da otomobille 4. Kolordudan 2. Kolordu karargâhına kadar gittik. Orada bizi 3. Kolorduya götürmesi için otomobil verdiler.

3. Kolordu karargâhında bize, Biçer'den şimdi telefon edildiğini ve Biçer'de özel bir trenin beklediğinin bildirildiğini söylediler. Bu nedenle, 3. Kolordu Komutanının kalmamız yönündeki ricasına rağmen, 3. Kolordunun otomobiliyle Biçer'e gittik. Akşam saat 9'da istasyondaydık. Oraya geldiğimizde tren yoktu. İstasyon Komutanı, Kolordu Komutanlığına yanlış haber geldiğini söyledi. Bize eşlik eden subay, Fevzi Paşa'ya bunu telgrafla bildirdi ve Yakup Şevki Paşa'nın gözü ağrıdığı için karargâhına yollanan başhekim Biçer'e getiren motorlu drezinle dönmemize izin verildiği cevabını aldı. Sabah 6'da yola çıktık. Biçer'den sonraki ilk istasyonun müdürü, yola ancak yarım saat sonra devam edebileceğimizi, drezinin saatte 15 kilometre yerine 22 kilometre giderek tarifeyi ihlal ettiğini söyledi. Bize eşlik eden subayın bütün kanıtlarına rağmen, İstasyon Müdürü bizi yarım saat orada tuttu ve daha sonra bıraktı.

Bize eşlik eden subay, bunu Fevzi Paşa'ya bildirdi. Fevzi Paşa, bütün istasyonlara trenimizin bir dakikadan fazla tutulamayacağı ve varış süresinin uzatılmayacağı hakkında emir gönderdi. Ankara'ya 8 Nisan'da gündüz saat 12'de vardık.

Burada da her yerdeki gibi karşılamalar ve selamlamalar...³⁹⁴

11 Nisan 1922. *Zeytinburnu cephane fabrikasının depolarından Fransızların da göz yummasıyla 917 sandık piyade mermisi, 11.516 topçu mermisi, Mavona vapuruna yüklenerek Anadolu'ya kaçırıldı. Bu depolardan 16 Mayıs'a kadar 6 sefer yapılacaktır.*³⁹⁵

14 Nisan 1922. *Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya ve Azerbaycan Hükümeti temsilcileri olan Aralov ve Abilov ile görüşmüştür. Görüşülen hususlar arasında Sovyet Hükümeti tarafından yapılacak olan para ve silah yardımlarının ilk sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa söz konusu görüşmede bahsi geçen temsilciler ile bazı hususların kararlaştırıldığını ve bu bağlamda ne gibi girişimlerde bulunduklarının öğrenilmesini Hariciye Vekâletine yazmıştır. İbrahim Abilov hem kendisinin hem de Aralov'un gerekli girişimlerde bulunduklarını ancak henüz bir cevap alamadıklarını, herhangi bir cevap alındığında bunu hemen bildireceklerini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir.*³⁹⁶

27 Nisan 1922. *Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Başkomutanlığa gönderdiği raporda, Yunanlılara karşı genel bir saldırıya geçmek için 50.000 erle 15.000 hayvana daha ihtiyaç olduğunu bildirdi. Raporda, saldırı için Sovyetlerden beklenen silahların gelmesi, menzil örgütlerinin geliştirilmesi, tümenlerin 18'den 15'e indirilerek güçlendirilmesi, silah ve cephane bakımından da Yunanlılara üstünlük sağlanması gerektiği belirtildi.*³⁹⁷

29 Nisan 1922. *29 Nisan'da Novorossisk'deki Türk konsolosuna bir parti daha silah ve cephane teslim edilir.*³⁹⁸

6 Mayıs 1922. *Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a çok gizli, zata mahsus, 56/7 numaralı uzunca bir rapor gönderdi:*

[...] Üç buçuk milyonu aldım ve Türklere ilettim. Yusuf Kemal Bey'in ilgili makbuzunu ve notasını bu posta ile gönderiyorum. Para için çok sevindiler; büyük kısmı maaş ödemeleri için kullanılacak.

³⁹⁴ RGASPI, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 49-65; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 345-362. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

³⁹⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 374.

³⁹⁶ CA, Ebis No: 01003566, Fihrist No: 44, Ek:1-2, (14 Nisan 1338/1922); Aktaran: Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 220.

³⁹⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 402.

³⁹⁸ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 337.

Ordu, size daha önce de yazdığım gibi, esasen bizim yardımlarımızla yaşamaktadır. Bizim yardımımız çok önemli ve günümüze kadar hemen hemen tek yardım olarak değerlendirilmektedir. Bizim yardım olmadan Anadolu hükümetinin yaşayamayacağı ve ordunun da mevcut olamayacağı düşüncesi, köylüler, subaylar ve erler arasında gayet yaygındır. Ankara cemiyet çevreleri de böyle düşünüyor ve bize bağımlı durumda olduklarını, benimle sohbetlerinde açıkça ifade ediyorlar. Şunu vurgulamak gerekir ki, bu sadece siyasal bir sonuç değildir; aynı zamanda pratik önemi de vardır. Son zamanlarda mermiler, İnebolu ve Mersin yoluyla Fransa'dan getiriliyor (ya para karşılığında ya da Fransa'nın vaat ettiği mali yardımlardan ödenmek üzere). Türk hükümeti İngilizlerden mermi alıyor. Kiskine'de [Keskin'de?] mermi fabrikası çalışıyor ama görece önemsiz bir miktar üretmektedir. Ankara ve Konya'daki mermi fabrikaları (ben bu fabrikaları ziyaret ettim ve ayrıntılı bir şekilde inceledim) aslında bizim mermileri yeniden işliyor ve düzeltiyorlar. Bu fabrikalar donanım itibarıyla gayet ilkel olup, bizim yardımlarımıza destek niteliğindedir. Tabii bazı başka imalathaneler ve fabrikalar da var, ama bunların kapasitesi asgari düzeydedir. İyi donanımlı bir fabrika İstanbul'da var. Oradan bir şeyler kaçak yollardan Anadolu'ya ulaşmaktadır. Fakat buranın en iyi işçileri Anadolu'ya geçmiş ve iş aletlerini de kendileriyle götürmüşler. Ankara mermi fabrikası iki vardiya olarak çalışmaktadır; toplam işçi sayısı 800'dür. Alman ekolünü geçmiş çok sayıda Türk işçi var; aralarında birkaç Spartaküscü var. Bizim yardımlar durdurulursa, Türk Ordusu'na gerçekten de büyük darbe olur. [...] ³⁹⁹

10 Mayıs 1922. Antalya'daki İtalyan Konsolos Faralli, İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Garroni'ye telgraf gönderdi. *Sardegna vapuruyla 4 tane 76'lık top ve mühimmatın İtalya'dan Mersin limanına getirildiğini bildiriyor.* ⁴⁰⁰

15 Mayıs 1922. *Felah Grubu'nun örgütlemesiyle, Fransızların kontrolündeki Zeytinburnu deposunda işe yarayan bir teki kalmamacasına mermiler Moryak vapuruna yüklendi. 106 ton tutan önemli tezgahlar da 17.000 top mermisi ile birlikte İnebolu'ya gönderilmek üzere gemiye yüklendi. Nisan içinde başlanan silah kaçakçılığının bu altıncısı. Fransızlar, olayı görmezlikten geliyor.* ⁴⁰¹

15 Mayıs 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporu, son günlerde Ankara'dan İstanbul'a ulaşmış olan ulusalcı bir yetkilinin, Rus etkisinin Anadolu'da artmış olduğuna kuşku olmadığını; buna da, eski İttihatçılardan Yusuf Akçura ve Ahmet Ağayefin (Ağaoğlu) göstermiş oldukları enerjinin neden olduğunu; ama aynı zamanda, Ankara yönetiminin, son zamanlarda, Sovyet yönetiminden külliyetli miktarda para almış olmasının da katkısı olduğunu; "Mustafa Kemal'in, Aralov'la görüş birliği içinde davrandığını söylemiş olduğunu kaydetmiştir. ⁴⁰²

17 Mayıs 1922. Bulgaristan'da münteşir Zora gazetesi yazıyor. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Avrupa'dan Ankara'ya dönerken Sofya'ya uğramış ve beyanatta bulunmuştur. *Ankara temsilcisi Türk-Rus ilişkilerinden bahsederken Türkiye'nin sadece Rusya tarafından desteklendiğini belirtmiştir.* ⁴⁰³

28 Mayıs 1922. Teftiş vazifesinde Golman'a refakat etmiş Raevski de *Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye rapor keşide eyledi.* Adana'nın idaresi TBMM Hükümetine devredilmiş olsa da Fransa hâlâ nüfuzludur ki Adana memurînini maaşa bağlamıştır. Fransa'yla rekabet halindeki Sovyet Rusya, siyasî etkisini kullanarak Kuzey Doğu Anadolu bölgesini ekonomik nüfuzu altına almıştır, esas hedef ise tüm Türkiye'dir. Yunan'ın 1920 yazındaki ileri hareketinde TBMM Hükümetini kandıran Fransa, el'ân, TBMM Hükümetine silah, mühimmat, askerî malzeme yardımı yapmaktadır. Bu

³⁹⁹ RGASPJ, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 73-79; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 368-369. İktibasdaki yurgular tarafımıza aittir.

⁴⁰⁰ ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1673-7806; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 327-328. "İtalya ve İtalya aracılığıyla Avrupa'nın diğer ülkeler[in]den alınan malzeme, Türk ordusunun taarruz edebilecek güce ulaşmasında yardımcı olmuştur."

⁴⁰¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 431.

⁴⁰² Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 348.

⁴⁰³ Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 88, dipnot 110.

hamleler, TBMM Hükümetini siyaseten ve iktisaden nüfuz altına almaya matuf hamlelerdir. Hatta Fransa, gizlice, TBMM Hükümetine 50 milyon altın frank kredi vermiştir. Raevski, ferdlerdeki İslâm mukaddesatına karşı savaş açılması saikiyle Adana'da konferans vermiştir. Adana ahalisi arasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi sömürgeleştireceğine ilişkin endişeli eşhas bulunmaktadır. Kemalist seçkinler, Sovyet Rusya yardımlarını yeterli bulmuyorlar, önünde sonunda Garb sermayesine muhtaç olacaklarını ifade ediyorlar. İstanbul'da Bolşevikleşmiş Vrangeller, Sovyet Rusya'ya avdet edebilmek için Fransa'nın Levant Ordusuna lejyon olarak katılmaya çalışsalar da TBMM Hükümetince yakalanmışlar, Fransa'ya teslim edilmişler ve bazıları İstanbul'da kurşuna dizilmişler, bazıları da Beyazordu kumandanlarından Vrangell'e teslim edilmişlerdir ki TBMM Hükümetinin bu tavrı Sovyet Rusya aleyhinedir. Suriye ekonomisi çökmüş vaziyettedir ve dahi Suriye mandater yönetiminin Fransız *askerî diktatörü* General Gouraud, ülkede terör estirmektedir. İsyan vuku bulduğu vakit Arab âsî erkekler tamamen katledilmekte ve âsî köyler tamamen yok edilmekte, kadınlar ise Fransız idam mangaları tarafından ırzlarına geçildikten sonra öldürülmektedirler. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'nın Mersin Konsolosu tayin edilen Gorni nam mümessilini 2 aydır Ankara'da bekletmektedir:

KOMİTERN DOĞU ŞUBESİ

Brike yoldaş'a

Değerli yoldaş!

Türkiye İştirakiyun Fırkası MK bu yılın Nisan ayında Mersin bölgesinde aktif çalışmaya geçme kararı aldı: Birincisi, burası bir sanayi bölgesi; ikincisi, burası Avrupa sermayesinin Suriye ve Mezopotamya gibi sömürgelerine komşu bir bölge. Bu amaçla, birincisi, ciddi parti işçilerinden seçilmiş olup Yetkili Temsilcilik'e bağlı bulunan, aslında Komintern'in Yakın-Doğu'daki şubesi durumunda olan Ekonomik Komisyon'dan; ikincisi, Türkiye'nin en seçkin devrimcisi, MK üyesi Salih [Hacıoğlu] ve ilgili komünist grubundan yararlanma kararı alındı.

Golman, ben (Raevski) ve tercüman İsmailov'dan oluşan komisyon ekonomik çalışmalar için Adana bölgesine gitti. Salih ve grubu komisyondan birkaç gün önce oraya hareket etmişti.

Daha yolculuğumuz sırasında, Adana'ya yaklaşmaktayken Amerikan karşı istihbaratçılarıyla karşılaştık. Adana'da geçirdiğimiz ilk günler hem uluslararası ve hem de Türk casusların çok yoğun faaliyet gösterdiği günler oldu. Bir süre sonra Golman, kimi sebeplerle Ankara'ya çağrıldı ve ben Salih'in işe sarılan grubuyla fiilen tek başıma çalışmak zorunda kaldım.

Bu bölgedeki ekonomik araştırmaların tüm sonuçları en yakın bir zamanda Ekonomi Komisyonu'nun 3 nolu bülteniyle ve yörenin ekonomik sorunlarını her bakımdan irdeleyen ayrı ilavelerle elinize geçecek.

Ben işbu mektupta bu bölgenin hem yeraltı kaynakları ve hem de tarım üretkenliği bakımından son derece zengin olduğunu vurgulamak isterim. Burada şu hususa işaret etmek yeterli olacaktır: Avrupa kültürünün yakınlığına karşın toprak kara sabanla, çok ender Eskişehir yapımı demir pullukla işlense de, yılda iki kez 14-15'lik hasılat vermektedir. Muazzam miktardaki krom, kireç taşı, kömür ve başka maden kaynakları ise bölgenin zenginliğine işaret eden ek hususlardır. Şu olguyu özellikle belirtmek gerekir: Anlaşma uyarınca bu bölge Fransızlar tarafından boşaltılmış olsa da, bazen idari bakımdan bile, tamamen onların etkisindedir. Vali, emniyet müdürü, posta müdürü ve muhtemelen daha birçok "idarecinin" Fransızlardan çok büyük maaşlar aldığını söylemek, her halde yeterli olur. Fransızların güneye iyice yerleştiklerini belirtmek de önemlidir. Mersin limanı sorunu çözülmüş durumda ve gelecek yılın başından itibaren onlar Mersin limanının çehresini tamamen değiştirecek büyük bir dalgakıran kurmaya başlıyor. Mersin ile İskenderun arasında, Ayaş kasabası yakınlarında yeni bir liman kurma kararı da alındı. Fransız mühendisler bu amaçla sondajlara başladılar ve bu limanın inşa edilmesi, önümüzdeki 2-3 ayın meselesi.

Kilikya'nın yeraltı zenginliklerinin ciddi bir şekilde kullanılması yönünde de karar var. Örneğin, çok zengin kireç taşı kaynakları bulunması dolayısıyla Adana civarında çok büyük iki çimento fabrikası kuruluyor, Seyhan ve Ceyhan olmak üzere, dağ ırmaklarını kullanarak, bütün Adana bölgesine enerji sağlayacak elektrik istasyonlarının inşasına başlandı. Bunların dışında, zamanında hayli konuşulan muhtemel İskenderun-Muş-Van demiryolu hakkında kimi kulis bilgileri sağlamayı başardık.

Sorun şu ki, eğer deyim yerindeyse, tekstil sebebiyle İngiltere bu demiryolu hattına aktif katılıyor. Mısır'a ve Hindistan'a ekonomik savaş ilan eden, Mısır ve Hindistan pamuğuna boykot uygulayan İngiltere, dünya pamuk

üretiminin % 40'ını tükettiği için, pamuk elde etmenin yeni olanaklarını arıyor. Kilikya da, Kafkaslarötesi de bu olanaklar arasında. Kafkasya öteden beri İngiltere'nin zaten dikkat merkezinde yer alıyor, ama halihazırda Elizabetpol'deki [*Gence kenti (Akbulut & Tunçay notu)*] geniş pamuk tarlaları tekstil sanayii açısından belirli bir perspektif oluşturduğu için İngilizler bu amacı gerçekleştirmeye çalışıyor. Bu yüzden, Erzurum petrol bölgesi çok büyük bir değer teşkil etmemekle birlikte (Van-Erzurum bölgesinde araştırmalar yapan Ekonomi Komisyonu'nun hazırladığı ve Yetkili Temsilcilik tarafından iletilen haber), bu demiryolunun yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda Kafkasya için de önemini dikkate alarak onlar demiryolunu ele geçirmeye çaba harcayacaktır. Oysa, Fransızlar Türkiye'nin yalnız bu bölgesiyle yetinmek istemiyor. Bolşeviklerin ilk kez Türkiye'nin güneyinde belirmesi, yalnız Fransızları değil, bölgedeki bütün yabancıları hayli korkuttu ve yoğun faaliyete geçmelerine sebep oldu. Fransızlar Suriye'lerini ve güney Türkiye'deki ekonomik işgallerini sürdürme olanaklarını yitirme olasılığından ciddi şekilde endişeleniyor ve şu andan itibaren atağa geçiyor. Bunun öncesinde birçok olay oldu. Birincisi, Yüksek Konsey Uluslararası Komisyonu %83 ekonomik nüfuz olarak Türkiye'yi Fransa'ya verdi; ikincisi, Sovyet hükûmeti Ankara hükûmeti üzerindeki politik etkisi sayesinde bütün kuzey Türkiye'yi ekonomik etkisi altına alarak, ülke üzerinde ekonomik nüfuz sağlamaya da başladı; üçüncüsü, ekonomik araştırmalar bayrağı altında Bolşevikler işi artık Fransa'nın nüfuz alanında bulunan bölgeye sokulacak ve Fransız emperyalizminin sömürgelerini tehdit edecek kadar "küstahlık" derecesine getirdi. Atağa kalkan Fransa, Türkiye'yi politik ve ekonomik etkisi altına alma kararındadır. Yunanlılarla, yani İngilizlerle askeri hareketler boyunca Türkiye'yi aldatan Fransa, hızla silah yığmaya başladı. Örneğin, yalnız son iki ay içinde Mersin ve İskenderun limanları üzerinden 40 bin tüfek, çok büyük miktarda mermi ve mitralyöz şeridi getirildi. Alınan bilgiye göre, Fransa 4 bin mitralyöz, 50 tanesi artık getirilmiş olmak üzere 400 uçak vb. sağlamayı üstlenmiş durumda. Bütün bunlardan başka, 1.200 otomobil (1,5 tonluk kamyon) için imza atmış ki, 250 tanesi daha şimdiden Türk topraklarında bulunuyor. Fransa'dan ayrıca asker üniforması, asker kemeri ve başka askeri malzeme ithal ediliyor. Son malumata göre, Fransa Türkiye'ye 50 milyon altın Franklık gizli borç vermeyi kararlaştırmış. Bütün bunlar Fransa'nın tüm bu hediyelerle ülkede politik yaşamı kendi etkisi altına alma istemiyle, Rusya'nın etkisine karşı aktif atağa geçtiğini gösteriyor. Onlar Türkiye'yi kendinden yana çekmeyi görev olarak görüyor ve bu amaçla istisnasız her şeyi yapıyor. Ülkenin kuzeyinde birçok fabrika kuruluyor, ortasında demiryolları vasıtasıyla kendilerine geçit sağlayıp en zengin doğal kaynaklara sahip bölgeleri ele geçiriyor. [...]⁴⁰⁴

8 Haziran 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Haberlere göre yalanlanmış olmasına rağmen gizli bir Türk-İtalyan Antlaşması imzalanmıştır. İtalya, antlaşmayla, Türkiye'ye Anadolu'daki hâkimiyeti için destek vermeye söz vermiştir. Bu yardımı da silah, top, mühimmat ve malzeme olarak yerine getirecektir. Haberde, bu bilgiler çerçevesinde, İtalyan-Türk Ticaret Antlaşması'nın bu gizli antlaşmanın ön hazırlığından başka bir şey olmadığı belirtilmiştir.*⁴⁰⁵

22 Haziran 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı bir *muhbirden* temin ettiği istihbarata müsteniden muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Sovyet Rusya yönetimi hem Mustafa Kemal hem de Enver'le entrika çeviriyor. Kemalistler ile Enverciler arasındaki ilişkiler *pek kötü* durumdadır. Mustafa Kemal, Enver'in tasfiyesi için Sovyet Rusya'ya *diz çökmüştür*:

Enver, çoğu kez, Mustafa Kemal'e, geçmişin unutulmasını ve işbirliği yapmalarını önerdi, ama iktidar düşkünü ve megalomanik Mustafa Kemal buna karşı çıktı. İki yıldan çok bir süreden beri Bolşevik'lerle işbirliği yapan Enver, onların gözdesidir. Bir ara, Rus'lar, Ankara yönetiminden memnun kalmıyor ve Ulusçuları kendi plânlarına ciddi bir engel olarak görüyorlardı. Mustafa Kemal ve partizanları erkte kaldığı sürece, Sovyet yönetiminin, kapitalist ve emperyalistlerin düzenlerine karşı güven içinde olmayacağına inanıyorlardı. Bu yüzden, Sovyet önderleri, Enver'i, Mustafa Kemal'in yönetimini devirmeye kışkırtıyor; Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzenus, raporlarının hemen hepsinde, Mustafa Kemal'in düşürülmesini öneriyordu. Ancak, bizzat Sovyet önderleri, Enver'i ve Mustafa Kemal'i destekleyenler olmak üzere iki gruba ayırıyordu.

⁴⁰⁴ Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 208-210. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁰⁵ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 238.

Kemalist'lerin Anadolu'da komünizme karşı başlatmış oldukları kampanya ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmeleri sonunda, Kemal'i destekleyen grup, Enver'i destekleyenlere boyun eğmek zorunda kalıyordu.

Enver, Doğu Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk merkezlerini kendinden yana çekmeye çalışıyordu. İttihatçı'lardan oluştuğu için, Enver'den yana geçiyorlardı. Rus'ların, Doğu illeri'nin her yanında kurmuş oldukları gizli ve güçlü bir örgüt de Enver'in buyruğuna veriliyordu. Enver, aynı zamanda, Trabzon bölgesindeki işçi, sanatkâr, hamal ve kayıkçıların birliklerini ele geçiriyordu. Onun etkisi o denli artıyordu ki, Halil [Kut] ve Küçük Talât [Muşkara], Kemal'in buyruklarına karşın, Trabzon'da eylemlerini sürdürebiliyorlardı. Sonuçta, Enver, Doğu Ordusu'na mensup iki alayı ele geçiriyordu. O sıralarda Ankara ile Moskova'nın arası o denli açılıyordu ki, Rus elçisi Natzenus Ankara'dan kaldırılıyordu.

Durumdan oldukça kaygılanan Kemal, Rus'lar önünde diz çöküyor; daima sadık kalacağına ve onlara Enver'den daha büyük bağlılıkla hizmet edeceğine söz veriyordu. Bolşevik ilkelerine açıktan açığa bağlılık beyan etmeye zorlanmamasını; Anadolu'nun yönetiminde yapılacak değişikliklerin tedricen olmasını diliyordu. Kemal, bu üstlenmeleri, Sovyet yönetimine, kişisel ve yazılı olarak veriyordu; bundan, Moskova'da bulunan Ali Fuat'ın dahi haberi yoktu. Kemal'in imzalamış olduğu bu gizli anlaşmayı, genç yaveri Sami Bey Moskova'ya götürüyordu. Bolşevik önderler bundan çok memnun kalıyor ve kısa bir süre sonra, General Frünze ve Aralov'u Ankara'ya gönderiyorlardı. Ama Sovyet önderleri Mustafa Kemal veya Enver'in içtenliğine pek güvenmiyorlardı. Kemal'i gönüllü bir alet olarak kazanmaktan memnun kalmakla birlikte, Enver'i de büsbütün yitirmeyi dilemiyorlardı.⁴⁰⁶

Haziran-Temmuz 1922. Hüseyin Rauf'un (Orbay) İcra Vekilleri Heyeti Reisi oldu olacağı zaman zarfına ilişkin Lord Kinross 1964'de şöyle yazacaktır: *Mustafa Kemal, güvenlik düşüncesiyle, ordunun bugünkü gücünü ve çoğu gizli kaynaklardan gelen silahların miktarını açıklayamadığı için, durumu bir kat daha güçleşiyordu.*⁴⁰⁷

11 Temmuz 1922. ABD'nin Ankara Konsolosu Robert Imbrie, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

[...] Tümüyle bakıldığında, Milliyetçi Hükümetin gözünde en iyi durumda olan belki de Fransa'dır. Yusuf Kemal-Bouillon anlaşması Kemalistlerin en önemli diplomatik başarısı, neredeyse Fransa tarafından tanınma biçiminde görülmektedir. Fransa sempatisinin Türklerden yana, Yunanlılara karşı olduğu öne sürülmektedir. Fransız cephanesi Türk ordusuna dağıtılmıştır. Aynı zamanda Fransa'ya bir ölçüde kuşku duyulmakta, yeniden Türk topraklarına göz dikebileceği korkusuyla, Fransız çıkarlarına imtiyaz verilmekte ağır davranılmaktadır.

Fransa gayri resmi olarak, yanında az sayıda personel bulunan Albay Mugene [Mougin (ÖFA notu)] tarafından temsil edilmektedir. [...]⁴⁰⁸

18 Temmuz 1922. İngiltere'nin Şam Konsolosu Palmer'den Dışişleri Bakanı Vekili Lord Balfour'a muhtıra: *Bir süre önce Ankara'da Mustafa Kemal'in konuğu olan Signor Touzzi, İtalya'nın Şam Konsolosluğuna atandı. Şunları söyledi: Anadolu, yokluk ve sıkıntı içinde. Bolşevik yardımı olmasa Mustafa Kemal'in askeri direnişi çöker. Pontus bölgesinde Hristiyanlara zulüm yapılmış.*⁴⁰⁹

27 Temmuz 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, yayımladığı bildiride, İstanbul'un "tarafsız bölge" olduğunu hatırlatarak Yunanlıların İstanbul'a girmemesini ihtar etti ve girerlerse bunun kuvvet yoluyla önleneyeğini bildirdi.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 255-256. İktibasdaki yurgular ve köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aittir.

⁴⁰⁷ Lord Kinross, *Atatürk*, 1984, s. 462. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴⁰⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 169. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴⁰⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXV.

⁴¹⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 552. "Generalin hiç kuşkusunu yoktu. Türk ve Yunan halklarının sokaklarda savaştıklarını görür gibi oluyordu. *Bu çılgın tasarı hakkında aldığım rapora inanmak bile istemem.* dedi. Sessizce Marmara kıyılarından Karadeniz'e kadar, Boğazın 30 mil uzağındaki Çatalca hattını

29 Temmuz 1922. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Britanya Bakanlar Kuruluna mahrem muhtıra teslim etti. Muhtıradaki "Yunanların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine izin verilmesi" teklifi yer alıyor.⁴¹¹ Bizce, Britanya Genelkurmayı, Kontrollü Büyük Taarruzun altyapısına matuf, Batı Anadolu'daki Yunan askerî varlığından Trakya'ya kaydırma yapılması bu vechile de Kontrollü Büyük Taarruzun muvaffakiyet ihtimalinin güçlendirilmesi için entrika çevirmiştir. Nitekim Britanya Genelkurmayına merbut İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumîsi, Trakya'dan İstanbul'a doğru yürüyüşe geçen Yunan'a karşı Çatalca Hattında savunma tertibatı aldırılmaktadır. Lloyd George de Yunan'ı bîtaraf mıntıka dahilindeki İstanbul'a hareket için el altından tahrik edecektir. Yunan entrikaya doğru yürütülecektir:

Umutsuzluk içinde kıvranan Yunan yönetimi, Bağlaşıkları, Kemalistler üzerinde baskı kullanmaya zorlamak amacıyla, son koz olarak İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyor; bu konuda, Londra'daki Yunan diplomatik temsilcisi Rizo-Rangabé'ce sürekli kışkırtılıyordu. Rizo-Rangabé, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un sekreterlik dairesinin, İstanbul üzerine yürümesi için Yunanistan'a sürekli önerilerde bulunduğu özürünü öne sürüyordu. Bu kışkırtmaları ciddiye alan Yunan yönetimi, Anadolu'daki Yunan askerî gücünden iki ordu tümenini Trakya'ya sevk ediyordu.⁴¹²

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazis, *barışın ancak İstanbul'un Yunan işgali ile dikte edilebileceğini* belirterek Müttefiklere müracaat etti⁴¹³ lakin izin verilmeyecektir. Bu arada Yunan, İzmir'deki iki tümen askerini Tekirdağ'a sevk etmiş durumdadır.⁴¹⁴ Bu hatt-ı hareketle, Kontrollü Büyük Taarruzun arifesinde iken Anadolu'daki Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri ciddi miktarda zayıflatılmış oldu.

*İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Bentinck'e 29 Temmuz'da gönderdiği gizli ve oldukça ivedi telgrafta, Dışişleri Bakanı'nın hayretlerini beyan etmiş ve Müttefiklerin bunu asla onaylamadıklarının Yunan yönetimine yeniden bildirilmesini talep etmiştir.*⁴¹⁵

31 Temmuz 1922. Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanlığı, Londra'ya Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. *İstanbul'a yönelik bir harekâtı durdurabilmek için güç kullanılacak ve gözetim altında tutulacak Yunan donanmasının hareketi sınırlandırılacak ancak gerekli görüldüğü takdirde bu donanma batırılacaktır.*⁴¹⁶

teftiş etti. Ölen dostu [*Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes (ÖFA notu)*] Wilson burası için *Dünyadaki en kusursuz doğal mevzi* demişti. Hat, İngiliz ve Fransız birliklerince takviye edilmiş, kumandası da bir Fransız, General Charpy'ye verilmişti. Akdeniz'e yeni atanan başkumandan Amiral Sir Osmond Brock, sancak gemisi *Iron Duke* ile beraber denize açıldı; yanına ayrıca beş büyük gemiyi, *Benbow, King George V, Marlborough, Ajax* ve *Centurion*u da aldı. Deniz uçağı taşıyan bir gemiyle 9 destroyer de filoyu tamamliyordu. Ayrıca Üçüncü Hafif Kruvazör Filosu Malta'dan yakıt ve cephane ikmali yapıp, tam yol Akdeniz'in doğusuna doğru yola çıkmıştı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 203.

⁴¹¹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 324.

⁴¹² Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 259.

⁴¹³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 56.

⁴¹⁴ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187. "Churchill 1922 yılında Anadolu'da Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında hâlâ avantajlı olduğunu ancak bu sevkıyla taraflar arasında denge sağlandığını, hatta bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın harekete geçme zamanının geldiğini anladığını ileri sürmektedir." Winston S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath, 1918-1928*, s. 417-418; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

⁴¹⁵ Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 361.

⁴¹⁶ FO, 371/7869, No. E 7633; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 348.

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, Batı Anadolu'dan bindirilen 25.000 Yunan birliğinin Trakya'ya ulaştığını yazıyor.⁴¹⁷

İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour, Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis'e nota vererek Yunanistan'ın İstanbul'u işgali cihetinde *herhangi bir teşebbüsün kuvvetle karşılanacağını* bildirdi.⁴¹⁸

Ömer Kâzım, Paris'de, *Angora et Berlin* nam kitab neşretti:

Mütarekeden hemen sonra Consulta (İtalya Meclisi) açıkça Kemalistlerin tarafını tutmuş ve Doğu Meselesiyle ilgili bütün konferanslarda onun avukatlığını yapmıştır. Bundan başka maddî ve manevî bütün gücüyle Ankara hareketini desteklemiştir. Consulta bu davranışını Jöntürkler nezdinde itibar kazanmak ümidiyle yapmıştır.

Mütareke sırasında Bern'de bulunan ve Alman propagandasının emrinde çalışan Wilhelmstrasse'nin eski müdavimlerinden Abdülhamid Sait bey adında biri *Ezilmiş Doğu Halkları Birliği* başkanı olarak Roma'ya geçti. Bu yaygın Kemalo-Germanist Birlik bir taraftan İtalyan ve Fransız sempatisini kazanmaya çalışırken, diğer taraftan da İngiltere'ye baş kaldırmaya çalışıyordu.

Abdülhamid Sait Bey, propaganda faaliyetlerinden başka, İtalyan fabrikalarından silah ve mühimmat alımıyla ve onların Ankara'ya gönderilmesiyle meşgul oluyordu. Fakat bu malzeme takviyesi aracılığı rolünde Abdülhamit Sait Bey Libya'da İtalyan dostluğunun öncülüğünü yapıyordu. Oraya Consulta'nın himayesi altında kendine bağlı ajanları gönderiyordu. Programını da *Ezilmiş Doğu Halkları Birliği* başkanına gerekli kolaylıkları sağlayan M. Gioletti yapmıştı.

İtalyan diplomasisi büyüleyici idi. O yıllarda Fransa'nın mütereddid davranması ve İngiltere'nin inatçılığı sonunda İtalya, Kemalist dostları sayesinde Anadolu'da hemen hemen ekonomik bir monopol kurmuştu. O, silah, cephane, otomobil, uçak ve herçeşit ihtiyaç maddesi satıyor ve sessis sedasız Libya'dan yararlanıyordu. Uyanış çok sert olmuştu. Kemalistler bu saf İtalyanlardan mümkün olduğu kadar yararlandılar. Ve nihayet kibarca onlardan, önce Konya'yı sonra da Söke'yi ve daha sonra da bütün Menderes vadisini boşaltmalarını rica ettiler. Savoie Sarayı (İtalya)nın üç renkli bayrağı böylece Anadolu'da kayboldu gitti.⁴¹⁹

Kemalist direniş Almanya'dan bol miktarda savaş malzemeleri, mühimmat, ilaç ve hatta uçak almıştır.

İtalyan bandırasıyla, Kemalist ordunun tahkimatı için Alman savaş malzemesi taşıyan Rosandra isimli bir Alman savaş gemisi, bilindiği gibi Danimarkalı yetkililerce, Fredericia limanında tutuklanmıştı. Versailles andlaşması hükümlerine göre Almanya'nın savaş malzemesi taşıyamayacağı bilinmektedir. Danimarka gazetelerinin verdiği bilgilere göre, Le Rosandra, 7500 tonu aşan bir yükü, Alman ve Kemalist ajanlar tarafından Berlin'den verilen talimat üzerine, Bruhle isimli birinin yardım ettiği Albay Mehmet Nuri [*Conker (ÖFA notu)*] tarafından Trieste'den yüklenmişti.

Stettin'e, Rosandra, özellikle 30 uçak ve yanında Kemalist hükümetle bir yıllık sözleşme yapmış 30 pilotu almak için gitmişti. Orada uçaktan çok otomobil, makinalı tüfek, cephane ve çeşitli mühimmat buldu. Gemi 35 milyon marka sigorta edilmişti.

Berlin'deki Kemalist askeri görevliler çok yoğun bir faaliyet içinde bulunuyorlardı. Ben, Reich'in (Cumhuriyet) başkentindeki son ikametim sırasında bunu açıkça gördüm. Şubat 1922'de bunlar Başkentte hummalı bir faaliyet içinde idiler. Ben bu çevrede Wilhelm II'in ordusundan eski bir Yarbay'a rastladım. Bu subay Von Der

⁴¹⁷ Aylin Hacıhanıfioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 180.

⁴¹⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 56. "Ne tuhaf durum! İtilaf Devletleri İstanbul'u bir Yunan işgalinden koruyacaktı! *Times* gazetesi Yunan girişimini küstahça (impudent) diye niteliyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 13. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁴¹⁹ Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 29. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

Goltz Paşa'nın ilk ekibinde görev almıştı ve oğlunun uçak subayı olarak gittiği Ankara için de bana şöyle demişti: *Ankara, evlatlarımızın hâlâ iğrenç düşmana karşı mücadele ettikleri tek yerdir.*⁴²⁰

1 Ağustos 1922. Tekfur Dağı'nda (Tekirdağ'da) bulunan Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Hatzianestis, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a gönderdiği hususî mektubda, "bî- taraf" Müttefiklerin Mustafa Kemal'e emniyet, silah, mühimmat ve istihbarat desteği sağladığını belirterek şikâyetini arz etti:

General Cenabları,

Arazi-yi müşaggaile ve hududları üzerinde bî- taraflığa mugâyir herhangi bir hareketin kuvvetle tenkilini kat'iyen tasmm ettiğinizi mübeyyin ahâliye hitâben bir tebliğ neşrettiğinizi, hatta bunları İstanbul'da duvarlara ta'lîk ettirdiğinizi şimdi öğrendim. Binâenaleyh ber-vech-i âtı hususâta nazar-ı dikkatinizi celb ile kesb-i şeref eylerim:

a. Yunanistan'ın Kemal ile hal-i harbde bulunduğu bütün zaman esnâsında İstanbul'da zâbit, efrâd ve her türlü levâzım-ı harbiyyenin bir usûl tahtında kendisine irsal edildiğine ve bunun aynı bî- taraflığı tamamen muhafaza için orada teessüs etmiş bulunan bilumûm ecnebi memûrîn-i askeriyesinin malûmâtı haricinde olmayarak yapıldığına dair delâil-i vâzihaya yalnız küçük bir misâl olarak Anadolu'ya gönderilen muntazam postalarla Zeytinburnu'ndaki esliha deposunun tamamen boşaltılmış olmasını zikrederim. Doğrudan doğruya Türk jandarmasının taht-ı muhafazasına tevdi edilen esliha depolarını hiç kâle almıyorum.

b. Ekseriya ve bilhassa mâh-ı carînin onunda (23 Temmuz) Anadolu âsilerine gönderilmek üzere Gelibolu'dan İngiliz işgalinde bulunan karşıda Asya tarafına mühimmat ve esliha nakledildiğini de isbat edebilirim.

c. Yunan ordusunun İstanbul üzerine sadece yürümesi korkusu binlerce esliha ve mühimmatın gayr-i müstakim bir hareket olarak Türk ahâliye tevziine kâfi gelmiştir. Çünkü Türkiye'nin silahtan tecridi denilen şeye rağmen bu esliha Sirkeci, Eminönü, Osmaniye müdüriyeti Kuvâ-yı İnzibâtiye'de olduğu gibi Mâliye Nezareti ve Osmanlı Dârülfünûnu'nda kemâl-i itinâ ile hıfz edilmiştir.

Müşellah çeteler halinde teşkil edilen ve muahharan jandarma üniforması iksâ olunan siviller Türk Trakyası'nda köylerin kısm-ı a'zâmında serbestçe geşt ü güzâr ve icrâ-i faaliyet etmektedirler. Hatta İstanbul'da bundan bir mâh mukaddem Ankara'dan îzâm edilen Kara Kemal, Merkez Kumandan Muâvini Kaymakam Ferhat Bey, Binbaşı Nuri Bey, Ankara hükûmetinin Harbiye Nezareti nezdindeki mümessili Yüzbaşı Feridun Bey ve daha diğerleri tarafından teşkil edilen komite Mısır Çarşısı'nda Toka Hanı'nda Emin Bey'in idarehanesinde serbestçe müzakereler yapmakta ve Türkiye'nin bî- taraf payitahtının teslihi teşkilâtını yapmaktadır.

d. Son birkaç gün esnâsında ecnebi zâbitânının Türklerin mukâvemetini ihzâr ettikleri ve şimdi de kemâl-i harâretle etmekte oldukları ve Türklerle teşrîk-i mesaî ederek Yunan-Türk hududunda istikşâfâtta bulundukları sâbit olmuştur.

Bütün bunlardan sonra tebliğinizde bahsettiğiniz bî- taraflığın ne olduğunu sormam muhterem meslektaşım, sağlam esâsâta müsteniddir. Darbenizi evvelâ bizim zararımıza olarak gözünüzün önünde bilâ- hicâb ve ihtirâz bî- taraflığı ihlâl edenlere indiriniz.

Bî- taraflık kisvesi altında aleyhimize orgies'ler [*cümbüşler (ÖFA notu)*] irtikâb edenleri arayıp bulunuz. Tam bir İngiliz ve bir asker olarak bir an için kendinizi benim mevkiime koyunuz ve hüküm veriniz. Hemen iki senedir, Yunanistan Türklere karşı elim bir harb yapmaktadır. Hasmı bazı ecnebi bayraklarının himâyesi altında her cins levâzım-ı harbiye, her nevi kuvâ-yı imdâdiye almaktadır. Bizzat sahne-i harbde ecnebi ajanları maatteesüf bunların bazıları da müttefiklerin bütün harekâtını ve ittihâz edilen tedâbiri düşmana ifşâ etmekte ve fenâ bir sûrette Kemal'e malûmat îsâline vâsita oluyolar.

⁴²⁰ Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 77, dipnot 99. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Başkumandanı bulunduğunuz müttefikin kıtaât-ı işgâli altında bulunan İstanbul bizzat düşmanımızı rezâletkârâne bir sûrette teçhiz ve ona muâvenet etmektedir.

işte bütün bunlardan dolayı mücâdele devam ediyor, Yunan kanı aktı, akıyor ve mebzûl bir sûrette akacaktır.

Muhterem meslektaşım, eğer aynı şerait altında bu akıtmakta olan kan Yunan kanı yerine İngiliz kanı olsaydı, siz ne düşünür ve ne derdiniz?

Evet, bî-taraflığa kasdedenler ve onu tahrîb edenler var. Lâkin onlar hududun bu tarafında nafîle yere aranılacaktır. Çünkü onlar hududun öte tarafında ve bizzat İstanbul'un içindedirler ve işin en fenası onların yalnız Türklerden ibaret olmamasıdır. Bütün bunları ben size muzdarib bir kalb ve muhakk bir iğbirar ile resmî olarak değil, bir generalin bir generale ve bir askerin bir askere hitabı gibi, bir arkadaş kalbinin samîmi lisânı ile izâh ediyorum.

Muhlisiniz: Haçyanestis⁴²¹

3 Ağustos 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi: *Kemalistlerle zorlu bir savaşa giren Yunanlılar, Ankara'da hükümet kurmuş olan Kemal Paşa'nın taraftarlarını barış yapmaya mecbur bırakmak için İstanbul'u işgal etmek istiyordu. Kemalistlerle resmi ilişki içerisinde bile olmayan müttefiklerin İstanbul konusunda Türklerin yanında yer alan hareketi, harekâtı sona erdirdi.*⁴²²

4 Ağustos 1922. Britanya Başvekili Galli liberal David Lloyd George, Avam Kamasındaki çarpıcı nutkunda “tezat içinde zafer politikası”na uygun olarak Yunan'ın Anadolu'dan tahliyesini reddetti. Bununla birlikte İstanbul'un Türkler lehine muhafaza edildiğini, dahası, Anadolu'nun dahiline doğru teşvik edilen Yunan'ın tam tekmil harb etmesine de izin vermediklerini belirtti. Lloyd George, Mustafa Kemal grubuna Müttefikler tarafından silah satıldığı gerçeğini tekzip etmiştir zira, yine kendi beyanı üzere, mezkur teslimat resmen kabul edilmiş olsaydı, Yunan donanması Türk sevahiline yanaşan tüm gemileri hukuken arama hakkı kazanabilecekti:

Bugün Türkiye'nin başkentini Yunanistan'a karşı savunuyoruz, yoksa Yunanlılar birkaç saat içinde İstanbul'a girerler. Yunanlıların Anadolu'yu abluka altına almalarına da izin verilmiyor.⁴²³ Şimdi Yunanlıların bir karara varılmasını sağlayabilmek için bir tek yol vardır ve bu da ülkenin aşılması güç geçitlerinden geçerek yüzlerce mil yürümektir. Hiç bir ordunun Yunanlıların gittikleri kadar uzaklara gittiğini bilmiyorum. Bu büyük yüreklilik göstererek ve büyük tehlikeleri göze alarak yapılmış askeri bir girişimdir. Kemalist kuvvetlerin Avrupa tarafından yeniden donatıldıkları yolunda bile kesin olmayan ve belki de temelsiz sözler söylenmektedir. Başka koşullarda, Yunanlıların Küçük Asya kıyılarını abluka altına alma hakları doğuracaktır... Barışı Kemalistler kabul etmeyeceklerdir, çünkü kendilerine uygun ateşkes koşulları sağlamadığımızı ileri sürmektedirler. Ama biz, Yunanlıların bütün güçleriyle savaşmalarına izin vermiyoruz. Biz savaştan başka bir savaşa geçerek askerleri on, on iki yıldan beri silah altında olan ve sınırsız kaynakları bulunmayan bu küçük ülkenin Kemalistler tarafından yok edilmesini bekleyerek böyle bir şeyin sonsuza dek sürdürülmesine göz yumamayız.⁴²⁴

İtalyan tarihçi Riccardo Mandelli:

İngilizler ise nazik ama sinsî bir tavır sergilemekteydiler. Hindistan'daki hâkimiyetleri nedeniyle halifeliliğine dokunmamakla birlikte, aslında bir halife söz konusu olmasa daha rahat edeceklerinin de farkındaydılar. Bir yandan istekleri karşılanmadığı takdirde başkenti Yunanlılara bırakmakla tehdit ediyor, diğer yandan

⁴²¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017 c. 2, s. 417-419.

⁴²² Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 338.

⁴²³ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXI. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁴²⁴ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 402. “Lloyd George, Yunanistan'ın kolaylıkla ele geçirebileceği İstanbul'u ona bırakmamakla ve Anadolu'ya dışarıdan (hattâ Avrupa'dan) gelen silâh ve cephaneye Yunanlıların abluka uygulamasını engellemekle, aslında Yunanistan'ın korunmuş olmadığını iddia ediyordu.” Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 1978, s. 232.

milliyetçilere karşı eylem yapmaya kalktığında destek vermiyorlardı. Üstelik tam tersine, onu ve hükümetini Anadolu'daki direniş nedeniyle cezalandırıyorlardı.

İnsanın duvarlara kafasını vurası gelir. Bu arada Yunanlılar 1922 yılında, gerçekten de İstanbul'u işgal etmek için hazırlık yaptılar ama İngilizler ve müttefikleri tarafından kesin bir tavırla engellendiler. Sultan başka bir yol izlemiş olsaydı bu engelleme olmazdı. Gerçi İngilizlere, diğerlerine nazaran daha fazla güvendiği falan yoktu. Sultan, İngilizlerin Arabistan'da kendi arzularına uygun yeni bir halifelik oluşturmak için Peygamber'e ait İstanbul'daki Kutsal Emanetler'i ülkeden taşımaları ya da Topkapı Sarayı'ndaki hazineleri çalmaları korkusuyla başkentten ayrılmamıştı.⁴²⁵

5 Ağustos 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: İngiltere Hükümet Başkanı Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, sözlerine Türkiye'nin 1914 savaşına girmesinin savaşı iki yıl uzattığını ve bu nedenle de bir müttefik komisyonunun Yunanlıların İzmir'i işgaline izin verdiğini söyleyerek başlamıştır. Yaşanan gelişmelerin ardından artık Türkiye'nin müttefiklerden garantiler istemeye başladığı ancak İngiltere'nin Yunanistan'a bir ayrıcalık tanımadığını aksine İstanbul'u savunarak onların emellerine karşı geldiğini söylemiştir. Lloyd George, İngiltere'nin şu anki belirsiz politika ile ilerleyemeyeceğini ve etnik azınlıkların gerçekten ve etkili bir şekilde korunması için garantiler istemek zorunda olduğunu da sözlerine eklemiştir.⁴²⁶

21 Ağustos 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf: *İtalyanlar, Türklere uçak veriyorlar ve Mustafa Kemal'in taarruza hazırlandığını söylüyorlar. Fransızlar da savaş malzemesi veriyorlar.*⁴²⁷ *Yunan Hükûmeti; Fransız ve İtalyan ticari gruplarının Milliyetçilere uçak dâhil silah ve askerî malzeme sattıklarını, çok sayıda Fransız subayın Türk ordusunda istihdam edildiğini ve Mersin limanı üzerinden Milliyetçilere nakil işlemlerinin gerçekleştirildiğini şikayet etmiştir.*⁴²⁸

Rumbold'un Curzon'a çektiği 21 Ağustos günü tel İzmir'deki İngiliz konsolosu Lamb'in bu yönde istihbaratını bildiriyordu. [...] Verilen habere göre, Ankara'ya uçak getiren kimi İtalyanlar dönüş yolculuklarında 17 Ağustos'ta İzmir'e gelmişler. Açıkça M. Kemal'in Eskişehir cephesinde bir taarruz hazırladığını ve başarı olasılığının yüksek olduğunu söylüyorlarmış. Amaç, havalar bozmadan Yunanlıları berkitilmiş mevzilerden sökmek ve kış gelinceye kadar takip etmemiş. Fransızlar Mersin'e savaş malzemesi "akıtyorlarmış" ve Türk ordusunda hizmet eden "birçok" Fransız subayı gördüklerini söylüyorlarmış.⁴²⁹

Kontrollü Büyük Taarruz arifesinde TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığının tayyare kuvveti, *Fransız uçaklarından oluşan filolarıyla havaya egemen durumdaydı.*⁴³⁰

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak): *Büyük Taarruz için şiddetle muhtaç olduğumuz silah ve cephaneye de Fransızların göz yummaları, hatta kolaylık göstermeleri sayesinde İstanbul'dan Fransız bandıralı vapurlarla İnebolu ve Zonguldak limanlarına taşımak, buradan da Garp Cephesine nakletmek mümkün olmuştur.*⁴³¹

23 Ağustos 1922 arefesi. İttihad ve Terakki Cemiyeti faktörünü paranteze almak suretiyle kıyaslayacak olursak: Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal'i silahlandırması hem malzeme kalitesi hem ordu

⁴²⁵ Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 65. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴²⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 338. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴²⁷ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXIII.

⁴²⁸ Rumbold'dan Curzon'a 21 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 156; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

⁴²⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 103-104.

⁴³⁰ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 407.

⁴³¹ Fevzi Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*, 2019, c. 2, s. 83; Aktaran: Fatih Selçuk, *Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)*, 2022, s. 170, dipnot 129.

standardizasyonunu bakımlarından sorunluydu. Müttefiklerin teslihatı ise iki kritik hususda da Mustafa Kemal'e fevkalade seviye kazandırmıştır.

[...] Türk askeri gücü Yunanlar ile yaklaşık olarak eşit kuvvete erişmişti. Silah donanımı bakımından ise İstanbul depolarından kaçırma, Fransa ve İtalya'dan satın alma, Rus yardımı gibi çeşitli tedbirlerle ordunun gücü arttırılmıştı. Artık Türkler Skoda ve Krupp top ve obüslerle iyice donatılmış, Fransız Breguet keşif ve İtalyan Spad avcı uçaklarından oluşan filolarıyla havada da egemen duruma geçmişlerdi. Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce aynı mühimmatı kullanmadığı için ateş gücünü ve sürekliliğini azaltan farklı model ve kalibrelerde piyade tüfekleri varken, artık seri atışlı ve hareket kabiliyeti yüksek silahlara sahiptiler.⁴³²

23 Ağustos 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı: *Türk ulusalcılarla Batılı devletler arasında barışın imzalanması halinde doğu illerinde bir iç isyan başlatmak için, 1922 yılı Mayıs'ında bir Rus planı vardı. Bu isyan sonucunda, görünüşte bağımsız, ama gerçekte Moskova'nın koruması altında bir Sovyet cumhuriyeti kurulması niyeti vardı. Son günlerde Ankara ile Moskova'nın arasında soğukluk başlamıştı. Bunun nedenleri, (o sırada Ankara'ya ulaşmış olan) Fransız temsilcisi Albay Mougin'e gösterilmiş olan hüsnükabul ve Moskova'dan Ankara'ya gereç göndermede karşılaşmış olan güçlüklerdi.*⁴³³

26 Ağustos 1922. Kontrollü Büyük Taarruz başlatıldı. Yunan'ın kanı fazla dökülmeyecek, Müttefiklere ise tetik disiplini icra edilecektir.

İtalya ile milliyetçiler arasındaki kaçak silâh ticaretinin *şimdilik kesin dökümü yapılamamakla birlikte İtalya'dan sağlanan silahların kazanılan savaşta katkısı olduğu muhakkaktır.*⁴³⁴

16'ncı Fırka Erkan-ı Harb Reisi İsmail Hakkı (Okday): *Bir süvari kolordusu, 5. süvari kolordusu tamamen Ruslar tarafından teçhiz edilmiş, hayvanlar, üniformalar, silahlar, toplar hepsi Ruslar tarafından hediye olarak Türkiye'ye gönderilmişti.*⁴³⁵

27 Ağustos 1922. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Ankara'ya giden ve Çankaya Köşkü'nü ziyaret eden Comte Pierre d'Ursel imzalı "Milliyetçi Hükümet'in Dış Politikası" nam başmakale neşredildi: *Bolşeviklerle milliyetçiler komşu komşuya dostane ilişkiler içindeler. Rusya Ankara Hükümeti'ne silah, cephane ve petrol veriyor; bunun karşılığında da O, Kafkaslar'da ve Gürcistan'da, bilindiği gibi, özgürce hareket etmekte serbest bırakılıyor. Kızılar Mustafa Kemal'e boşuna asker sundular. O her zaman bunu reddetti. O bundan böyle Türkiye'yi İngiliz, Alman ve Rus boyunduruğunda görmek istemiyor. Sovyetler paralar harcayarak kendilerine uzun süre yandaş bulmaya çalıştılar. Sonunda yanlış yolda olduklarını anladılar. Türk geleneğiyle, diniyle ve özellikle de töreleriyle komünizme uymuyor. Kur'an bütün Müslümanların bir yıl süresince ailesiyle geçinebilecek varlığı zorunlu kılıyor.*⁴³⁶

29 Ağustos 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *İtalya, Türklere "Spad" uçakları vermiş, bu uçaklar Yunan hava keşiflerini felce uğratmıştır. Yunan süvarileri de bütün cepheyi gözetlemeye yetecek sayıda değildi. Bu yüzden "Afyon'un güneyindeki Türk yığınağı çok geç keşfedilebilmiş ve Yunan cephesine takviye yetiştirilememiş"*tir.⁴³⁷

⁴³² Esra Özşüer, *Megali İdea*, 2025, s. 717.

⁴³³ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 352. İktibasdaki yurgular tarafımıza aittir.

⁴³⁴ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 425.

⁴³⁵ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 103.

⁴³⁶ Comte Pierre d'Ursel, "La politique extérieure du gouvernement nationaliste", *La Nation Belge*, 27 Ağustos 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴³⁷ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 350.

Kazanılan Türk zaferinde Yunanlıların da iddia ettiği gibi İtalya'dan satın alınan silah, cephane ve mühimmatın da büyük katkısı olduğu şüphesizdir. Yunan Genelkurmayı'na göre Türk zaferinin nedeni, İtalyanların Kemalistlere yardım etmesidir. İtalyanların Türklere verdiği uçaklar, Yunan hava kuvvetlerini felce uğratmış, Yunan cephesine zamanında takviye yetiştirilememiştir. İtalya'dan alınan savaş malzemesi Millî Mücadele dönemiyle sınırlı kalmamış, zaferden sonra da çeşitli anlaşmalar yapılmıştır.⁴³⁸

30 Ağustos 1922. ABD'de münteşir *New York Tribune* gazetesi: *Türklerin elinde çok sayıda Fransız silahı ve otomobilleri vardır. Fransa, İtalya, Almanya ve Rusya'dan satın alınan silahlarla birlikte Türk ordusu büyük bir moral kazandı.*⁴³⁹

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Yunan birlikleri, 28 Ağustos'ta Afyonkarahisar'ı tahliye etti, bölgede çok şiddetli çatışmalar yaşandı. 29 Ağustos'ta ise Kemalistler, bütün gece topçu ateşine devam etti, bunu yaparken de Fransız toplarını kullandı.*⁴⁴⁰

31 Ağustos 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 183 numaralı telgraf gönderdi. Atina matbuatında *Fransız subayların, Türk uçaklarını kullandıkları ve Türk birliklerine kumandanlık yaptıkları* yazıyor.⁴⁴¹

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Fransız Ağır Silahları Kemalistler Tarafından Kullanılıyor." başlıklı haber neşretti: *Kemalistler Fransızların kullanmış oldukları ağır silah ve büyük miktarda cephaneleri kullanıyor.*⁴⁴²

The Daily Mirror yazıyor: *Yunan Gazeteleri Yunanların savaş malzemesi bakımından zor durumda olduğunu, Kemalistlerin her çeşit savaş materyali, uçak aldığı belirtirken, Yunanistan'ın İstanbul'a hücumunun İtilaf Devletlerinin yasağıyla engellendiği vurgulanmıştır.*⁴⁴³

Ağustos 1922. Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi (Altay), Gebze'deki ganimet 20 adet top silâhının yüklü olduğu trenle İngilizlerin kontrolündeki Gebze İstasyonu'ndan İngiliz memurların *iltifat mahiyetinde* müsaadesiyle geçmişler ve malzemeleri TBMM Hükümeti ordusuna nakletmişlerdir:

Yol güzergâhında gitmekte olan taburuma İzmit'te yetiştim. Burada toplarımızı açık vagonlara yükledik. Üzerlerini de büyük muşambalarla örttük. Bunu aldığımız kat'î talimat üzerine, Gebze İstasyonu'nda bulunan İngilizlerden silahlarımızı saklamak için yapıyorduk. İzmit'ten hususi katarımız bir beşik gibi sallandı. Mecburi ağır ağır geçiyorduk. Ne olur ne olmaz diye bir iki salavat-ı şerife okudum. İman ile gitmek lazım. Katar şimdi Gebze İstasyonu'na girecek. Burada İngilizler var. Topları görmemelerine imkân var mı? Çünkü katar bundan sonra dönecek. Bizim için hazırlanmış kendi hududumuz içinde ve geride kör hat denilen kısımdaki rampaya yanaşacak. Biz de orada topları indireceğiz.

Topların bütün örtülerini açtırdım. Yiğit ve kahramanın malı meydanda gerek dedim. Dost da görsün düşman da!.. Kahramanca bir muharebeden sonra muzafferiyet kazanmış toplarımızın uzun ve kalın namlularını saklamakta hiçbir mana görmedim.

⁴³⁸ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 331, dipnot 74.

⁴³⁹ Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 206.

⁴⁴⁰ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 255. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁴⁴¹ Bentinck'ten Curzon'a 31 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 183; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

⁴⁴² The Daily Mirror, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 187-188.

⁴⁴³ The Daily Mirror, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 188.

İstasyona girdik. İngilizler bol ışıklı vagonların kapılarında omuz omuza yaslanmış, ekserisi ağızlarında birer pipo tütürüyorlardı. Kendilerine has soğukkanlılıklarıyla bizi seyrediyor ve “yes”, “orrayt” diyorlardı. Bu iki kelime bana bir iltifat mahiyetinde geldi. Geç yiğidim geç!.. demek istiyor gibiydiler. Ben Mısır'da esir iken sabah ve akşam yoklamalarında davet makamında birer düdük çalar ve sonra da; “Kaman Coni, yoklama!..” diye sesleniyordum. Derhal bu aklıma geldi. Ben de onlara kaman coni, yoklama!.. diye karşılık verdim. Esas istasyonu arkamıza bırakarak gerisin geriye bizim hududa girdik.

“Hatt-ı fasıl” denilen hududumuzdaki küçük köprünün altından geçiyoruz. Köprü üstündeki hudut nöbetçisi aziz Mehmetçiğin himayesi altına giriyoruz. İstiklal ve hâkimiyetimizi dalga dalga etrafa yayan şanlı al bayrağın altından geçiyoruz. Mehmetçiğin muzaffer süngüsü silahının ucuna takılı olduğu ve al bayrağımız da üstünde dalgalandığı halde yiğit Mehmet seyrek, sert ve vakur adımlarla bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, nöbet bekliyor.

Hava, yağmurlu ve sertti. Topları koştuk. (Hayvanlarımız kara yoluyla gelmişlerdi.) Gece yerini sabahın kervan kıran yıldızına bırakmış ertesi akşam yine gelmek üzere gidiyordu. Gebze'ye çıkıyoruz. Yağmur iri tanelerini dökmeye başladı. Sert ve poyraz rüzgârı yüzümüze çarpıyordu. Hava birden soğumuştur. Bu sırada tabur komutanı, İngilizler topları açık olarak görünce ne yaptılar diye sordu? “Ne yapacaklar” dedim “geç yiğidim geç” dediler. Çünkü bu söz ve hareketlerini bize karşı bir muhabbet ve teveccüh şeklinde telakki etmişim.⁴⁴⁴

1 Eylül 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi yazıyor: Fransa ve İtalya *Türklere silah ve mühimmat vermekteydiler.*⁴⁴⁵

The Daily Mirror yazıyor: Bir inkâr: [Fransız] Dışişleri Bakanı, Fransız yetkililerin Kemalistlerin komutasında olduğu ve Türk uçaklarına pilotluk yaptıklarını reddetti. *Reuter.*⁴⁴⁶

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: Devriye görevindeki bir Yunan savaş gemisi Kemalist orduya gitmek üzere savaş malzemesi taşıyan İngiliz bandıralı bir gemiyi ele geçirdi.⁴⁴⁷

3 Eylül 1922. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: Mustafa Kemal'in, Ordusu'nun silah, cephane ve gıda maddelerini, nasıl tedarik ettiği ise tam anlamı ile bir soru işaretidir. Türklerin uzun zamandır savaşmasına ve yorgunluğuna rağmen, nasıl tekrar tekrar toparlanarak savaşmışlarının, anlaşılması çok güçtür.⁴⁴⁸

7 Eylül 1922. Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, ahvalin hulasasını kabineye dermeyan ediyor: *Türkler, Fransa ve İtalya'dan büyük çapta askerî yardım alarak büyük bir avantaj elde etmişlerdir.*⁴⁴⁹

14 Eylül 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiliz gazeteleri, Yunanlıların karşılaştıkları felaketin sorumluluğunun bir kısmının Fransa'ya ait olduğunu iddia ediyorlar. Bu gazetelere göre, Fransa'nın gizli yardımları olmaksızın Türklerin bu başarıları kazanmaları mümkün değildi. İngiliz politikasının Doğu'da başarısız olmasının sorumluluğunun büyük kısmı da Fransa'ya aittir. Fransa'nın doğuda kalıcı barışı tesis*

⁴⁴⁴ Ahmet Atalay, *Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi Efendi'nin İstiklâl Harbi Hatıraları*, 2016, s. 65-67. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

⁴⁴⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 114.

⁴⁴⁶ *The Daily Mirror*, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 189.

⁴⁴⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 340. Mezkûr haberin tam metni şöyledir: “Kaçak Harb Malzemeleri Atına, 31 Ağustos — İzmir'den gelen haberlere göre, devriye atan bir Yunan muhribi, Kemalist orduya teslim edilmek üzere kaçak harb levazımatı taşıyan İngiliz bandıralı bir nakliye gemisine el koydu. Tevkif edilen sefine, Sakız Adası limanına götürüldü.” *La Libertad* (Madrid), 1 Septiembre 1922, *Grecia Y Turquía*, p. 1. Kadir Çandarlıoğlu rumuzlu beyefendiye, mezkur gazete orijinal nüshasının fotokopisini bizimle paylaştığı vechile teşekkür ediyoruz.

⁴⁴⁸ Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 256. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

⁴⁴⁹ David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 216.

etmek istediği ve kendi çıkarları ile diğer devletlerin çıkarlarının çakışmasının da bunu engelleyen unsurlardan biri olduğu aktarılıyor.⁴⁵⁰

15 Eylül 1922. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Fransız General Woygand Fransa'nın Kemalistlere Yunanlılarla savaştığı sırada hiçbir zaman ne top ne de cephane yardımı yapmadıklarını deklare etti.*⁴⁵¹

Saat 17:30'da, İzmir Göztepe'de, Mustafa Kemal'in ikametgâhında Fransız Tuğamiral Dumesnil:

[..] Ne olursa olsun İstanbul bölgesinde İtilaf kuvvetleri var. Bu kuvvetler size daha son zamanlarda büyük hizmette bulunmuşlar ve tarafsızlıklarının parlak delilini vermişlerdir. Zannedersem İngilizlerle aranız iyi değil. Fakat insan düşmanın bile hakkını teslim etmelidir. General Harington İtilaf kuvvetlerine Yunan ordusunun İstanbul'a doğru yürümesine mani olmalarını emretmekle size yardım etmiştir. Bu hadisede davranışı herkesin kanaatine göre tam manasıyla açık ve dürüst olmuştur. Unutmamak lazımdır ki, Trakya'ya nakledilen Yunan alayları -ki bunlar Yunan ordusunun en kötüleriydi- eğer Asya'yı terk etmeselerdi, zaferiniz belki daha güç elde edilirdi.

Mustafa Kemal kabul ediyor. [..]⁴⁵²

Daha açık bir deyişle, Kontrollü Büyük Taarruzun başarıya ulaştırılabilmesi için “Yedi Düvel”den bilhassa İngiliz İşgal Kuvvetlerinden Mustafa Kemal'e çok kritik askerî stratejik yardım yapılmıştır.

17 Eylül 1922. İngiliz *Sunday Express* gazetesi, Atina'daki ahvalı Londra'ya duyuruyor. Yunan efkâr-ı umumiyesi, Mustafa Kemal'e yardım eden Müttefiklere sövüyor:

Lloyd George, “Daily Mail”de yayınlanan demeç ve haberlerin bazılarını kendi hükümetine karşı gazetenin iyi bilinen düşmanlığı yüzünden kabul etmese bile, iki gün sonra “Sunday Express”te Yunanlıların tam çöküntüsünü anlatan rapor üzerine herhalde kuşku eni konu artmıştır. Rapor, kusursuz bir kopya kâğıdı gibi, Lloyd George'un yakındığı hakkındaki görüşünü gayri resmî şekilde yansıtmakla ün salan gazetenin sahibi Lord Beaverbrook tarafından yazılmıştı. Beaverbrook, kadın, erkek ve çocukların vapurdan, gemilerden inişlerini seyretmişti. Dönerler arasında 17 ile 45 yaşları arasındakiler yoktu. Bunlar Türkler tarafından, Türk vatandaşları olarak Anadolu'da alıkonulmuştu: “Gemilerden iniş, insana acı veren bir görüntüydü. Karaya ayak basan serseme dönmüş her piyade erinin elindeki tüfek derhal alınıyordu, ama ikinci erin zaten tüfeği yoktu elinde.” Beaverbrook, gelenlerin sıralar halinde toplanıp barakalara doğru yürümelerini beklemişti, oysa ne subay, ne de inzibat vardı başlarında. “Hepsi iki ay izinle -savaşın göbeğinde- şehre salınıveriyordu. Hepsi umutsuz bir şaşkınlık içindeydi; sırtlarında kimliklerini belirten pis bir üniforma ile, ceplerinde gidecekleri uzak köylerinin biletinden başka bir şey yoktu.”

Atina, devrim, darbe söylentileriyle çalkalanıyordu. Darbenin kimin tarafından, kime karşı yapılacağı ise belli değildi. Beaverbrook şöyle devam ediyordu: “Venizelos'un dönüşü için kuvvetli bir akım varsa bile, ben bunu sezemedim. Yaygın kanaat şu ki, eski Başbakan için Atina kaçılacak iyi bir yer.” Fısıltı halinde de olsa, gerek “Konstantin” gerekse Venizelos durmadan lânetleniyordu: Atina'lıların ellerinde kalan tek söz hürriyeti, bir arada, ya da ayrı ayrı Müttefiklere sövmek hakkıydı, İngilizleri lanetliyor, Fransızlara sövüyorlar. Kendilerini bu serüvene sürükleyen sonunda her şeyin, kâbus gibi bir felâketle bitişinin sorumluluğunu İngilizlerin omuzlarına yüklüyorlar. Lloyd George'un da yardımlarına koşmaya muktedir olmadığını, ya da isteyerek koşmadığını ileri sürüyorlardı... Belki de Lord Beaverbrook incelik göstermek istemişti. Çünkü Ege'nin iki kıyısında da, “George'un canı cehenneme!” diye sözler işitenler vardı. Beaverbrook, Yunanistan'a geri dönen askerler ağzından Toynbee'nin aylarca önce Anadolu'da işittiği ve Türklere yapılan yabancı yardım özürünü de duymuştu. Sözde “Kemalist orduları bölüklere kadar, seçme Fransız subayları tarafından yönetiliyordu;

⁴⁵⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 352. Britanya da Mustafa Kemal'e mahremane yardım etmişti. Şayet mezkur İngiliz gazeteleri, Londra'dan talimatla hareket ediyorlar idiyse, Fransa'nın Mustafa Kemal'e yardım ettiği söylemi, Britanya'nın mahremane yardımını gizlemeye matuftur denilebilir.

⁴⁵¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 352-353.

⁴⁵² Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2004, Cilt 13, s. 287. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Türklerin hareket planları Fransız generalleri tarafından hazırlanmıştı ve Batı cephesinde Almanlara karşı öğrenilen teknik ustalığa karşı hiçbir şey dayanamazdı."⁴⁵³

1922'de Atina'da bulunduğu sırada, ziyaret ettiği kilisenin Rum papazı Grace Mary Ellison'a yaklaşmış ve kırık bir Fransızcayla İngiltere'nin kalleşliğini protesto etmiştir.⁴⁵⁴

18 Eylül 1922. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransa, İstanbul ve Boğazlar için Türklerle savaşmayacağını, bu sorunlu bölgeye yeniden asker göndermesinin felaket ile sonuçlanacağını tek ve en iyi çözüm yolunun barış için görüşmelere başlanması olduğunu açıkladı. Son iki yıldır Fransızlar, Türkleri destekliyor. İstanbul ve Boğazlar'da İngiliz ya da İngiltere destekli bir Yunanistan'ın hâkimiyet kurmasına karşılar, Mustafa Kemal'e de tarafsız bölgeye herhangi bir saldırı düzenlememesini tavsiye ettiler.*⁴⁵⁵

21 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 529 numaralı telgraf gönderdi. Rumbold, Yugoslav mümessiliyle mülakat etmiş ve onu, *Fransız ve İtalyanların Milliyetçilere büyük oranda silah ve cephane satmak suretiyle dolaylı destek sağladıklarına dair ikaz etmiştir.*⁴⁵⁶

Mersin'deki *Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK)* mümessili Raevski, *KEYK* Doğu Şubesi yetkilisi Brike'ye uzun bir rapor gönderdi: [...] *Türk ordusuna silah yardımı Fransızların Türkiye'deki konumunu güçlendiriyor.* [...] ⁴⁵⁷

26 Eylül 1922. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti, ordusunun geri çekilişi sırasında Bursa şehrini yakma kararı almıştı. Bu kararı öğrenen şehirdeki Fransız konsolosuyla, Fransız ve İtalyan memurları buna karşı koymuşlardır. Bunun üzerine General Sumillas, bu emri feshetmiş ve konsolosa bu müdahalesinden dolayı teşekkür borcu olduğunu ifade etmiştir.*⁴⁵⁸

7 Ekim 1922. Ankara'daki Miralay Louis Mougin, Beyrut Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı General Henri Gouraud'a telgraf keşide eyledi. Kontrollü Büyük Taarruz, müşterek plan dahilinde tatbik edilmiş ve fevkalade başarı sağlanmıştır:

Sayın Generalim,

17 Eylül tarihli mektubunuzu bugün aldım.. Harekettan söz etmeden önce size gümrük sorunlarıyla ilgili karşılaştığım, zorlukları dile getirmek istiyorum.. Ben ancak 25 Eylül'de telegraflarınız sayesinde müzakerelerin hangi tarifelere bağlı olduğunu, hangi tarifelere istinaden askıda kaldığını öğrendim. O zamana kadar hükümetin daha yumuşak davranması katı tutumundan vazgeçmesi için benden ısrar etmemi talep etmişsiniz. Diğer taraftan bakanlar kurulunun sözü geçen yegane üyeleri, yetkili bakanları Mustafa Kemal'e katılmak üzere İzmir'e gitmişler. Her halükarda buna rağmen elimden gelen her şeyi yaptım, hiç bir şeyi esirgemedim. Bakanlarla görüştüm, kalanlar beceriksiz, korkak kişilerdi. Çalıştıkları yerleri gördüm ve de size bunu ne şekilde başardığımı söyleyemiyorum, lakin belgelerle ilgili olarak bağlantı sağlamanın yolunu buldum. Bay Franklin Bouillon'u İzmir'de ziyaret etmekten vazgeçtiğimi General Pelle'ye bildirdim. Ve O'na "General Gouraud'nun Suriye için hayati saydığı gümrük sorunları hususunda gönderdiği telgraflar bizi gittikçe sıkıştırıyor. Neticede bundan dolayı Ankara'da kalmaya karar verdim" dedim.

⁴⁵³ David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 221-222. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴⁵⁴ Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 31.

⁴⁵⁵ The New York Times, 18 September 1922, *Paris Against Move To Defend Straits*, p. 1; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 264. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴⁵⁶ Rumbold'dan Curzon'a 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 529; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 395.

⁴⁵⁷ Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 314.

⁴⁵⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 359.

Zaten Bay Franklin'in buraya gelmesini ümid ediyordum. Nihayet izmir'den döner dönmez kendim şahsen Paşa ve Yusuf Kemal Bey'le görüştüm. Ve bugün 7 Ekim'de almış olduğum bir notu size telgrafla bildiriyorum. Bu sorunlar hususunda da, yanıtlarıyla tatmin olduğunuz diğerlerin tümünde olduğu gibi, bütün kalbimle etkinliği bu uğurda harcadığımı size içtenlikle söyleyebilir, açıklayabilirim.

Genel tarifede talep ettiğiniz 2/3'lük indirimi mümkün olduğu kadar savundum. Sınır hususunda hiç bir şeyden haberim yok.

Çektiğiniz tebrik telgrafları tüm muhitlerde, bütün çevrelerde olağanüstü bir etki yarattı. Mareşallerin yanıtlarını size ulaştırdım. Dış işleri benden basın bu tebrikleri yayınlamasını talep etmişti, ben bu tür bir yetkiyi vermeyi uygun görmedim. Hiç bir engel teşkil etmediği kanındaysanız her zaman bunu yapmak için vakit kalacak, hiç bir zaman geç kalınmayacaktır. Benim telgraflarım size günü gününe olup biteni bildiriyor, olayları anında iletiyor, ulaştırıyor.

Operasyon, Paris'ten hareketimden sonra General Buat'ın bana açıkladığı ve önce İsmet Paşa'ya Akşehir'de, sonra da Mustafa Kemal'e Ankara'da sunduğum ve müzakere ettiğimiz plana göre başlatıldı. Bu plan Fevzi Paşa tarafından benimsendi ve herşey en küçük teferruatıyla halledildi, imkan dahilinde bir araya getirilmeleri mümkün, eldeki mevcut kuvvetlerle orantılı bir cepheye saldırmalı. Bağlantıları kesmek için süvari sınıfı geçirmeli, yarmalı sonra açılmalı.

Saha seçimini hatları aşmaya hazır süvari tümenlerinin bölüklerinin dördü ve üçü yedekte, oniki bölümün saldıracağı cephenin genişliği hususlarını uzun uzadıya tartıştık. Bu, umutlarımızın ötesinde bir başarı sağladı. Başarıdan emindik, lakin bu tür bir başarıdan, (bu tür birinden) asla! Ajanslar (haber ajansları) size Mustafa Paşa'nın mecliste verdiği nutku iletti. Ben onu biraz karışık, karmaşık buldum. Sonunda İsmet Paşa'nın yaptıklarını içeren gayet iyi bir özeti var. Zaten Paşa'ya sözünü ettikten sonra hareket hakkında özlü bir rapor sunmayı düşünüyorum. (Denizaşırı Arşivleri. II Apom 36)⁴⁵⁹

11 Ekim 1922. Müttefikler ile TBMM Hükümeti arasında Mudanya Mütarekenamesi imzalandı.

Korgeneral Harington matbuata beyanat verdi: *Barışın şimdi sağlandığına inanıyorum. Biz istediğimiz her şeyi aldık ve sabrımız sonunda ödüllendirildi.*⁴⁶⁰

Mudanya Konferansını takib eden *Daily Mail* muhabiri Ward Price Londra'ya bildiriyor: *General Sir Charles Harington şerefli bir barış sağladı.*⁴⁶¹

17 Ekim 1922. İngiliz Harbiye Nezareti, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargahının istihbarat raporunu İngiliz Hariciye Nezaretine iletti: *Fransa ile olan ilişkilere gelince, Ankara yönetimi, İngiliz'lerle yapılacak görüşmelerde Fransa'nın diplomatik desteğine veya İngiliz'lerle savaşa gidilirse Fransa'nın askeri hareketsizliğine güvenmeyi sürdürmektedir. BMM ve askeri önderler, şimdi zaferle sarhoş olmuşlardır ve ihtiraslarını sağlamak yolunda Büyük Britanya ile savaşılmaya hazırlanmaktadır. Fransa'nın, Türkiye'nin sadık başlaştığı rolünü oynadığına inanılmaktadır. Ajan, Afyon Karahisar savaşından sonra, Albay Mougin'in, Mustafa Kemal'e, "bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir", dediğini duymuştur. Afyon Karahisar saldırısından iki hafta önce, Beyrut'tan Mersin'e 54.000 tüfek ve 5.000 otomatik silah (veya hafif mitralyöz) ulaşmıştı.*⁴⁶²

⁴⁵⁹ Paul Dumont, *A L'Aube du Rapprochement Franco-Turc: Le Colonel Mougin Premier Représentant de La France Aupres du Gouvernement d'Ankara (1922-1925)*, 1981, p. 104; Aktaran: Hülya Baykal, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin*, 1991, s. 506-507. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁶⁰ The New York Times, 13 October 1922; Aktaran: Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 62.

⁴⁶¹ David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 373.

⁴⁶² FO, 371/7907/ E. 11861; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz Gizli İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* içinde (s. 283). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Evet, yanlış okumadık, muhavereye bizzat şahid olan İngiliz ajanın aktardığına göre,

19 Ekim 1922. Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı, Hariciye Nezâretine “İtilaf Devletleri ile Türkiye Arasında Yeni Antlaşma Önerisi Üzerine Bir Muhtıra” nam gizli muhtıra göndererek *yeni Türkiye*nin askerî olarak desteklenmesi gerektiğini bildirdi:

Zorunlu görüldüğü gibi Türk gücünün yeniden kurulmasını kabul etmemiz gerekirse, yeni Türkiye'ye kendi ülkesinde düzenini yeniden kurma ve toprağını savunma şansı vermek için olası her şeyi yapmak kesinlikle bizim yararımıza olacaktır. Türkler sayısal olarak küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlarla çevrili olduğu için, büyük ölçekli fetih ya da toprak genişletme düşüncelerini gerçekleştiremez.

Ne var ki, onları dünyada en çok göz dikilen bölgelerden birine yerleştirmiş ve eğer Yakındoğu'da barış olarsa, barışı savunacak kadar güçlü olmalıydılar. İngiliz İmparatorluğu'nda hiçbir yaşamsal noktaya (ne Irak ne de Filistin böyle sayılabilir) saldıramazlar; bu nedenle, Genelkurmayın bakış açısına göre, onlarla ilişkilerimiz dostane olduğu sürece, askeri açıdan onları güçlendirmek Majestelerinin Hükümetinin yararına olacaktır.⁴⁶³

23 Ekim 1922. ABD'li muharrir Ernest Hemingway, *The Toronto Daily Star* gazetesinde “Mudanya Antlaşması” sernameli başmakale neşretti:

[..] Mustafa Kemalcilerle aynı şey demek olan Türk milliyetçileri şu anda, Fransız etkisi altında. Bu iş, çok basit bir biçimde gerçekleşti. İki yıl kadar önce Mustafa Kemal Paşa, Balfour tarafından sıradan bir eşkıya diye nitelenmişti. En çok arttıran, kendisini satın alabilirdi. Sonunda Fransızların üzerine kaldı. Ona silah, cephane, para verdiler. Söylentilere göre, karşılığında da yakındoğu petrollerinden bazı çıkarlar kopardılar.

[..] Düşmanı yenmiş Mustafa Kemalci askerler arasında Fransız etkisi, şimdi en yüksek düzeyine erişmiş durumda. Bu etkinin doruğa ulaştığını ve Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya olan yakınlığı dolayısıyla bundan böyle düşmeye başlayacağını sanıyorum. Er geç bu onu Fransızlarla çatışmaya götürecektir; İslam ve Hristiyan dünyaları arasındaki anlaşmazlık, dünya barışını tehdit eden en büyük tehlike durumuna gelecektir.

Rusya, Türkiye üzerinde etkili ikinci güç olursa, -bütün belirtiler bunun böyle olacağını göstermektedir- temelini Sovyet Gürcü Cumhuriyeti ile Güney Rusya'nın oluşturduğu, Karadenizi içine alan, Boğazları aşır hedefi Bulgaristan olmak üzere Balkanların göbeğine kadar uzanan Sovyetler taraftarı büyük bir kıskaç yaratılacaktır; Yugoslavya ile Romanya arasında bir köşe doğacaktır.

İkinci tehlike de, Boğazlar. Karadenizle Ege arasındaki Boğazlar, Rusya'nın en büyük doğal çıkış yollarıdır. Hatırlayacaksınız; geçen savaşta İstanbul için, Ruslara söz verilmişti. Bir zamanlar bir savaş olmuştu ve bugün bu savaştan geriye kalan, yalnızca bir İngiliz süvari alayının saldırısıyla bir hemşirenin çabalarıdır. Doğrusu Boğazlara egemen bir Rusya ile, Rusya'nın egemenliği altında Boğazlara sahip bir Mustafa Kemal arasında pek büyük bir fark da yoktur. [..]⁴⁶⁴

23 Kasım 1922. İran'ın başşehri Tahran'da bulunan İngiliz Büyükelçi Percy Loraine, Ankara'daki Sovyet Büyükelçi Aralov'u yakın takibe alan İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının bilgilerine istinaden Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal siyasetine dair, Londra'ya Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi:

Ankara'daki Fransız Albay Louis Mougin, Mustafa Kemal'e Kontrollü Büyük Taarruz hakkında şöyle demiştir: *Bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir.*

⁴⁶³ *Documents on British Foreign Policy*, 1972, First Series Volume XVIII, p. 984; Aktaran: Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 108, 113. Bir başka tercüme: “Türk gücünün yeniden ayağa kalkışını dikkate almak zorundayız; yeni Türkiye'ye ülkesinde düzeni yeniden kurma ve toprağını savunma şansı verecek olanaklı her şeyi yapmak kesinlikle lehimize olacaktır. Türkler nüfusça küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlar tarafından adeta kuşatılmışlardır... Bununla birlikte, kader onları dünyanın en imrenilen bölgelerinden birine yerleştirmiştir ve eğer Yakındoğu'da bir barışa ulaşacaklarsa, onlar bunu savunacak güçte olmalıydılar. Onlar Britanya İmparatorluğu'nun yaşamsal önem taşıyan hiçbir yerine saldıramazlar (ne Irak, ne de Filistin böyle görülebilir), bu yüzden, Genelkurmay'ın bakış açısına göre, onlarla ilişkilerimiz dostça olduğu sürece, onları askeri açıdan güçlendirmek Majesteleri'nin Hükümeti'nin -tersi bir durumdan daha fazla- yararına olacaktır.” Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 189.

⁴⁶⁴ Ernest Hemingway, *İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı*, 1988, s. 16-18. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Ajan, Aralov Ankara'ya gitmeden önce, ona yönergeleri (talimatları) verilirken orada hazır bulunuyordu. Aralov'a şu yönergeler veriliyordu: Sovyet yönetimi, Büyük Britanya'nın değil, Rusya'nın, İslâm halklarının koruyucusu olduğu görüşünü geliştirmeyi; komünizmi, İslâm'cılıkla çatışmayacak biçimde Müslüman Devletleri'ne yaymayı diliyor. Halk yığınları üzerinde uğraşacağına, Kemal Paşa gibi kişileri desteklemekle hata ettiğini anlıyor; dolayısıyla, Aralov, Ankara'ya varır varmaz, Türk Ordusunun subayları ve erleri ile sivil halk arasında bir komünist partisi kurmalıdır. Bu parti gelişince, Mustafa Kemal ve yardımcıları, Bağlaşıklar'la barış yaparak Rusya'dan ayrılırsa, kendi önderlerine karşı cephe alacak kadar güçlü olmalıdır. Ajanın eklediğine göre, Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in, yapılan silâh, para ve gereç yardımına karşın, Anadolu'daki komünist örgütü bütünülemeden bu denli bir davranışta bulunması olasılığından ötürü kaygılanıyordu.⁴⁶⁵

Kasım 1922. Britanya'nın gayr-ı resmî mümessilesi olarak Ankara'da bulunan Grace Mary Ellison, TBMM Hükümetinin Bolşevik olmadığını, Britanya'dan fevkalade silah satın aldığını belirtiyor:

Bizim anladığımız biçimde bir cumhuriyeti henüz kurmamışlar. Dünyada hiç bir ulus bolşevizme eğilimi bakımından bu kadar isteksiz olamaz. Hiç bir zaman, Lenin ve Trotsky'nin ilkeleriyle onların inançları arasında bir beraberlik bulunamaz, insan, milliyetçilerin isteklerinin arkasında, Kızılların etkisi olduğunu o kadar çok işitiyor ki... Bu suçlamaların bütünüyle uydurma olduğunu anlamak ve görmek için bu insanlarla kendi evlerinde tanışmak gerek. Sovyet Rusya Türklere ihtiyaç anında dost olmuştur. Belki de tekrar dost olabilir. Fakat bundan fazla bir şey beklenmemelidir.

Bolşevik Elçiliğinin büyüklüğü kendi mimarîlerinin bir ölçüsü olabilir. Ama onların başarılarının bir belirtisi değildir. Fethi Bey ve Rauf Bey gibi kişilerin biraz döşenmiş köy odasından daha iyi olmayan küçücük iş yerlerinde çalıştıklarını görünce insan Sovyetlerin böyle büyük ve şehrin en göze çarpan binasına sahip olmasını yadırgıyor, içlerinde bir ordu kadar daktiloyla birlikte yetmiş kişilik kadroya sahip. Ataşelerin otomobilleri, at arabaları ve borçlarını altın Rus Ruble'siyle ödemek gibi Batılı lüksleri var.

Onlara Kızıl edebiyat eserlerini dağıtmaya izin vermişler. Ama aslında Türkiye'de kimse onları okumuyor.

Milletvekillерinden birine Türkiye'nin Bolşeviklerden ne kazandığını sordum. Bir yabancı temsilci Türkiye gibi dostsuz bir ülkeyi ziyaret eder de; "biz sizin düşünce ve ilkelerinizi tümüyle destekliyoruz. Sizin övdüğünüz özgürlük ve bağımsızlık doktrinine inandığımızı dünyaya göstermek istiyoruz" derse bize gösterilen bu biricik yakınlığı biz yüz geri mi etmeliyiz? "Bundan başka korumamız gereken bir çok sınırlarımız var. Hiç olmazsa Sovyetlerle el sıkışmak suretiyle bir sınırlarımızı güvenlik altına aldık. Biliyorum ki bu minnete dayanan dostluk hareketi üzerinde çok konuşulmuş ve Avrupa'da şiddetle eleştirilmiştir. Belki bunun bize büyük bir zararı olabilirdi. Ama seçme hakkına sahip değiliz. Başka kim dostluk elini bize uzatmıştır?" dedi.

"Benim kabalığımı bağışlayın ama ya altınlar ve silâhlar?" diye sordum.

"Çok az altın... İki milyon Türk lirasından bir kuruş fazla değil. Silâhları ise her memleketten aldık. Rusya'dan aldığımız, Çekoslovakya'dan aldığımızdan çok değil. Silâhların çoğunun İngiltere ve Yunanistan'dan alındığını söylesem şaşırırsınız," diye karşılık verdi.

Ondan sonraki sorum "parayı nereden buldunuz" oldu.

"Anadolu halkımızdan başka hiç bir ülkede halk, topraklarına, davalarına ve mısırlarına konmuş bu kadar ağır vergiyi kabul etmezdi. Başka hiç bir ülke varlığını korumak için bütün dünyaya karşı dayanmaya zorlanmamıştır. Vergilerimiz belki yüzde yetmiş beşe kadar çıktı. Böylece görüyorsunuz ki Avrupa bize yardım etmezse biz kendi kendimize yetiyoruz. Ve onların aldırmaılığı için boşu boşuna göz yaşı dökmüyoruz."⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ FO 371/9027/E 89; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 247. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴⁶⁶ Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 150-151. İktibasdaki yurgular tarafımıza aittir. Mezkur TBMM mebusu, dış borçlanma olmadığını iddia etmiştir. Bu, doğru değildir. Britanya ve Fransa sermayedarlarından temin edilen kredilerle Britanya'dan ve Fransa'dan silah, mühimmat, askerî teçhizat satın alınmıştır. Böylesi maliyetli alışverişi sınırlı yurtiçi kaynaklarla sübvans etmek katıyen mümkün değildi.

17 Ocak 1923. İngiliz raporundan: *Türkler için cephane gelmeye devam ediyor, en fazla İtalyan buharlı gemileriyle. İtalyanca işaretlenmiş 30 kasa uçak parçası Antalya'da karaya çıkarıldı. Bunları gördüm. Motorları eski, kanatlar hasarlı idi. On beşle yirmi arasında Türkçe işaretli, içinde benzer parçalar olan kasa, İç Liman'ın rıhtımına indirildi.*⁴⁶⁷

1/2 Ekim 1923. İngiliz ordusu, depolarındaki yaklaşık 600.000 sterlinlik askerî malzemesini inanılmaz ucuz fiyatla 32.000 sterlin karşılığında⁴⁶⁸ Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'ne sattı. *Bir İngiliz topçu bataryası, çadırları Türklere satmış olduğu için Anadolu'daki son gecesini açık havada yatarak geçirmek zorunda kaldı. Devir teslim töreninden önce Coldstream Muhafızları çizmelerinin tümünü bir Türk alayına verdi. Harington'ın düzenlediği tören 2 Ekimde yapıldı. İngiliz Muhafız Birlikleri limana doğru yürürken, Harington Türk bayrağını selamladı ve Coldstream bandosu "Çok Yaşa Mustafa Kemal Paşa" marşını çaldı.⁴⁶⁹ Coldstream bandosu "Mustafa Kemal Komutanımızdır" parçasını çaldı, Türkler alkışa başladı.⁴⁷⁰*

2 Ekim 1923. Korgeneral Harington'un hatırat kaydından: *İstanbul'dan ayrılmadan önce (2. 10. 1923) 15 bin Türkün huzurunda Türk bayrağını selâmladığım zaman hepsi de dost ve sevinçli idiler. . . İsmet Paşa'ya şu mektubu göndermiştim: "İngiliz ve Türk orduları arasında mevcut bulunmuş olan mutlu ve sürekli geleneklerin yeniden doğacağını düşünmekle bahtıyım. . . Müşkil bir devreye karşılıklı işbirliği yapmak suretiyle başarı ile istikamet verdik."*⁴⁷¹

4 Ekim 1923. Korgeneral Harington: *4 Ekim 1923 tarihinde, Türklerin son derece sıcak kanlı ve insanı duygulandıran "uğurlaması"nın ardından "Arabic" adındaki son gemiye bindim. Nevile Henderson da beni yolcu etmeye geldi. Eşimle ayrılmadan önce onun yanında vakit geçirdik. Bana, General İsmet Paşa'dan, her zaman saklayacağım bir mektup getirmişti. Nevile Henderson'la ben Türk makamlarıyla son derece zor dönemlerden geçtik ancak bu işten alnımızın ağıyla çıktık. Her şey çok farklı olabilirdi. Bu dostane vedanın, bugünkü dostane ilişkilerde payı olma ihtimali var.*⁴⁷²

10 Ekim 1923. İsmet (İnönü), TBMM celsesinde takrir verdi: *Coğrafi ve sevkulceyşî vaziyet dolayısıyla Ankara, Türkiye Devletinin makarrı idaresi olmalıdır.*⁴⁷³

13 Ekim 1923. *Başşehir ve hilâfet merkezi olan İstanbul'un siyasî başkentliği Ankara'ya taşındı.*⁴⁷⁴

29 Ekim 1923. Mustafa Kemal, suni bir hükümet krizi meydana getirmek suretiyle Türkiye'nin rejiminin cumhuriyet olduğunu anayasaya yazdırdı ve ilan ettirdi.

1 Kasım 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı muhtıra kaleme aldı. Başvekil Mirliva İsmet (İnönü), Nahit adlı İngiliz ajanına demiştir ki *İngiltere'nin güvenini kazanmak için, geniş Asya ve İslâm siyasetimizden vazgeçerek, İngiltere'nin sadık hizmetçileri olmamız gerekecektir:*

⁴⁶⁷ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 279.

⁴⁶⁸ 1922 Kasımında 1 İngiliz lirası 10 lira 65 kuruş idi: İkdâm, 7 Teşrîn-i sâni 1338-1922, Numero 9210, *İngiliz Lirası 1065 Kuruşda*, s. 2. Demek oluyor ki İngiliz ordusu 6.390.000 liraya tekabül eden kıymetteki askerî teçhizatını TBMM Hükümetine yaklaşık 340.800 liraya satmıştır.

⁴⁶⁹ Andrew Mango, *Atatürk*, 2000, s. 378-379.

⁴⁷⁰ Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2010, c. 2, s. 436.

⁴⁷¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256. Mustafa İsmet'in (İnönü) cevabı mektubu: "Tanıştığımızdan itibaren hakkınızda daima dostluk ve samimiyet duyguları besledim. Mudanya'da tanıştığımız zaman durumun yüklediği ağır vazifelere rağmen aramızda samimî şahsî münasebetlerin yaratılmış olması mesleğimizde nadir bir misal teşkil eder. Memleketlerimiz arasındaki dostluğun gelişmekte devam etmesini samimiyetle arzu ederim." (Jaeschke, 1971, s. 257).

⁴⁷² Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 229.

⁴⁷³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 42.

⁴⁷⁴ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 179.

Nahit adlı, partiler dışı politika “öğrencisi”, İsmet Paşa'yla içten bir görüşme yaptıktan sonra, Ekim ortalarına doğru İstanbul'a dönüyor ve İsmet Paşa'yla yapmış olduğu görüşmeleri şöyle anlatıyor:

İsmet'in görüşlerinin özü şudur: a) İngiltere'ye karşı tutum: Nahit'in, Türk-İngiliz ilişkileri konusunda sormuş olduğu bir soruya, İsmet Paşa gülererek şu yanıtı vermiştir: “İngiltere ile barış yaptık, ama dostluk ve karşılıklı güveni yeniden kurmak bir yüzyıl alacak. İngiltere'nin güvenini kazanmak için, geniş Asya ve İslâm siyasetimizden vazgeçerek, İngiltere'nin sadık hizmetçileri olmamız gerektir ki, bu da olanaksızdır. Kendimizi İngiliz'lere kabul ettirmek için elimizden geleni yapacak ve İngiltere'nin, uyguladığımız Sovyet aleyhtarı siyasetin değerini anlamasını umud edeceğiz”.

b) Fransa'ya ilişkin olarak İsmet şöyle diyordu: “Fransa'yı, Suriye siyaseti ve ekonomik tutumu dolayısıyla, Türkiye'nin en büyük düşmanı sayarım. Bizi bir kez aldatmıştır, ama bir daha aldatamayacaktır”.

c) Rusya konusunda şöyle diyordu: “Sovyet Rusya ile asla içten dostluk ilişkileri kurmayacağız, çünkü eski Çar yönetimi gibi, şimdiki hükümet, Türkiye'ye karşı saldırgan bir siyaset izliyor; ilk fırsatta Doğu İlleri'mizi istilâ edecektir; ayrıca, İstanbul'u ele geçirmek emelindedir”.

d) Almanya hakkında şöyle diyordu: “Alman'lar, bizden, Macaristan'a vermeyi dilediğimiz kimi ekonomik yararları sağlamayı diliyorlar; ama şimdiki fakirliğimiz ve iktisadi sıkıntımız yüzünden onlara boyun eğmeliyiz. Ulusçu Alman'larla işbirliği yapacağız”. [..]⁴⁷⁵

2 Mart 1924. Hilafetin ilgasını âmir tahrir Halk Fırkası grup toplantısında müzakere edilirken birinci madde hakkında Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi söz aldı. Hilafetin ilgası ile *İngilizlerin ekmeğine yağ sürüleceğini* belirtti. Menteşe mebusu Yunus Nadi, hilâfetin *mazarratı çoktur* dedi.⁴⁷⁶ Hilafet yarın ilga edilecek.

14 Mart 1924. Fransız Radikal Fırka lideri Edouard Herriot, *L'Information* mecmuasında neşredilen makalesinde belirttiğine göre *daha 1920'de TBMM'nin açılmasıyla ve 1922'de Saltanatın ilgasıyla başlayan inkılâp eski Fransız İhtilâli'ni ve yakın zamanda gerçekleşen Bolşevik Devrimlerini takip ediyordu. Ve fakat Fransız Cumhuriyeti tüm eksikliklerine rağmen bu şarklı demokrasiyi kendi meşru çocuğu olarak bağrına basmalıdır.*⁴⁷⁷ Gayr-ı meşru çocuk, 3 Mart 1924'de hilafeti ilga etmişti. Böylece, Türkçe konuşan Fransız nitelikli Kemalistler, en azından radikal cumhuriyetçi Edouard Herriot içinde Fransızlık rüşdünü isbat etmiş olmalı ki veladet-i meşruaya layık görülmeye başlanmışlardır.

4 Haziran 1924. Faşist milletvekili Orazio Pedrazzi, İtalya Millî Meclisinin Dışişleri Bakanlığı bütçesi müzakeresinde söz alıyor: *Sömürge bilancomuzu tartışmaya gelecek olursak, politikamıza en büyük yıkımı vuran, Türklerin manevi gücü olan halifelikti. Şimdilik Ankara'nın durumunu dikkatle izlemeli ve bu siyasetin değişmesini beklemeliyiz. Yabancı düşmanlığı Türk hükümetinin halkına karşı her şeyin üstünde tuttuğu söylemdir. Bununla birlikte, Türk halkı kendisini, devam ettiremeyecekleri kavşak noktasında buluyor: Ya yabancılar için kapıları yeniden açabilir veya kendilerini daha uzun süre aşagılık*

⁴⁷⁵ FO 371/9136/E 10681; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 344.

⁴⁷⁶ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 192-193. Hilafetin kaldırılması meselesinde Mustafa Kemal dahil ilga taraftarları suret-i haktan görünerek hilafetin Kureyş'e aid olduğuna ilişkin meşhur bir hadis-i şerife (*İmamlar Kureyştendir*) istinad etmekteydi. Fevkalâde dikkat çekicidir ki, hilafeti Türklerin elinden almayı gaye edinmiş Kahire'deki Britanya yönetimi de mezkur hadis-i şerifi suistimal edegelmekteydi: “1914 Aralık ayında Büyük Britanya hükümeti adına Arabistan ve diğer Arap topraklarında yaşayan halka yayınladığı geniş kapsamlı bir açıklama oldu. Arapların bağımsızlığına destek verileceğini taahhüt etmiş ve halifeliğin Hz. Muhammed'in soyu olan Kureyş kabilesinden gelen, örneğin Şerif Hüseyin gibi birinin hakkı olduğunu beyan etmişti.” T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 73.

⁴⁷⁷ Sevgi Adak & Alexandros Lamprou, *Tek-Parti Dönemini Yeniden Düşünmek*, 2022, s. 298-299

*koşullar altında bulabilirler. Türkler uzlaşmaz insanlardır; ancak aynı zamanda zekidirler ve bunu anlıyorlardır.*⁴⁷⁸

9 Haziran 1926. *Corriere degli Italiani* gazetesi makale iktibas ediyor. *Action Française* gazetesinde neşredilmiş "Bainville" imzalı makale şu fevkalâde cümleyi ihtiva ediyor: Mustafa Kemal tarafından yenilgiye uğramaları için önce Yunanlıları gönderen Sayın Chamberlain, Sayın Lloyd George'dan çok daha kurnaz davrandı.⁴⁷⁹

Yunan tarihçi Dimitri Michalopoulos: *İngilizlerin 1918 Mondros Mütarekesinden itibaren Musul oyununun mutlak hâkimi olduğunu bir kez daha vurgulamaya gerek var mı? Dahası, Büyük Britanya ve müttefiklerinin, Türk milli hareketine verdiği neredeyse açık onayın karşılığının, Yeni Türkiye'nin Musul üzerindeki haklarından usulca vazgeçmesi olduğunu doğrulamaya?*⁴⁸⁰

Winston Churchill'in daha sonra ifşa ettiği gibi, Büyük Britanya ile İtalya arasındaki *gizli bir anlaşma şartlarına* uygun olarak, İtalya hiçbir zaman Büyük Britanya'nın aleyhine faaliyetlerde bulunmayacaktı. Ezcümle, Büyük Savaşın galiplerinin Türk milliyetçilerini gizlice destekledikleri açıktı. Dahası, Çanakkale Muharebesine katılan Fransız Seferi Kolordusunun komutanı General Henri-Joseph-Eugène Gouraud kısa bir süre sonra Türk milli hareketinin taraftarlarını övecekti."⁴⁸¹

1930'lar. Mete Tunçay: *1930'lu yıllardaki Türk-Sovyet dostluğu, mesela uluslararası konferanslarda Türkiye'nin bir Sovyet uydusu gibi görünmesine yol açacak kadar iyiydi. Türk delegesi her toplantıda Sovyet delegesinin parmak kaldırmasına göre oy verirdi.*⁴⁸²

2 Ekim 1984. İskenderiyeli Mustafa Hilmi: *Avrupa'nın desteğini alan Mustafa Kemal başa geçtiğinde, Müslümanların muhafazasına çalıştığı ve bağlı kaldığı hilafet düzenini ilga etti.*⁴⁸³

⁴⁷⁸ Mevlüt Çelebi, *Bir İtalyan Milletvekilinin Yeni Türkiye Hakkındaki Fikirleri (1925)*, 2018, s. 613. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. İtalya'nın Harekat-ı Milliye döneminde gizlice desteklediği Mustafa Kemal, 3 Mart 1924'de hilafeti kaldırarak İtalya'ya borcunu ödemiş olabilir mi? Hilafetin ilgası, İtalya Dışişleri ve Sömürge bakanlıkları bütçelerinin yükünü hiç şüphesiz epeyce hafifletmiştir. "İtalyan oryantalist Alfonso Nallino, İtalyan egemenliğine geçen Libya'da Osmanlı Halifesi'nin yetkisini bertaraf etmek için, İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nın ısmarlamasıyla 1919 yılında "Genel Olarak Hilafetin ve Özel Olarak Sözde Osmanlı Hilafeti'nin Niteliği Üzerine Notlar" kitabını yayımlamıştı. "Sözde" Osmanlı Hilafeti'nin, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Osmanlı diplomasisinin ustalıklı kandırmacasıyla icat edildiğini iddia eden Nallino'nun bu tezine, bilhassa sömürgelerinde kalabalık Müslüman ahali bulunan devletlerin tarihçileri rağbet ettiler. Hilafetin ilgasından sonra pratik-siyasi işlevini yitiren bu tezi, günümüzde bile taraftar bulabiliyor.. İlhanın öncesi ve sonrasını günü gününe takip eden Nallino raporlarını, kendi kurduğu *Oriente Moderno* dergisinde yayımladı. Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve hilafetin ilgası, imzacı devletlerden olan İtalya açısından özel bir önem taşıyordu: Sömürgecilik kervanına geç katılan İtalya'nın, Libya ve Etiyopya'da çok Müslüman tebaası vardı. 1912 Ouchy Antlaşması ile Osmanlı Hilafeti'ne tanınan sınır ötesi yetkilerden Türkiye, Lozan Antlaşması'nın 22. maddesi ile feragat ediyordu. Ama 1924 Mart başı itibarıyla Lozan hâlâ yürürlüğe girmemişti ve Abdülmecid Dolmabahçe'deydi." Emre Öktem, "Son Hilafet Savaşı", *Atlas Tarih*, Sayı 87, Eylül-Ekim 2024, s. 74.

⁴⁷⁹ Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 269. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Lloyd George'nin Yunan-Türk Harbindeki tavrı hayreti mucibdir: Ömer Faruk Altay. (2025, Ağustos 19). Lloyd George Yunan'ı Mı Destekledi, Mustafa Kemal'i Mi? [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

⁴⁸⁰ Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 107.

⁴⁸¹ Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 107. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁴⁸² Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 184.

⁴⁸³ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 11.